

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

РУДЕНКО О.М., АБРАМОВА Д.С.

**ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК
ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ
В УКРАЇНІ**

монографія

Кошіце 2018

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Руденко О.М., Абрамова Д.С.

**ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК
ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ
В УКРАЇНІ**

монографія

Кошице 2018

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
CHERNIHIV NATIONAL UNIVERSITY OF TECHNOLOGY**

Rudenko Olga, Abramova Dariya

**GENESIS AND DEVELOPMENT
OF THE STATE LINGUISTIC POLICY
IN UKRAINE**

monograph

Košice 2018

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 5 від 23 квітня 2018 р.)

УДК 351: 811: 34. 028: 86 (477)

Рецензенти:

Бульба В.Г., доктор наук з державного управління, професор, декан факультету підготовки магістрів державного управління Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Канавець М.В., кандидат наук з державного управління, директор Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського союзу

Вархолова Т., доктор наук, професор (Центрально-європейський університет Скаліца, Словаччина)

Навчально-наукова серія: «Публічне управління та адміністрування».

Започаткована НДІ публічного адміністрування та менеджменту Чернігівського національного технологічного університету в 2015 році

Руденко О., Абрамова Д. Генеза та розвиток державної мовної політики України : монографія / О. Руденко, Д. Абрамова. – Видано Академічним співтовариством Михайла Балудянського, Кошице, Республіка Словаччина, 2018 – 229 с. – (навчально-наукова серія: “Публічне управління та адміністрування”; випуск 10). – Надруковано в Кошицькому Технічному Університеті, Республіка Словаччина. Бібліогр.: 373 назви. Наклад: 300 прим.

Монографія є однією з перших комплексних досліджень у науковій галузі державного управління, що розкриває питання генези державної мовної політики України в історичній ретроспективі та обґрунтовує на теоретико-методологічному рівні перспективи її розвитку. У роботі визначено сутність державної мовної політики України, принципи її реалізації та перспективи розвитку її законодавчого забезпечення; удосконалено підходи до оцінювання стану зарубіжного та вітчизняного законодавства у сфері мовної політики на основі комплексного аналізу чинників, що визначають критерії її розвитку; узагальнено зарубіжний досвід законодавчим забезпеченням державної мовної політики та можливості його використання в Україні на основі визначення двох основних тенденцій країн ЄС та розвитку нового напрямку мовної політики (multilingualism management – управління багатомовністю); з'ясовано шляхи підвищення ефективності державного управління забезпеченням мовної політики у сфері захисту прав національних меншин; визначено пріоритетні напрямки удосконалення державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики у світлі сучасних викликів.

Представлена монографія розрахована на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, при вивченні нормативних дисциплін з державного управління та місцевого самоврядування; науково-методичного забезпечення професійного навчання державних службовців; а також на працівників органів державної влади та управління, які здійснюють діяльність у соціогуманітарній сфері.

ISBN 978-80-972931-6-1

© Руденко О. М., Абрамова Д.С., 2018

© Чернігівський національний технологічний університет, 2018

© Відповідальний редактор – Ing. Lenka Dubovická, PhD., 2018

© Редакційна підготовка, оформлення - Академічне співтовариство Михайла Балудянського, Республіка Словаччина, 2018

UDC 351: 811: 34. 028: 86 (477)

Recommended for publication by the Academic Council of the Chernihiv National University of Technology (protocol № 5 from 23/04/2018)

Reviewers:

Bulba Volodymyr, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Masters Preparation of Public Administration of Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine

Kanavets Maryna, PhD in Public Administration, Director of the Center for Adaptation of the Civil Service to the Standards of the European Union

Varcholová Tatiana, Dr.h.c. Prof.,Ing., University of Central Europe Skalica, Slovakia

Academic series: Public management and administration

Initiated by the Institute of Public Administration and Management of Chernihiv National University of Technology in 2015. Issue 10.

RUDENKO O., ABRAMOVA D. GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE STATE LINGUISTIC POLICY IN UKRAINE // Rudenko O., Abramova D. – Published by Academic Society of Michal Baludansky, Košice, Slovakia, 2018 – 229 p. – (educational-scientific series: “Public management and administration”; issue 10). – Printed by UK Technical University of Košice, Slovakia. Bibliography: 373 titles. Printing: 300pcs.

The monograph is one of the first comprehensive researches in the scientific field of public administration that reveals the issues of the genesis of the state language policy of Ukraine in the historical retrospective, and substantiates the prospects of its development at the theoretical and methodological level. The paper defines the essence of the state language policy of Ukraine, the principles of its implementation and the prospects for the development of its legislative support. The approaches to assessing the status of the foreign and domestic legislation in the field of language policy have been improved on the basis of a comprehensive analysis of factors that determine the criteria for its development. The foreign experience with the legislative provision of the state language policy and the possibility of its use in Ukraine on the basis of identifying two main trends of the EU countries and the development of a new direction of language policy (multilingualism management) was generalized. The ways of increasing the efficiency of public administration in ensuring the language policy in the field of protection of the national minorities' rights were clarified. In the light of modern challenges, the priority directions for improving the public administration by the legislative provision of language policy are determined.

The presented monograph is intended for scientists, lecturers, students and post-graduate students, for studying normative disciplines on public administration and local self-government; scientific and methodological provision of professional training of civil servants; as well as for employees of public authorities and administrations that carry out activities in the social humanitarian sphere.

ISBN 978-80-972931-6-1

© Rudenko Olga, Abramova Dariya, 2018

© Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine, 2018

© Editor – Ing. Lenka Dubovická, PhD. 2018

© Editorial preparation, setting - Academic Society of Michal Baludansky, Košice, Slovakia, 2018

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	8
ПЕРЕДМОВА	17
ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ	19
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ	30
МОВНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ПРІОРИТЕТІВ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	44
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗА ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І В ДОБУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ	58
РАДЯНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ	81
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	97
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ	118
ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН	144
МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	167
ПІСЛЯМОВА	191
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	199

CONTENTS

ABSTRACT	8
INTRODUCTION	17
STATE LINGUISTIC POLICY: CONCEPTUAL APPROACHES TO THE ANALYSIS	19
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE RESEARCH AND ANALYSIS OF THE STATE LINGUISTIC POLICY	30
LANGUAGE POLICY IN THE SYSTEM OF STATE PRIORITIES: THE ESSENCE AND CONTENT OF THE LEGISLATIVE SUPPORT	44
NORMATIVE AND LEGAL BASIS OF THE STATE LINGUISTIC POLICY AT THE TIMES OF THE RUSSIAN EMPIRE AND THE LIBERATION COMPETITIONS	58
SOVIET LEGISLATION ON THE IMPLEMENTATION OF THE STATE LINGUISTIC POLICY	81
FEATURES OF PROVISION AND LEGISLATIVE SUPPORT OF THE STATE LINGUISTIC POLICY IN MODERN CONDITIONS	97
FOREIGN EXPERIENCE OF THE LEGISLATIVE SUPPORT OF THE LANGUAGE POLICY AND THE OPPORTUNITIES OF ITS USE IN UKRAINE	118
OPTIMIZATION OF THE STATE LINGUISTIC POLICY IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES	144
MODERNIZATION OF THE LEGISLATIVE SUPPORT OF THE STATE LINGUISTIC POLICY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES	167
AFTERWORD	191
SOURCES	199

ABSTRACT

The importance of this study is determined by the socio-political request for a scientific understanding of the ways to implement the legislative support of the state language policy. With the proclamation of independence of Ukraine, bringing domestic language legislation in line with the principles and norms of international law became an important task for Ukrainian society, especially in the area of linguistic rights protection. It should be noted that the language legislation never lost its relevance in the state-building processes of Ukraine. However, the lack of a perfect legislative and regulatory framework, and the lack of political will of the state authorities do not contribute to the intensification of the language policy as an important condition for the national security of Ukraine. Therefore, at the current stage of development of the Ukrainian society, a study of the issues of public administration of the language policy legislative provision is of particular importance.

Despite the considerable interest in the problems of linguistic legislation, the development and systematic justification of the conceptual foundations of public administration of the language policy legislative provision has not been the subject of a separate scientific study until today. Despite the comprehensive coverage of various issues of language policy presented in the writings of scientists and other states' experience in this field, the aspects of public administration of Ukraine's language policy legislative provision have not received enough attention. Therefore, a systematic study of these issues is an extremely urgent task, especially for Ukraine as a unitary state with a multi-ethnic population. Unfortunately, the linguistic situation in Ukraine remains complicated, and is characterized by a number of negative phenomena, trends, political speculations, which requires significant changes. For this very reason, the development of the scientific basis for the legislative support of the state language policy and its implementation in today's conditions acquire a particular urgency. The relevance of the study is conditioned by the need to develop consistent and well-considered approaches in the process of forming the legislation on language issues' solution, as well as to identify ways and methods to intensify work on implementing the legislation to ensure the language policy, prevent the political speculation, and create guidelines for public authorities and local self-

government when forming a strategy and tactics in the linguistic issues, as well as solving practical problems associated with the optimization of language space.

The aim of the study is to comprehensively research the issues of legislative support of the state language policy of Ukraine in the historical retrospective, and substantiate theoretically and methodologically the prospects for its development. Therefore, described in the study are the theoretical and methodological approaches, which are the basis for the study of public administration of legislative support for language policy. The conceptual-categorical apparatus of the science “public administration” was expanded, in particular by defining the concepts of “language policy”, “legislative support of the language issue’s implementation”, “legislative implementation of language policy”, “modernization of the state language policy”, etc. The essence of the state language policy was clarified, its significance in the state priorities system was characterized; the content and bases of the legislative and regulatory regulation were revealed. Singled out were the features of the formation and evolution of legislative support of the state language policy of Ukraine. The modern foreign experience in the formation and implementation of legislative support of language policy was generalized, and the trends and possibilities for its use in Ukraine were determined. Revealed also were the ways to increase the efficiency of the state language policy of Ukraine, including those in the field of national minorities’ rights protection. The priority directions to improve the legislative support of the state language policy of Ukraine in the conditions of globalization and European integration processes were substantiated.

Therefore, this study is one of the first comprehensive studies in the scientific field of public administration that reveals the issues of legislative provision of the state language policy of Ukraine in the historical retrospective, as well as substantiates the prospects for its development on the theoretical and methodological level.

Thus, for the first time in the science of public administration, the essence of the state language policy is determined (a conscious and purposeful influence of a scientifically grounded state policy, called to promote the effective functioning and development of language relations in the state by means of legislative acts, organizational measures and culturological preferences), principles of its implementation (equality rights for citizens irrespective of their mother tongue or language of

communication; protection of the state language at the state level, and guaranteeing the free use of languages of national minorities; guaranteeing the freedom of choice in the language of communication; taking into account the specifics of the linguistic situation in the state and regions; promotion of the development of intercultural relations) and the prospects for the development of legislative support for the state language policy of Ukraine (the establishment of the Ukrainian language as a state language, strengthening its functions as the language of citizenship and the language of interethnic communication, promoting the development of languages of national minorities etc.).

It is known that the language policy was characterized by complexity and ambiguity, which was caused, above all, by the multifaceted problems, the number of scientific literature, and the availability of diverse scientific assessments. Only the last period of scientific research, which began in the 90's of the XX century, was affected by the expansion of the subject, and the new approaches in the evaluation of language policy. Significant factual material was introduced by the authors in the scientific circulation, but the issues of public administration of the legislative control of language policy remain insufficiently researched in the context of its theoretical and historical aspects.

The history of development of the Ukrainian statehood and the current practice of state-legal regulation convincingly testify that in Ukraine, with its multinational composition, there were objectively determined problems in the field of relations between different national and ethnic communities, and these problems continue to exist. However, at this time, there is no special scientific study on comprehensive consideration of the legislative provision of the state language policy in Ukraine with in-depth characterization of its theoretical-historical aspects.

It has been proved that the development of the theory of public administration and the results of its application have in many respects necessitated the development of their own conceptual-categorical apparatus for studying the process of public administration of the legislative provision of language policy. In the section of this paper, the conceptual-categorical groups that relate to the needs of the theory of language policy are considered and clarified. The use of these concepts is extremely important, since the degree of comprehension depends on

the completeness of their definition, and therefore, how well they can be used in the process of scientific research and management practice.

It has been proved that the language policy should occupy a prominent place in the system of state priorities, since its strategic task, along with the guarantee of linguistic human rights, is the establishment of social harmony and political stability, ensuring ethno-national unity of society and strengthening the Ukrainian statehood. The directions and forms of the implementation of language policy are determined by the socio-political system and its ethno-national composition, political regime, interethnic relations and geopolitical circumstances. And this is of extreme importance in the formation of linguistic legislation, designed to regulate linguistic relations in the country.

The analysis of the legislation of the Ukrainian state shows that language policy should be based on the principles of democracy, as well as it should ensure the observance of human rights, regardless of its belonging to indigenous peoples, to a national majority or a national minority. The directions of its legal regulation provide state support for the comprehensive development and functioning of the Ukrainian language in all the spheres of public life on the territory of Ukraine; taking into account the inalienable right of the person to communicate in their native language; promotion of the right to use and develop their own language; tolerant attitude from the society to the native language of a person as a special form of feelings and treasure of the ethnic group to which they relate themselves.

It is substantiated that the language problems in Ukraine need to be addressed taking into account its status of independence, and integration aspirations to Europe. It is these two priorities that must dictate the conditions for language policy, and focus the legislation, organizational measures and management decisions on these components.

It is proved that the linguistic problem can not be considered in isolation from the whole political, socio-economic and cultural situation that has been forming throughout the history of Ukrainian society. The acuteness of the language issue in Ukraine is due not to the modern linguistic policy of the state, but to the tragic history of this issue in the past.

It was from the second half of the XVII century that, after a significant part of the territory of Ukraine became part of the Russian Empire, Ukrainian linguistic and cultural development was slowed down on its own national basis. The legislative introduction of the Russian

language into the sphere of public life completely reduced the sphere of the Ukrainian language's existence. All the government policy was reduced to preventing everything Ukrainian - either radical or moderate, or clerical, by conducting a traditional course of assimilation of Ukrainian population towards its Russification. The February Revolution of 1917 drastically changed the situation regarding the language policy. An important stage in the formation of the state language policy was connected with the activities of the Central Council, which made an urgent task the revival of the Ukrainian language, education, creation of national general and special educational institutions, cultural and educational institutions, increasing the number of Ukrainian periodicals, etc.

During 1917-1920, various forms of Ukrainian statehood, beginning with the Central Rada, and later the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky and the Directory, not only declared, but also provided (to a greater or lesser extent) the rights and freedoms of the Ukrainian population and national minorities, in particular in the field of use and development of national languages. For a short period of Ukrainian governments activity, the Ukrainian language overcome the path from the almost oblivion in the field of official communication to the status of state language. With the establishment of the Soviet regime in Ukraine, the linguistic issue and the role of public administration in the development of linguistic legislation have changed significantly.

With the adoption of legislative acts in 1921-1923, it was supposed to implement a number of practical measures that were supposed to provide a place for the Ukrainian language, corresponding to the number of Ukrainians in the territory of the Ukrainian SSR. These acts formulated more specific tasks regarding the "Ukrainization" of the state apparatus, etc. But with the curtailment of Ukrainization, having realized that in the following years it will not be possible to finally unify the national and cultural life in the USSR, the Stalin's leadership switched to a frank Russification in 1938, which continued until the end of the 80's of the XX century.

Only in October 1989, the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR adopted the Law "On Languages in the Ukrainian SSR". According to this law, the Ukrainian language was provided with the status of a state language in order to promote the comprehensive development of the spiritual and creative forces of the Ukrainian people, guaranteeing its sovereign national-state identity. However, the Law "On Languages"

was not radical, since the constant emphasis on the expansion of the rights of the Ukrainian language was accompanied by no less constant reservations about the rights of the Russian language - practically to the same extent as before the adoption of the Law. Further development of the linguistic legislation has become an urgent task for public administration bodies in the times of Ukraine's independence. With the achievement of independence, the revival of the Ukrainian language began together with the linguistic rehabilitation of Ukrainian citizens on the basis of the constitutionally entrenched state status of the Ukrainian language and a number of legal means aimed at enhancing the role of the Ukrainian language in public life.

The current linguistic situation in Ukraine is generally characterized by unevenness and unevenness. First, it is known that there is a potentially defined tendency to expand the functional background of the Ukrainian language, which is based on the concept of state-building, state-consolidating, and mental components of the Ukrainian language; secondly, there is a clear tendency of the blurring of this process, the idea of the need to introduce the official status of the Russian language is emphasized because of the use of the Russian language by a significant number of the population of the state; thirdly, the issue of the insignificance of language problems and the desire to impose the opinion about the secondary affirmation of the priority of the Ukrainian language is singled out. However, the main problem in resolving the linguistic issue in Ukraine is not even that its current legal and regulatory provision does not comply with the provisions of the Constitution of Ukraine and does not correlate with the European Charter, which has been ratified for the purpose of implementing the European language standards. The main disadvantage is the imperfection of the institutional capacity of linguistic policy, which forms the vision of the development of this ultra-important direction. All of this requires the improvement of the public administration of legislative provision of language policy, as well as the introduction of effective mechanisms for its implementation. Without the formation of modern language legislation, without the implementation of effective language policy by public administration, Ukraine can expect permanent disintegration processes.

It is proved that in the conditions of globalization, the problem of observance of the linguistic rights of both an individual and ethnic communities determines the development of international rules and

norms of linguistic communication, which are mandatory for each state, and taking into account them in the language legislation of the Ukrainian state. The models of legal regulation of linguistic relations in foreign countries are determined by the linguistic situation that has historically developed in a particular country, and also depends on the language policy pursued by the state taking into account the international norms of the linguistic legislation of the United Nations and the principles of the EU linguistic policy. This is what characterizes the status of languages in different countries of the world.

In the language legislation of the states of the world, it is possible to trace at least three main approaches to solving this issue. The first, most commonly used approach, implies that the language of national life is the language of one nationality (usually the nationality that made the main contribution to the formation of the state and predominates quantitatively over other ethnic groups). The second way of choosing a nation-wide means of communication in the conditions of bilingualism (multilingualism) is the recognition of all the main languages of the country as official, state languages. This occurs predominantly in those countries where it is difficult to identify any single indigenous nationality, or where there is a territory of compact residence of two or more ethnic groups. The third option is also legislative consolidation of two or more languages common in the country as the official. It is known that among the models of linguistic communication, the most effective is the language of the nation, which gave the name to the state establishment, of course, with the free use of the native language by the national minorities in their interethnic communication. In developing a strategy for resolving the linguistic issue in Ukraine, both positive and negative experience of constitutional regulation of linguistic relations in foreign countries should be taken into account. For this purpose, a comprehensive and thorough legal examination of foreign language legislation should be conducted, and specialists should make forecasts of the possible use of such experience in Ukraine.

The future development of Ukraine and the establishment of democracy largely depend on the proper safeguarding of the rights and interests of national minorities. At the present stage of development of Ukrainian society, the implementation of substantiated language legislation is one of the decisive conditions for strengthening the legal state institutions in the country, ensuring the protection of the language rights of national minorities. The urgent task for the state administration

bodies is the need for further development of general theoretical problems of language policy with regard to representatives of different nationalities living in the country. The improvement of domestic legislation on national minorities and the formation of an effective system of protection of the language rights of national minorities will become important factors for the further formation and development of Ukraine as a legal and democratic state.

It is proved that the process of becoming an independent Ukrainian state, as well as the democratization of the society require new approaches to the issues of the language field, prevention of conflicts in this area, development of effective language legislation. Such legislation should facilitate the impossibility of transforming Ukraine from a sovereign nation state into a denationalized geographic space, which will become an easy prey to those states whose languages will supplant the Ukrainian language and will prevail over the whole territory of the country or in its separate parts.

The researches of the state of the public administration on resolving the linguistic issue in Ukraine on the basis of the current legislation showed that among the main problems, one should point out the lack of an objective assessment of the language relations in the state, a non-system approach to administration of this field, non-use of available resources for regulating linguistic relations in full. The absence of a perfect legislative and regulatory framework and political will of the state authorities can not contribute to the successful resolution of the linguistic issue as an important condition for the national security of Ukraine. It requires improvement of the public administration of the language legislation development. Not only successful implementation of the principles of the language policy of the state depends on it, but the conformity of the state language legislation with the world's democratic standards as well. Therefore, it is necessary to develop consistent and balanced approaches to resolving the linguistic issues in order to prevent political speculation and interethnic conflicts, as well as to maintain stability in the state. The use of languages in the state should become a factor in unity, not discord.

The language legislation of Ukraine needs to be brought into line with the European legislation, not only taking into account Ukraine's desire to be a part of the European Union, but also in a view of the progressive nature of the European experience in legal regulation of linguistic relations, protection of citizens' rights for the development of

their mother tongue. The adoption of the Law of Ukraine “On the Principles of the State Language Policy” by the Verkhovna Rada of Ukraine in 2012 showed that there was no deliberate desire among the parliamentarians to resolve the linguistic issue. The resolving of this issue requires the harmonious combination of policy of support and protection of the Ukrainian language as a state language, with obligatory tolerant attitude towards languages of national minorities in Ukraine that is a polyethnic state.

The legal regulation of the linguistic relations in the Ukrainian state should be based on the harmonious combination of national interest with the strict observance of human and civil rights and freedoms. It is important for Ukraine to create not a compulsion or belief, but conditions under which the study or absorption of the state language by all members of the society would be an objective state necessity.

ПЕРЕДМОВА

Із проголошенням незалежності України важливим завданням українського суспільства постало приведення вітчизняного мовного законодавства у відповідність до принципів та норм міжнародного права, особливо у сфері захисту мовних прав людини.

Слід зазначити, що мовне законодавство в державотворчих процесах України ніколи не втрачало своєї актуальності. Однак відсутність досконалої законодавчої та нормативної бази, брак політичної волі державної влади не сприяє активізації мовної політики як важливої умови забезпечення національної безпеки України. Крім того, надзвичайно актуальною проблемою для України, як унітарної держави з поліетнічним складом населення залишається питання державно-управлінських аспектів законодавчого забезпечення державної мовної політики на основі дослідження її генези. На жаль, мовна ситуація в Україні залишається складною, характеризується низкою негативних явищ, тенденцій, політичних спекуляцій, що потребує істотних змін. Актуальність даного дослідження зумовлена також необхідністю вироблення послідовних і виважених підходів у процесі формування мовного законодавства щодо вирішення мовних проблем, визначення шляхів і методів активізації роботи з реалізації законодавства по забезпеченню мовної політики, недопущенні при цьому політичних спекуляцій, а також створення орієнтирів для органів державної влади й місцевого самоврядування при формуванні ними стратегії і тактики у мовних питаннях, вирішенні практичних завдань, пов'язаних з оптимізацією мовного простору.

Дане дослідження є одним з перших у науковій галузі державного управління, що розкриває питання законодавчого забезпечення державної мовної політики України в історичній ретроспективі та обґрунтовує на теоретико-методологічному рівні перспективи її розвитку. У монографії автори обґрунтовують думку, що мовну проблему не можна розглядати ізольовано від усього складного та суперечливого комплексу політичних, соціально-економічних та духовно-культурних процесів, що відбувалися протягом всієї історії українського суспільства. Гострота мовного питання в Україні зумовлена не тільки неефективною та непослідовною сучасною мовною політикою

держави, але й трагічною історією цього питання в минулому. Із здобуттям незалежності розпочалося відродження української мови, мовна реабілітація громадян України на основі конституційно закріпленого державного статусу української мови та низки правових засобів, спрямованих на піднесення ролі української мови в суспільному житті. Особливо великої уваги надавалося державній мовній політиці на основі постійного аналізу та об'єктивного оцінювання реальної мовної ситуації в країні. Втім, головною проблемою вирішення мовного питання в Україні є навіть не те, що сучасне нормативно-правове її забезпечення не відповідає положенням Конституції України і не корелюється з Європейською хартією, яка ратифікована з метою впровадження європейських мовних стандартів. Основний недолік – це недосконалість інституційної наповненості мовної політики, яка складає бачення розвитку цього надважливого напрямку. Також наголошено на необхідності вирішувати мовні питання з урахуванням державного статусу незалежності та інтеграційних прагнень до Європи. Саме ці два пріоритети мають диктувати умови проведення мовної політики, тобто орієнтувати на дані складові наше законодавство, організаційні заходи й управлінські рішення.

У нинішній складній ситуації у світлі сучасних викликів законодавче регулювання державної мовної політики, як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни, має поєднувати цілеспрямованість, тактовність і навіть обережність в засобах його реалізації. Такий підхід вимагає від органів державного управління сприяти створенню об'єктивних обставин, які робитимуть українську мову потрібною і престижною для всіх, а українську культуру – привабливою і конкурентоспроможною на всіх рівнях

Отже, державна мовна політика щодо правового врегулювання мовного життя в Україні в контексті сучасних викликів повинна враховувати специфіку історичних традицій, особливостей як країни в цілому, так і регіонів, де єдина державна мова має урівноважувати існуючі етнічні та мовні відмінності, ставши гарантом національної єдності й територіальної цілісності України.

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ

Стан наукової розробки теми характеризується складністю і неоднозначністю, що викликано, перш за все, багатогранністю проблем, чисельністю наукової літератури, наявністю різнобічних наукових оцінок. Слід зазначити, що мовні процеси в Україні активно вивчаються і прогнозуються широким колом українських науковців: істориками, філософами, соціологами, правознавцями, політологами, дослідниками історії і теорії державного управління, тощо. І це зрозуміло, адже політика – це цілеспрямована діяльність, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами в державі. Це свого роду програма, сукупність інструментів та методів реалізації певних (у даному контексті мовних) інтересів задля досягнення визначених державою цілей. Мовна ж політика – включає в себе як сукупність ідеологічних постулатів, так і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у державі, на розвиток мовної системи у цілому.

Поступово серед вчених утверджується прискіпливий, об'єктивний підхід до аналізу історичного минулого та сучасного стану мовної сфери України. На другий план відходять різноманітні заполітизовані публікації.

Вагомим внеском у історіографію формування і реалізації мовної політики стали є праці, присвячені питанням теорії й методології досліджень державної мовної політики. Крім того, значним досягненням українських вчених стала розробка понятійно-категоріального апарату, що сприяв осмисленню державотворчих процесів в Україні у контексті розвитку мовної політики [139; 308]. З огляду на це, уваги заслуговує ряд енциклопедичних та довідкових видань, що побачили світ за роки незалежності України [85; 86; 93; 190; 316; 319].

Вивчення проблеми розробки і здійснення мовної політики почалося ще у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. У цей період з'являються праці, автори яких намагалися критично проаналізувати результати мовної політики радянського уряду [94]. Однак їм притаманні залежність від тогочасної офіційної ідеології, захоплення кількісними показниками, які не відповідали дійсності, оскільки офіційні органи були зацікавлені в прикрашанні

показників своєї роботи, Тому при їх використанні необхідний критичний підхід.

Із становленням та розвитком у 1930-х рр. сталінського варіанту марксистсько-ленінської ідеології з її догматизмом та схематизмом у висвітленні історичних явищ у науковій літературі, увага до національного питання значно зменшилася.

У другій половині 30-х – 50-х рр. ХХ ст. мовне питання в Україні розглядалася, як правило, з огляду на консолідацію української радянської нації та зближення українців з представниками інших національностей.

Дослідження національного питання, в тому числі мовної політики, відновлюється з другої половини 50-х років. Саме тоді, після ХХ з'їзду КПРС, у період так званої “відлиги”, серед наукових доробок щодо реалізації мовної політики в цілому переважала тематика інтернаціонального спрямування [5]. Однією з перших праць у царині мовної проблематики стала праця І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” (1965 р.), яка легально з'явилась в Україні лише під час перебудови [74] і фактично спростовувала суто пропагандистське твердження радянських науковців про відсутність русифікації в СРСР.

З другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. увага дослідників переважно фокусувалася як на питаннях мовної політики минулих часів, так і на актуальних проблемах розробки й реалізації мовної політики з часу проголошення незалежності України. Крім того, в цей час з'являється перше законодавче забезпечення мовного питання в Україні (Закон “Про мови в Українській СРСР” від 28.10.1989 р.), згідно із ст.2 якого державною мовою Української СРСР встановлюється українська мова [268]. Після розпаду СРСР і проголошення незалежності України історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні досліджували І. Ільєнко [128], В. Лизанчук [187–189], Ю. Шаповал [337] та інші вітчизняні науковці, які справедливо наголошують, що створення Української Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) а згодом – і Української Народної Республіки (1917–1920 рр.) відкривало нові можливості для реалізації демократичних засад мовної політики і підвищення статусу української мови. Однак, після анексії Української Народної республіки у 1921 р. (Ризький договір 1921 р. між Польщею та Радянською Росією, а також формально із УРСР, яка

займала на той час лише північ України) про засади української мовної політики як державної вже не йшлося. Висвітленню цього процесу присвятили свої праці О. Данилевська [63] і М. Мироненко [220].

О. Антонюк [17; 18] основними чинниками прийняття радянським урядом політики українізації (1920-1930-х рр.), що мала загальну назву коренізація називає такі: падіння престижу інтернаціональних гасел і цінностей в умовах переходу до НЕПу; деяка лібералізація суспільства; складність керування територіями з іншими мовними і культурними орієнтаціями населення та ін. Ми частково погоджуємося з автором, але вважаємо, що саме за той короткий час українізації завдяки цілеспрямованим заходам (у взаємодії з іншими соціально-економічними процесами) відбулись позитивні зрушення у освіті, де видатна роль належить наркомуні освіти УСРР М. Скрипнику (1927-1933 рр.), установах культури, пресі тощо. Завдяки індустріалізації і урбанізації помітно українізувалися міста. Особливо помітні зміни у національному складі населення і вживанні української мови відбулися у великих промислових містах. Від 1923 р. до 1933 р. кількість українців у Харкові зросла з 38% до 50%, у Києві з 27,1% до 42,1%, у Дніпрі з 16% до 48%, в Одесі з 6,6% до 17,4%, в Луганську з 7% до 31%. Українізація сприяла прискоренню ліквідації неписьменності, що зменшилася з 47% (1926 р.) до 8% у 1934 р. Початкове шкільництво (з семирічкою включно) було українізоване від 80% у 1926 р. до 88,5% у 1933 р. [21].

Розкриттю досвіду реалізації державної мовної політики в ході українізації 20-30-х рр. ХХ ст. присвятив своє дослідження Г. Панченко [237]. Заслуговує на увагу монографія Б. Чирко [333], в якій автор розглядає широке коло проблем, зокрема, стан етнічних спільнот в Україні періоду НЕПу, вплив політики радянської влади на процес українізації, зміни в національній і мовній політиці у 30-х рр. Втім, недостатньо розкритими залишились, на наш погляд, наслідки всеохоплюючої українізації на тлі радянської ідеології, зокрема геноциду української нації внаслідок голодомору 1932-1933 рр., репресій тощо.

Ми погоджуємось з тим, що причини згорання політики українізації (коренізації) дослідники Н. Деркач [70], Г. Єфіменко [94], Б. Козьмук [147], В. Кафарський [137], Б. Чирко [333], Ю. Шаповал [338] пояснюють встановленням в СРСР сталінського

тоталітарного режиму, одержавленням найважливіших елементів суспільства, що привело до згортання НЕПу, унеможвлення проявів національного розвитку, порушення мовних прав і негативних змін в національній структурі окремих регіонів України.

Належне місце в історіографії досліджуваної теми посідає науково-популярне видання С. Дяківського і А. Попель “Багатовікове нищення України. З джерел національної пам’яті” [82]. Автори справедливо наголошують, що “світова історія знає існування і загибель багатьох імперій і тоталітарних режимів, але московська (як царська та особливо советська) імперія за своєю жорстокістю, масовим геноцидом і етноцидом щодо десятків поневолених народів, зокрема й українського народу, не мала собі рівних за всю людську історію” [82, с. 65].

Питання мовної політики в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) знайшли відображення у науковому дослідженні Ж. Шевчук [345]. У роботі на численних прикладах показано шляхи русифікації вищої, спеціальної та середньої освіти, літератури, науки, інших сфер духовного життя українського народу. У монографії висвітлено опір представників різних верств українського суспільства політиці русифікації, аналізуються програмні документи низки правозахисних організацій, розкривається місце і роль української діаспори у справі збереження національної самосвідомості, багатовікових народних традицій.

Правовому становищу національних меншин в Українській державі в 1917–2000 рр. присвятив свою працю Л. Рябошапко [283]. Вперше в історико-правовій науці України автор системно розкрив закономірності формування, зміни та розвитку правового становища національних меншин в Україні на різних етапах її існування; встановив правові взаємини різних форм української державності та національних меншин у період 1917–1920 рр. Дослідив новий етап у правовому становищі національних меншин після проголошення незалежності української держави 24 серпня 1991 р. у контексті європейського права. Однак, недостатньо висвітленими у даному контексті дослідження залишились правовідносини різних національних меншин у межах однієї держави, можливості законодавчого закріплення їх рівноправ’я з точки зору не лише співіснування а й доступу до влади, рішення державницького будівництва, аспектів розвитку культури та ін.

Значну увагу висвітленню історичного досвіду (позитивного і негативного), його урокам у сфері мовної політики, здійснюваної на території України, приділено у праці О. Антонюка [18]. Автор розкриває процес формування міжнародних стандартів захисту прав національних меншин та їх застосування у вітчизняному законодавстві. Ролі мовної політики в державотворчих процесах України присвячена робота О. Куця [177]. У праці викладено теоретико-методологічні, концептуальні засади та історико-політологічні аспекти мовної політики України.

Коллективна монографія “Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом” [225] містить результати соціологічного моніторингу мовної ситуації в Україні та проведеного на його основі аналізу особливостей прояву мовного чинника у процесах суспільної трансформації. В роботі розкрито історичні передумови, внутрішні та зовнішні чинники виникнення мовної проблеми в Україні, розглянуто правові та політичні механізми її вирішення, проаналізовано можливості досягнення консенсусної моделі функціонування найбільш поширених мов.

У роботі Р. Лозинського “Мовна ситуація в Україні” [193] досліджено суспільно-географічні аспекти мовної ситуації в Україні. Проаналізовано історико-географічні особливості розвитку мовної ситуації в ХХ ст., сучасний мовний склад населення, етномовні процеси, територіальну організацію етномовного простору. Охарактеризовано головні тенденції розвитку мовної ситуації та найважливіші мовні проблеми України на початку ХХІ ст. Подано пропозиції щодо вдосконалення державної мовної політики.

Внесок вищезазначених дослідників щодо мовних проблем українського суспільства є неоціненним, але, на наш погляд, в їхніх працях не вистачає більш детального розкриття державно-управлінських та організаційно правових аспектів реалізації державної мовної політики України.

Значний інтерес становить видання “Мовна політика та мовна ситуація в Україні” за редакцією славіста і мовознавця Юліане Бестерс-Дільгер з Фрайбурзького університету, Німеччина [223]. Дослідники вивчили питання мовної політики та суспільних настанов щодо неї після Помаранчевої революції, міжнародного і національного законодавства та зобов'язань України у мовній сфері, пропаганду мовної політики у засобах масової інформації,

проблеми мовної орієнтації в різних регіонах, зокрема, пострадянській Одесі, що стало цінним теоретичним матеріалом у контексті нашої монографії.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства дослідження проблем мовної політики та мовної ситуації набувають особливої актуальності, адже мовна ситуація в Україні характеризується неоднозначними за своїм трактуванням процесами. Дуже часто дані поняття тлумачаться як синоніми, що є недопустимим. Тому вітчизняні науковці доби незалежної України значну увагу приділили дослідженню динаміки мовної ситуації в Україні (О. Вишняк [41]), функціонуванню української і російської мов в Україні та її регіонах (О. Шульга [348]), державному гарантуванню задоволення мовних потреб громадян та її функціонування (Т. Марусик [207]), ставленню українських громадян до питання про статус мов у державі (О. Вишняк [42]).

Проблеми регулювання мовних відносин у суспільстві, вплив різноманітних етно-політичних та соціально-економічних чинників на формування державної мовної політики стали об'єктом вивчення не лише мовознавчих, а й політичних наук. Вчені проаналізували не тільки взаємовплив мови і суспільства, стан мовної політики, але й її реалізацію за допомогою державного управління цією сферою суспільного життя.

Основні думки та погляди вчених з приводу еволюції мовного законодавства у період 1917–1991 рр. розглянуто у праці Б. Козьмука [147]. Аналізу правового забезпечення мовної політики в Україні після проголошення незалежності присвячена праця О. Сергєєвої “Конституційно-правові засади регулювання мовних відносин в Україні (1991–2006 рр.)” [293]. У роботі простежено розвиток конституційно-правових засад регулювання мовних відносин в Україні, починаючи з часу, коли Україна стала незалежною державою, та коли проблеми мовних відносин у державі постали дуже гостро. Проаналізовано документи, пов'язані з мовним законодавством України. Нам імпонує дані наукові доробки ще й тому, що згаданими авторами розглянуто також різні концепції щодо розв'язання мовної проблеми в Україні на сучасному етапі, однак недостатньо дослідженими залишились питання їх розв'язання у контексті державного управління.

Питання правового забезпечення мовної політики в Україні стали предметом дослідження О. Лопушанської [195]. Дослідниця

на основі аналізу становлення і розвитку законодавчої складової державної мовної політики визначила, що в незалежній Україні вона реалізується відповідно до нормативно-правових актів різної юрисдикції, які регулюють мовні відносини в відповідних сферах суспільного життя. Разом із тим вона стверджує, що існуюча правова база є застарілою і не відповідає вимогам сучасності, що спричиняє неефективність державної мовної політики та політизацію мовного питання. Ми погоджуємось з таким твердженням та вважаємо, що законодавство України щодо мовних питань є недостатньо врегульованим з огляду саме на державницькі аспекти його застосування.

Історико-правовий аспект мовної політики в Україні знайшов своє відображення у працях Т. Ковальнової [143] і М. Стріхи [301]. Конституційно-правовому регулюванню мовних відносин присвячена робота Є. Ткаченко [311]. На думку авторів, модернізація державної мовної політики в Україні повинна бути спрямована на подолання протиріч, що виникають під час формування та реалізації державної мовної політики через невідповідність законодавчої бази вимогам сучасності, відсутність організаційної складової державної мовної політики, а також вплив етно-політичного та регіонального чинників на зазначений процес.

В. Котигоренко у своєму дослідженні [164] значну увагу приділив формуванню сучасного українського законодавства у сфері етнонаціональних відносин. У роботі розглянуто процес розробки і правового забезпечення етнополітики української держави після відновлення незалежності в 1991 р. та створення системи її реалізації. Основну увагу автор звертає на переваги та недоліки на цьому напрямі державного будівництва. Акцентується увага на важливості для національного відродження українського народу збереження за українською мовою статусу єдиної державної та історичної безпідставності надання такого статусу російській мові. Ми підтримуємо таку його позицію.

О. Биков проаналізував внутрішньодержавні нормативно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні [28]. Автором визначені поняття гарантій прав і свобод національних меншин, складові елементи цих гарантій. Проведено аналіз різних внутрішньодержавних нормативно-правових гарантій прав і свобод національних меншин в Україні, розглянуто особливості спеціальних (корпоративних) нормативно-правових

актів, якими регулюються питання соціально-економічного захисту членів об'єднань національних меншин. Однак, динаміка розвитку мовної політики в Україні настільки швидкоплинна, що нагальних змін та обов'язковому перегляду потребують цілий ряд законів, та підзаконних актів у сфері її реалізації.

Значний інтерес становлять наступні публікації, зокрема: робота Р. Аблетіорова, присвячена проблемі законодавчого врегулювання державної політики щодо забезпечення прав корінних народів та національних меншин України [1]; М. Алмаші дослідила проблему захисту прав національних меншин в Україні за міжнародним правом [8]; у праці М. Антоновича [15; 16] проведено порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови; проблемі імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови присвячена колективна робота за редакцією О. Зайчука "Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство" [88]. Крім того, чимало уваги науковці приділили вивченню досвіду зарубіжних держав у вирішенні мовних питань. Зокрема, мовній політиці деяких зарубіжних держав, присвячена робота О. Куця [179]. Світовий мовний досвід та українські реалії були предметом досліджень Л. Лазаренко [182] і А. Погрібного [243]. Автори досліджень справедливо наголошують, що вивчення досвіду формування та реалізації державної мовної політики в зарубіжних країнах свідчить, що в тих державах, де чітко визначена роль мови (тобто, вона розглядається як ідентифікаційна складова держави та нації), державою створені всі умови для її розвитку та функціонування, передусім: належне законодавство; відповідна організаційна складова, що відповідає за вирішення мовних питань; низка програм, які виконуються, тощо. Однак, на нашу думку, ця теза є полемічною, адже існують ряд держав дво- і більше- мовних. Тобто, ми вважаємо, що ідентифікувати державу за наявністю лише державної мови, або громадянства, чи більшою кількістю громадян корінної нації є недоречним.

Правовим аспектам мовної політики європейських країн значну увагу приділили Б. Ажнюк [6], В. Василенко [37], В. Колісник [148], І. Марусик [206], Є. Мацнева [213]. Зокрема, вони доводять, що позитивним є використання даного досвіду в контексті забезпечення функціонування державної мови шляхом її

законодавчого забезпечення, закріплення певних функцій за органами державного управління, які сприяли б її поширенню, вивченню, підвищенню престижу тощо.

Захисту прав національних та етнічних меншин у Європі присвячені роботи О. Стогової [300] і Т. Сенюшкіної [292]. Значну увагу автори приділили характеристиці ознак зростання міжнаціональної напруженості, які, на їх думку, можна спостерігати практично в усіх регіонах світу, незалежно від рівня економічного розвитку, процесів інтеграції. Вони доводять, що наявність національних меншин у різних державах і необхідність пошуку засобів, які забезпечували б їхнє існування, ставить на порядок денний розроблення принципово нових підходів до розв'язання етно-політичних проблем, пов'язаних із захистом прав меншин, тому міжнародно-правовий захист меншин є однією із заporук миру й стабільності в Європі та Україні [296, с. 45].

В. Бабюк [20], О. Музичко [226], О. Сергєєва [294], О. Тарасенко [307] здійснили аналіз політики країн Євросоюзу у національній та мовній сфері на сучасному етапі його розвитку. Досліджено різні моделі державного регулювання мовних відносин в таких країнах, як Бельгія, Іспанія, Швейцарія, Угорщина та Фінляндія, досвід яких може стати корисним для України. Розкрито пріоритетні напрями реалізації мовної політики ЄС. Доведено, що мовна політика більшості європейських країн здійснюється за принципом додатковості, відповідно до якого рішення приймаються на рівні етноспільнот, що забезпечує позитивні результати у розв'язанні проблем мовної толерантності на рівні органів місцевого самоврядування. До прикладу, пріоритетність у працевлаштуванні, навчанні, квотуванні посад у апараті державного управління чи органах місцевого управління тощо.

На нашу думку, вищенаведені наукові дослідження вітчизняних та іноземних вчених щодо теоретичних засад формування законодавства і практики державного регулювання мовних відносин у зарубіжних країнах, без сумніву, допоможе виробити науково обґрунтовані та продуктивні пропозиції з удосконалення вітчизняного мовного законодавства, підвищення рівня ефективності мовної політики України.

Історія розвитку української державності та сьогодення практика державно-правового регулювання переконливо свідчать, що в Україні з її багатонаціональним складом населення існували і

продовжують існувати об'єктивно обумовлені проблеми у сфері взаємовідносин різних національно-етнічних спільнот. На жаль, на цей час відсутнє спеціальне наукове дослідження щодо комплексного розгляду законодавчого забезпечення державної мовної політики в Україні з поглибленою характеристикою його теоретико-історичних аспектів.

Щодо джерельної бази даної монографії, то вона досить широка й різноманітна і складається з опублікованих нормативно-правових документів вищих органів влади (постанови Верховної Ради, укази Президента України, розпорядження, укази урядів і відповідних органів, що визначали і формували національну і мовну політику), архівних та статистичних матеріалів, періодичної преси.

Універсальним джерелом, в якому найповніше представлено закони Російської держави початку XVIII – початку XX ст. є “Повне зібрання законів Російської імперії” [242]. Цей цілісний, історично сформований комплекс джерел дозволяє осмислити основні аспекти урядової мовної політики Росії. Значний хронологічний період документів видання дає можливість простежити еволюцію законотворчості, політичну спрямованість діяльності уряду, спрямовану на жорстку асиміляцію поневолених народів, заборону і нищення українського мовно-культурного простору.

У збірнику “Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914 рр.)” [318], підготовленому науковцями Інституту історії України, вміщені документи, які дозволяють ознайомитися із послідовністю здійснення органами державної влади антиукраїнської мовної політики.

Значна кількість документів, які розкривають особливості здійснення мовної політики та її нормативно-правове забезпечення, вміщена у збірнику “Конституційне законодавство України: Законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення” [154].

Цікавий матеріал міститься у збірниках “Національні відносини в Україні у XX ст.” [230], “Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література” [232]. До них увійшли документи органів влади, політичних партій, рухів, статистичні джерела, преса, які відбивають реальну картину національних, включно мовних, процесів в Україні.

Джерельну базу дослідження склали також міжнародні документи – Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, конституції і нормативні акти різних держав тощо [86; 104; 116; 124; 125; 146; 153].

У роботі використано численні матеріали: Державного комітету у справах національностей та міграції, Державного комітету статистики України, обласних управлінь статистики, підсумки переписів населення часів Російської імперії, радянського і сучасного періодів, матеріали загальнодержавних, регіональних і місцевих соціологічних досліджень з мовної проблематики, що проводилися після проголошення незалежності України [77; 78; 96; 99; 113; 117; 123; 132; 152; 170].

Об'єктивну уяву про характер і динаміку формування та реалізацію мовної політики, її законодавче забезпечення дозволяють скласти матеріали інтернет-сайтів ресурсних центрів Верховної Ради України і КМУ, а також тематичних круглих столів, форумів, конференцій.

Цінним джерелом для висвітлення досліджуваної теми стали публікації у вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях; результати наукових досліджень в Україні і за кордоном, а також безпосередньо здобувача.

Отже, проведений нами стан наукової розробки теми засвідчує, що вивчення питань розробки і здійснення мовної політики почалося ще у 20-ті роки і відбувалося протягом різних за своїм характером періодів: від плюралізму думок, обмеження та замовчування окремих її сторінок до формування нового, неупередженого, об'єктивного висвітлення цього процесу. Важливо зазначити, що останній період наукових досліджень, який розпочався в 90-х роках ХХ ст., позначився розширенням тематики, новими підходами в оцінках мовної політики. Автори ввели в науковий обіг значний фактичний матеріал, проте недостатньо дослідженими залишаються питання законодавчого забезпечення державної мовної політики в контексті його теоретико-історичних аспектів. Але залучена і критично опрацьована об'ємна та різноманітна за змістом джерельна база, цілком достатня для проведення всебічного дослідження цих питань.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Дослідження питань державного управління розвитком мовного законодавства в умовах розбудови засад правової демократичної державності, інтеграції України до Європейського Союзу потребують власних методологічних засад, які мають слугувати основою організації пізнавального процесу, з погляду його загальних положень, можливостей пізнавальних засобів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження [105, с. 25].

Глобальні зміни, котрих в останні десятиріччя зазнали державно-управлінські та правові реалії, зумовили необхідність адекватної реакції з боку науки державного управління щодо дослідження питань законодавчого забезпечення мовної політики. Насамперед, це стосувалось відповідного методологічного “перезавантаження”, яке стало можливим за використання багатоманітних сучасних методів дослідження, що послужило важливою передумовою об’єктивності пізнання особливостей формування і розвитку мовного законодавства й сприяло свободі наукової творчості [135, с. 13].

Методологія державного управління сьогодні являє собою складну систему категорій, принципів, норм, цінностей, парадигм, теорій і самих методів, що забезпечують інструментально-пізнавальну і практичну діяльність [142]. Методологічна основа монографії ґрунтується на результатах науково-теоретичних досліджень у теорії та історії державного управління, історії політичних і правових вчень, культурології, філософії, політології, етнології та інших суспільних наук, що висвітлені в працях сучасними вітчизняними і зарубіжними науковцями.

Для об’єктивного дослідження, як справедливо наголошує Е. Дюркгейм, “...потрібно обирати лише групу явищ, визначених заздалегідь певними загальними для них зовнішніми ознаками, і включити в це ж дослідження всі явища, що відповідають даному визначенню” [81, с. 58]. Ми повністю погоджуємось із А. Здравомисловим, який пише, що треба “... не тільки знати причини, що викликають даний процес, але й висловити певні припущення відносно того, як далі відбуватиметься хід подій ” [120, с. 83]. Теоретичний аналіз важливо продовжувати в аспекті прикладного

дослідження. “Дуже важливо мати на увазі, – говорить В. Ядов, – що будь-яке дослідження, орієнтоване на вирішення теоретичних завдань, можна продовжити як прикладне” [351, с. 78].

Примітно, що основу методології дослідження питань державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики становить системний підхід [308; 302], який передбачає аналіз даного процесу як складного, багатогранного, різноякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стабільну структуру і забезпечують його цілісність. Системний підхід диктує необхідність для аналізу всіх складових цього процесу як самостійних одиниць, тобто як інтегративних частин цілого і, обов'язково, в контексті аналізу самого цілого. Застосування системного підходу дає змогу розглянути процес формування та здійснення мовної політики в Україні (включно розробку мовного законодавства) як цілісної складно-організованої системи заходів держави, спрямованих на підтримання атмосфери толерантності, довіри й поваги у мовних відносинах суспільства. Завдяки системному підходу процес формування мовної політики України ми розглядатимемо як невід'ємну складову (підсистему) усієї державотворчої парадигми, тісно пов'язаної з регулюванням таких галузей, як міжетнічні та міжнаціональні відносини [16, с. 19].

Наступним ми виділили діалектичний підхід, що охоплює загальні особливості процесу формування і розвитку будь-яких історичних явищ. Застосовуючи його, ми намагались більш об'єктивно вивчати процес формування законодавчого забезпечення мовної політики у його діалектичній єдності і взаємообумовленості, виявляти основні тенденції, пріоритети реалізації мовного законодавства, розглядати його у динамічному розвитку, органічному зв'язку з соціально-економічною, політичною, культурною та іншими сферами буття суспільства.

Вважаємо ці підходи одними з найважливіших у сучасній науці державного управління, оскільки системний підхід приводить до вивчення історичних процесів у їх взаємозв'язку, а діалектичний – дає змогу розглядати всі особливості їхнього розвитку.

У методології пізнання сутності процесу державного управління забезпеченням мовної політики особливе місце займають методологічні принципи (у перекладі з латинської мови принцип означає начало, основа). Зокрема, виключне значення має

принцип всебічності. Його роль полягає в тому, що державно-правові явища повинні досліджуватись у їхніх взаємозв'язках і взаємодії з іншими суспільними явищами і процесами, а саме мовною проблемою, культурою тощо. Принцип історизму означає розгляд державно-правових явищ не лише з огляду на їхній нинішній стан, а й з позицій минулого і передбачення їх майбутнього. Принцип комплексності полягає у тому, щоб досліджувати формування і розвиток законодавства у сфері мовної політики не лише з юридичного погляду, але й враховуючи здобутки інших суспільних наук – філософії, соціології, політології, економічної теорії [309]. Що, безумовно, сприяє більш якісному дослідженню обраної нами теми.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили також загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, які умовно поділяються на емпіричні (способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про факти та явища) і теоретичні (способи пояснення, тлумачення, інтерпретації зібраних даних, побудови понять, концепцій, прогнозів тощо) [276, с. 150].

Так, за допомогою системно-аналітичного методу дослідження здійснено теоретико-методологічне узагальнення наукових концепцій, розробок і пропозицій провідних вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених державному управлінню в сфері державної мовної політики.

Структурно-функціональний аналіз став основою у визначенні завдань, функцій та основних напрямів діяльності органів державного управління, які здійснюють розробку законодавчого забезпечення мовної політики, Він сприяв з'ясуванню, наскільки їх діяльність є доцільною щодо процесів, які відбуваються в житті суспільства, і сприяє задоволенню мовних потреб громадян.

Формально-догматичний метод і метод раціональної критики були реалізовані у аналізі сутності системи законодавчих документів з мовної політики і сприяли виявленню колізій, протиріч і інших фактів у сфері її правового регулювання, дали змогу виробити пропозиції щодо вдосконалення мовного законодавства.

Важливим було використання порівняльного методу. Він дозволив відстежити спільні та відмінні риси законодавчого забезпечення мовної політики у зарубіжних країнах, оцінити досягнення кожної країни щодо його реалізації й розглянути

можливості використання цього досвіду на шляху демократичного розвитку України.

Крім того, у монографії були реалізовані: абстрактно-логічний метод – для теоретичного узагальнення і формулювання висновків, а також метод моделювання для формулювання рекомендацій та пропозицій органам державної влади щодо вдосконалення мовної політики та її законодавчого забезпечення. Для структурування тексту дослідження був використаний проблемно-хронологічний метод. Важливе місце посіли: історіографічний метод для аналізу залученої літератури та виявлення недостатньо розроблених питань досліджуваної теми та суперечливих точок зору дослідників; метод контент-аналізу під час опрацювання документальних джерел і статистичний метод для характеристики змін, що відбувались в реалізації мовного законодавства у сферах освіти й культури.

Застосування цих та інших методів наукового пізнання гарантувало достовірність та об'єктивність дослідження процесу державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики, а також реалізацію поставлених мети та завдань.

Розвиток теорії державного управління та результати її застосування багато в чому зумовлюють необхідність розробки і власного понятійно-категорійного апарату дослідження процесу законодавчого забезпечення мовної політики [309]. Останній формується з кількох понятійно-категоріальних груп, серед яких можна виділити, по-перше, загальнонаукові, філософсько-методологічні поняття, що стосуються потреб теорії мовної політики (“суб’єкти і об’єкти мовної політики”, “мова і політика”, “мовні відносини”), по-друге, категорії і поняття, із суміжних галузей наукового знання і визначають сутність здійснення державного управління у сфері реалізації мовної політики (“мовна політика”, “мовне будівництво”, “мовне планування”), і, по-третє, специфічні категорії і поняття, які стосуються змісту державного управління формуванням і розвитком мовного законодавства (“мовна ситуація”, “державне регулювання мови”, “законодавче забезпечення мовної політики”). Використання цих понять є надзвичайно важливим, оскільки від повноти визначення цих категорій залежить ступінь розуміння, а отже, те, наскільки повноцінно вони можуть бути використані в процесі наукового дослідження та в управлінській практиці.

Щодо поняття “суб’єкти і об’єкти мовної політики”, то до суб’єктів мовної політики, які активно впливають на її характер на певній території, відносяться органи державної влади, суспільно-політичні організації, що представляють інтереси різних мовних груп у даному соціумі. До них можна віднести також і різні міжнародні організації, що сприяють зміцненню юридичних норм у сфері мовних прав людини та національних меншин. Об’єктами мовної політики є явища і процеси, стосовно яких здійснюється мовна політика, а саме мова, групи її актуальних або потенційних носіїв, мовні відносини в суспільстві, мовне законодавство [53].

Стосовно понять “мова і політика”, то, на нашу думку, мову нерозривно пов’язана з політикою та владними відносинами, і лише у цьому контексті вона може бути витлумачена адекватно. Тому, перефразовуючи відомі слова Л. Костенко “Нації помирають не від інфарктів, спочатку в них забирають мову” [161], слід наголосити: українській нації потрібна мова, яка б мала власне майбутнє. Дослідження, проведені відділом етносоціології Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М. Рильського АН України з’ясували, що серед чинників, які найбільше об’єднують людей однієї національності, українці на перше місце поставили саме мову, а вже потім народні звичаї, пісні та історію [133, с. 208].

Національна мова об’єднує представників етнічної спільноти у народ, є показником останнього, що відрізняє його від інших народів світу. Як зазначає Л. Масенко, мові належить головна об’єднувальна місія у процесах виникнення етносу, нації, держави. На етнічному рівні самоусвідомлення спільної мови, а вже потім звичаї й релігія, дає народові відчуття своєї єдності і водночас відокремлює його від інших народів. Доки народ спілкується своєю мовою, доти він зберігає себе, не розчиняючись в інших етносах як субстрат інонаціональних утворень” [210, с. 14].

Л. Нікольський визначає політику у галузі мови як систему заходів держави для збереження або зміцнення мовної ситуації, для стабілізації або зміни існуючих лінгвістичних форм [233, с. 47]. Сучасні дослідники констатують, що статус мови – це та роль, що її відіграє в державі певна конкретна мова порівняно з іншими мовами. Як статус мови вони витлумачують також роль мови за межами держави. Відповідно, мовна політика завжди спрямована на збереження чи зміну статусу мови. Як зазначено в навчальному

посібнику “Мовна політика в державотворчих процесах України”, повноцінно усі функції мова може виконувати, коли вона матиме відповідний статус [180].

На думку О. Куця і В. Заблоцького, можуть функціонувати такі *моделі сучасного мовного спілкування* [178, с. 14]:

1. Державна мова. Вона закріплюється, як правило, нормами конституційного порядку. У поліетнічній країні мова титульного етносу переважно виступає обов’язковим засобом спілкування в установах державного рівня, офіційного державного церемоніалу, державного діловодства, а також є необхідним елементом у навчальному процесі. Вона є водночас і літературною мовою, хоча остання багатша і постійно розвивається шляхом запозичення іншомовних слів і систематизації та узагальнення власної термінології.

2. Офіційна мова. Це мова офіційних церемоній, прийомів, презентацій тощо. Якщо такі заходи проводяться на державному рівні, то вона співпадає з мовою державною, у інших випадках будь-якою, прийнятою як комунікативний засіб різними сторонами. Вона може бути мовою національної меншини, які мешкають на території країни, мовою іноземною або регіональною, чи мовою міждержавного або міжнаціонального спілкування.

3. Мова національної меншини. Такою виступає мова не титульного етносу держави. Остання, якщо вона буде своєю етнополітикою на демократичних засадах, піклується про розвиток мов національних меншин, створює умови для їх розвитку, звичайно, в залежності від економічних можливостей суспільства.

4. Іноземна мова (міждержавного спілкування) – це мова, за допомогою якої здійснюється міждержавне спілкування, але у такій ролі вона може виступати і як мова міжетнічного спілкування. Між двома останніми часто виникає суперечність, пов’язана з проблемою розвитку мови національної меншини, яка водночас є і мовою іноземної держави. Ця дилема вже переходить у сферу політичну, виступає предметом гострого соціального і міжпартійного протистояння.

5. Регіональна мова. Являє собою своєрідний діалект, місцевий різновид говірку, суржик (суміш декількох мов, об’єднаних штучно без дотримання літературних норм), і традиційно використовується громадянами у межах певної території держави.

6. Міноритарна мова. Це мова певної меншини, що є досить

занедбаною, не має можливостей для свого розвитку або разом із етносом може зійти з історичної арени. В Україні це мова караїмів, кримчаків, гагаузів – корінних народів. На необхідність захисту міноритарних мов звертає увагу “Європейська хартія регіональних мов та мов національних меншин”

Слід зазначити, що кожна із вищеназваних мов є неполітична за своїм змістом, але за певних обставин вона може набувати і політичного змісту. Саме культурний та соціально-економічний розвиток обумовлюють в ситуації наявності багатьох національностей в одній державі необхідність обрання єдиної мови, яка б забезпечувала комунікативні потреби суспільства [231, с. 72]. Піднесення мови до рівня державної робить її пріоритетною в усіх сферах суспільного життя, державного управління, вона може виконувати і представницьку функцію на міжнародній арені

Поняття “мовні відносини” займає особливе місце у системі соціальних зв’язків, що підлягають правовому регулюванню. Вони реалізуються у всіх без винятку сферах життєдіяльності людини, яка використовує слово як універсальний засіб отримання, збереження і поширення знань про природу і суспільство. Багатосторонні й багатоманітні мовні контакти між індивідами та соціальними групами неминучі у процесі здійснення законотворчості та правозастосуванні фізичних і юридичних осіб, держави і її органів, а також суб’єктів міждержавних відносин [61, с. 144].

І. Попеску зазначає : “Якщо звернутися до теоретичних аспектів власне “мовної проблеми”, то ніколи в історії проблема свідомого впливу суспільних інститутів на функціонування, розвиток і взаємодію мов не була такою актуальною, як у сучасну епоху, а серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування найбільш помітне місце посідає мовна політика” [248, с. 32].

Термін “мовна політика” не є новим у науковому обігу, хоча й відносно молодий порівняно з такими, як “національна політика”, “економічна політика”, “культурна політика”. [144]. У світовій та вітчизняній науковій літературі поняття “мовна політика” знаходить неоднозначне тлумачення. Починаючи з 20-х рр. минулого сторіччя, зміст цього терміну охоплював велике коло найважливіших проблем і конкретних спроб свідомого, доцільного управління соціальною й мовною діяльністю. Вважається, що вперше поняття ”мовна політика” було вжито Дж. Фішером у 1970

р. [145]. Проте проблеми регулювання мовних відносин у суспільстві, вплив різних чинників на розвиток мови здавна були об'єктом вивчення як мовознавчих, так і політичних наук, що відображено у працях К. Істмана, О. Куця, Д. Лейтіна, Н. Марра, А. Мейє, Н. Мечковської, Л. Нагорної, Ф. де Соссюра, Ю. Шевельова, Ж. Шевчук, Х. Шиффмана, М. Юсселера та ін.

На жаль, сьогодні серед вчених немає єдиної точки зору щодо визначення терміну “мовна політика”. Так, А. Швейцер визначає мовну політику “...як сукупність заходів, що здійснюються державою, партією, класом, суспільним угрупованням для зміни та збереження, функціонального розподілу мов та мовних підсистем, для введення нових або збереження старих мовних норм” [341, с. 203]. На думку Ю. Дешерієва, “мовна політика – це сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо вирішення мовних проблем у соціумі, державі. Мовна політика пов’язана зі свідомим впливом суспільства на мову, і з цієї точки зору вона є концентрованим вираженням методологічних та соціальних основ, що визначають ідеологічне та практичне ставлення тієї чи іншої державно-практичної системи до функціонування, розвитку та взаємовідносин мов, до їх ролі у житті народу або народів” [71, с. 281].

Розширене визначення поняття “мовна політика” міститься в “Малій енциклопедії етнодержавознавства”, де воно характеризується як “сукупність ідеологічних настанов, нормативних актів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови у певному напрямі” [202, с. 533]. Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає “мовну політику” як сукупність заходів, що “...запроваджуються державою, партією, класом, товариством, угрупованням для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження старих мовних норм” [202, с. 482]. Автори словника констатують, що мовна політика – це вплив свідомий, цілеспрямований, покликаний сприяти найбільш ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування.

Змістовним є визначення мовної політики у словнику-енциклопедії української мови, в якому вона розуміється як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі [319, с. 328].

Заслуговує на увагу думка О. Трибушного, згідно з якою мовна політика має відповідати потребам населення країни – титульної нації, іншим меншинам – громадянам даної держави [313, с. 101].

Найбільш повною, змістовною та конкретною ми вважаємо дефініцію, яку запропонував М. Дьячков: “Під мовною політикою, яка може проводитися державою, класом, громадською організацією, що має певний вплив, розуміється система заходів, спрямованих на збереження або зміну умов і норм функціонування мови або мов у соціумі, причому ці умови і норми здатні певною мірою впливати й на внутрішньоструктурні властивості відповідної мови (мов)” [83, с. 27].

У цілому, всі існуючі визначення цього терміну характеризуються двома основними ознаками: мовна політика є частиною національної політики певної держави, мовна політика – це сукупність заходів, спрямованих на певний мовний розвиток суспільства.

Узагальнюючи думки представників різних галузей науки, пропонується дати таке визначення: ***“мовна політика” – це свідомий і цілеспрямований вплив науково обґрунтованої державної політики, покликаний за допомогою законодавчих актів, організаційних заходів та культурологічних преференцій, сприяти ефективному функціонуванню й розвитку мовних відносин в державі.***

Досліджуючи феномен мовної політики, Г. Євсєєва дійшла до висновку, що мовна політика – надзвичайно складний та багатогранний феномен суспільства. Тому, щоб об’єктивно оцінити вплив суспільства на мову, потрібно враховувати всі елементи структури мовної політики: суб’єкти, що здійснюють мовну політику або активно впливають на її характер; об’єкти, на які спрямовані заходи мовної політики; мовна ситуація як вихідна точка мовної політики; мета та завдання мовної політики; інтереси та ідеологічні засади, на яких ґрунтується мовна політика; механізми реалізації мовної політики в державі [92, с. 47].

Наступна дефініція, яку необхідно розглянути у нашому дослідженні, а саме – “мовне будівництво” – з’явилась у науковій літературі в середині ХХ ст. Під ним розумілося те ж, що й “мовна політика”, а саме: цілеспрямоване втручання суспільства за допомогою вчених-фахівців у стихійний процес мовного розвитку

й організоване управління цим процесом. Сьогодні поняття “мовне будівництво” розглядається представниками різних галузей науки і, переважно, у контексті здійснення мовної політики. Зокрема, Л. Нагорна зазначає: “У фокусі мовної політики перебувають певні політичні цілі, які досягаються шляхом впливу на мовну практику, насамперед забезпечення національної консолідації через розширення сфери впливу державної мови. Мовне будівництво зазвичай розглядається як частина мовної політики і являє собою комплекс конкретних заходів, що здійснюються на державному і регіональному рівнях” [227, с. 240–241]. А. Баранов розглядає поняття “мовне будівництво” як складову частину мовної політики, що передбачає “розробку програм вивчення мови, створення нормативних словників і граматик, розробку алфавітів і фіксування норм літературної мови, мови засобів масової інформації” [25, с. 208–209].

Щодо поняття “мовне планування”, то на думку, Л. Лазаренко, вивчений зміст поняття “мовна політика” дозволяє стверджувати, що “терміни мовна політика і мовне планування часто вживаються у близьких контекстах, проте останній переважно функціонує у західній соціолінгвістичній традиції і вживається поряд з терміном мовна політика” [182, с. 6].

Х. Шиффман у праці “Мовна культура і мовна політика” зазначає, що “мовне планування розуміється як сукупність конкретних заходів, що вживаються в рамках мовної політики з метою впливу на мовну комунікацію у співтоваристві, як правило, шляхом вибору напрямку розвитку його мов” [370, с. 18]. К. Істман, аналізуючи мовне планування, виділяє в ньому два основні компоненти – мовну політику і вибір мови або мов для її здійснення. Мовна політика в такому розумінні передбачає планування цілей, завдань, заходів, спрямованих на кодифікацію, удосконалення мови, і способи реалізації цих задач [360, с. 216–217].

Як органічну складову мовної політики розглядає мовне планування і Н. Мечковська. При цьому вона зауважує, що мовне планування передбачає позитивні цілі зміцнення комунікативних і соціальних можливостей мови [218, с. 197].

У західних наукових школах підхід до вивчення мовного планування (яке слугувало аналогом поняттю “мовна політика”) був розроблений в загальних рисах такими відомими спеціалістами,

як Ч. Фергюсон, Дж. Фішман, Дж. Дас Гупта, Б. Йерундд, які запропонували модель вивчення процесів мовного планування. Відповідно до її побудови, перед тим, як безпосередньо приступити до мовного планування, необхідно здійснити ґрунтовний аналіз існуючої у країні мовної ситуації та врахувати низку інших соціолінгвістичних даних, тобто, за висловлюванням Е. Хаугена, вивчити так звану вихідну ситуацію. У програму дій повинно бути включено: по-перше, формулювання цілей та задач мовної політики, або низки політик, спроможних привести до здійснення поставлених завдань і по-друге, специфічні заходи, які забезпечать здійснення даної політики [57].

Важливе значення для досліджуваної теми і практичної діяльності органів державного управління у сфері вирішення мовного питання має поняття “мовна ситуація”. За визначенням Л. Масенко, мовною ситуацією називають сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на усіх суспільних рівнях [211, с. 38]. Вона справедливо наголошує, що якщо на території однієї країни поширені дві або кілька мов, для вивчення мовної ситуації важливо визначити ступінь поширеності кожної мови, а також їхні оцінювальні характеристики. Існують два головних показники потужності мов. Перший – показник демографічної потужності, який визначається за кількістю носіїв певної мови стосовно загальної кількості населення території, що досліджується. Другий – показник комунікативної потужності мови визначається за кількістю комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова.

Стан мовної ситуації визначається також рівнем її прогнозування. Динаміка мовної ситуації великою мірою пов’язана з перспективами зміни сфер уживання тієї чи іншої мови – їх розширення чи звуження за рахунок чи на користь іншої мови. Як показують дослідження з історії мовних ситуацій різних країн світу, ці перетворення зумовлені переважно процесами колонізації / деколонізації, проголошенням незалежності / автономії відповідного геополітичного утворення тощо. У таких випадках зміна влади, а з нею – національної політики приводить до того, що в суспільстві формуються нові мовні потреби. Саме вони визначають межі суспільних функцій мов [335, с. 25].

Поняття “державне регулювання мови” і “мовне законодавство” є парними. При цьому мовне законодавство об’єктивно виявляє себе в межах державного управління здійсненням мовної політики і є одним із чинників стабілізації політичних процесів у країні. Воно часто виступає висхідним моментом вирішення мовних конфліктів. Поняття “мовне регулювання” визначається вченими як навмисний вплив на мовне вживання і на мовну систему, включаючи законодавчий вплив, а також виконання ідеологічних функцій [356, с. 18]. Зокрема, В. Аврорін вважає мовне регулювання “...системою заходів свідомого регулюючого впливу на функціональну сторону мови, а через її посередництво – певною мірою, і на її структуру” [5, с. 10]. На думку Ю. Дешерієва, “мовне регулювання” – це застосування ідеологічних і соціальних (у широкому сенсі) заходів, які “...визначають політичне, теоретичне й практичне ставлення тієї або іншої ідеологічної системи й держави до функціонування, розвитку й взаємодії мов, до їхньої ролі в житті народу (народів)” [71, с. 255]. Ф. Швейцер розглядає “мовне регулювання” як сукупність заходів, прийнятих державою, партією, класом, громадським угрупованням для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження вживаних лінгвістичних норм”. На думку Л. Нікольського, термін “мовне регулювання” може розумітися як сукупність заходів, уживаних для цілеспрямованого впливу на мовний розвиток [233].

Як зазначає О. Гришаєва, важливими елементами процесу мовного регулювання є: “...вивчення мовної ситуації та визначення основних принципів мовної політики, кодифікація мовних норм, розробка шляхів удосконалення суспільних функцій мови” [57].

Однією з необхідних умов успішного проведення державою мовного регулювання є вивчення мовної ситуації певного соціуму, характер та існування якої пов’язані зі складною системою взаємодії історичних, соціально-політичних, правових, економічних, культурних, демографічних, психологічних, лінгвістичних та інших чинників. При вивченні мовної ситуації необхідно враховувати такі її характеристики, як:

- число мов (“мовних утворень”) у регіоні;
- демографічна потужність мов, тобто число осіб, що володіють цими мовами;

- функціональна потужність мов, їхнє функціональне співвідношення й кількість функціонально-домінуючих мов;
- історія виникнення певної мовної ситуації;
- лінгвістичне співвідношення мов, що входять до даної мовної ситуації, їх структурний і функціональний стан (наявність і усталеність функціональних стилів для застосування у відповідних сферах: наявність термінологічних систем, письмових традицій; ресурсна й інституціональна забезпеченість функціонування мов, тобто наявність словників, розмовників, посібників, корпусу підготовлених викладацьких кадрів і системи їхньої підготовки);
- мовні настанови (мовні орієнтації носіїв, мовна лояльність, престижність мови, готовність її вивчати тощо);
- особливості мовної політики, характеристики мовного законодавства, офіційний статус мов [214, с. 15–20].

Відповідно до поставлених цілей, мовне регулювання в багатомовних регіонах може мати різні напрями, такі як: культурно-мовний плюралізм, міжетнічна інтеграція, асиміляція. Слід також пам'ятати, що на практиці спроби нормативної регуляції мовних процесів вже протягом тривалого часу мають складний і неоднозначний характер. Тому лише узгодивши положення різних законодавчих актів та усунувши суперечності між ними і недостатню визначеність багатьох з них, можна проводити виважену, толерантну і послідовну державну мовну політику.

Таким чином, законодавче забезпечення реалізації мовного питання слід розглядати як мінімум у двох площинах. По-перше, як сукупність власне правових та інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці здійснення конституційно-правових приписів, що закріплюють специфічні права і свободи громадян у сфері мовних відносин. Цей нормативно-інституційний блок мають реалізовувати відповідні інституції, спрямовуючи свої можливості на здійснення закріплених за ними повноважень, сприяючи одночасно й здійсненню зазначеного нормативного масиву. По-друге, законодавчу реалізацію мовної політики можна визначити як сукупність послідовних, логічно обумовлених стадій (етапів) забезпечення мовних прав громадян, їх специфічних національно-культурних інтересів і запитів, втілення в їх практичну

діяльність тих приписів, що закріплюють за ними їх специфічні права і свободи.

Проведений аналіз наявних та скорегованих категоріальних підходів щодо дослідження процесу державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики в Україні дозволяє виявити сутність та шляхи інтеграції науки й практики управління цим процесом, перетворити набутий досвід у методи вирішення практичних завдань управлінської, організаційно-розпорядчої та консультативно-дорадчої діяльності.

МОВНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ПРІОРИТЕТІВ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У системі державних пріоритетів мовна політика повинна посідати чільне місце, оскільки її стратегічним завданням є гарантування мовних прав людини, утвердження суспільної злагоди й політичної стабільності. Мовна політика сьогодні є складовою національної політики держави, відбиваючи її принципи й нормативно-правові засади. На сучасному етапі розвитку українського суспільства дослідження проблем її функціонування та правового регулювання набувають особливої актуальності, адже мовна ситуація в Україні характеризується неоднозначними за своїм трактуванням процесами [217, с. 115–116].

Слід зазначити, що напрямки та форми впровадження мовної політики значною мірою детерміновані суспільно-політичним ладом, етнонаціональним складом населення, політичним режимом, міжетнічними відносинами й геополітичними обставинами [186, с. 69]. А це має виключне значення при формуванні мовного законодавства, покликаного регулювати мовні відносини в країні.

Досвід зарубіжних країн засвідчує, що за екстремальних умов (погіршення економічного становища, воєнних дій, зростання безробіття тощо) у стосунках між представниками різних етнонаціональних груп суттєву роль відіграє загострення “мовної ситуації”, яке часто переростає в “мовний конфлікт і викликає етнічний антагонізм” [362]. Це призводить до поглиблення напруженості у відносинах між цими групами населення, викликає протиставлення однієї групи іншій у різних сферах суспільного життя. Оскільки економічна, соціальна й політична ситуації в Україні далекі від стабільності, то варто враховувати можливість появи “мовного конфлікту” у суспільних процесах. Звертаємо увагу, що це тільки припущення: мова йде про можливість, а не про запрограмованість чи фатальну неминучість цього конфлікту.

Як справедливо наголошує Л. Нагорна, “...в умовах гострих політичних протистоянь мова неминуче стає заручницею політики” [228, с. 153]. А на думку Ю. Шевельова, у дво- або багатомовних державах “...мовне питання перестає бути тільки лінгвістичним питанням, а стає також питанням політичним, соціальним і культурним” [342, с. 15].

До історичних чинників, які впливають на зміст мовного питання, належать такі: по-перше, сам хід історичних подій, під впливом яких формувались мовні відносини в суспільстві; по-друге, особливості становлення мовних відносин, оскільки в часи міжетнічної напруги нерідко на поверхню спливають саме негативні явища минулого: завоювання, насильницьке приєднання, депортація та ін., що накладає відбиток на характер цих відносин за сучасних умов [234].

Водночас формування та реалізація державної мовної політики в Україні супроводжується ще низкою невирішених проблем, серед яких: застарілість та недосконалість чинного законодавства, що регулює питання мовних відносин; відсутність відповідних державних установ, до повноважень яких належить контроль за дотриманням мовного законодавства; постійна реорганізація та зміна пріоритетів і напрямів діяльності органів державного управління, утворених у період незалежності; неврахування під час вироблення державної мовної політики регіональних чинників, які впливають на мовні орієнтації населення країни.

Зокрема, негативний вплив на стан мовних відносин і сьогодні продовжують справляти регіональні відмінності етнічної історії: неприродний, однак наявно існуючий поділ українців на “східняків” і “західників”, відмінності у рівні їх національної свідомості; міжконфесійні непорозуміння, особливо серед православних церков; залишені у спадок різні форми ксенофобії, зокрема ті, що спрямовані проти всього українського – мови, традицій, культури тощо [235, с. 198].

Важливим є й те, що будь-які необґрунтовані спекуляції на тему мовного питання можуть ставити під загрозу національну безпеку та державний суверенітет. Тому спроби змінити статус державної мови та мов національних меншин, у тому числі існуючий порядок використання мов, у спосіб, що прямо суперечить чинній Конституції та законодавству України, повинні розцінюватися як підриг національної безпеки і стати предметом пильного аналізу компетентних правоохоронних органів [65, с. 9].

Вважаємо за необхідне наголосити, що спроба вивести мовне питання на вищій рівень узагальнення не повинна мати намір обмежуватися діяльністю держави та її структур. Власне діяльність держави - це концентрована, найбільш чітко окреслена (видима)

частина мовної політики. У цьому розумінні, мовну політику можна трактувати, передусім, як діяльність держави (або органів державного управління) у сфері мовних відносин, тобто розробку і впровадження у дію заходів, спрямованих на регулювання цих відносин. Але до цього можна додати щонайменше ще два аспекти. Перший – це наукові, ідеологічні та політичні засади, на основі яких формується мовна політика. Другий – необхідність змін у правовому забезпеченні демократичного розвитку мовних відносин.

До складових мовної політики в Україні можуть бути віднесені [92]:

- розробка і затвердження державних програм з розвитку мов, підготовка і широке обговорення в суспільстві концептуальних засад мовної політики;
- створення місцевих мовних програм, збільшення частки державної мови у теле- та радіоефірі;
- організаційне і матеріально-фінансове забезпечення мовної політики;
- законодавче закріплення і безумовне забезпечення вільного володіння (усно та письмово) державною (українською) мовою (а за необхідності – мовами національних меншин) державними службовцями;
- формування державою у своїх громадян переконання у необхідності володіння, використання і застосування державної української мови з метою збереження України як незалежної держави і подальшого її розвитку.

До цього слід додати необхідність потужної державної підтримки видавничої діяльності, засобів масової інформації (друкованих та електронних), кіномистецтва, театру, концертної діяльності, організацію якісного дубляжу шедеврів світового мистецтва тощо.

Основними принципами мовної політики, на нашу думку, повинні виступати наступні:

- рівність прав громадян незалежно від рідної мови або мови спілкування та заборона будь-яких обмежень за ознаками їх мовної належності;
- державний захист державної мови та гарантування вільного використання мов національних меншин;

- гарантування кожній людині свободи у виборі мови спілкування у приватних мовних відносинах, мови навчання та творчості;
- врахування специфіки мовної ситуації, що склалася в цілому у державі та в окремих регіонах;
- підтримка і розвиток культурних взаємин між носіями різних мов, що проживають в Україні, тощо.

За глибоким переконанням вітчизняних вчених, державна мовна політика має здійснюватися у декілька етапів [88]. Перший з них – це формування мети і завдань мовної політики, розробка державної концепції мовної політики як складової національної політики. На цьому етапі приймається рішення щодо мовного вибору, який вважається оптимальним, а мовна політика характеризується перспективністю, саме тому її заходи передбачають зміцнення мовної ситуації та існуючих правових норм.

Другий етап передбачає підготовку до здійснення поставлених завдань, тобто створення умов до запровадження вибраного оптимального варіанту, надання йому чинності. На державному рівні це означає прийняття законів про мовне функціонування, приєднання до міжнародних зобов'язань у цій сфері, проведення комплексних та взаємодоповнюючих науково-дослідних і культурно-освітніх заходів. На цьому етапі відбувається так зване мовне усталення, тобто реалізація рішень влади про збереження, розширення або обмеження сфер використання тієї чи іншої мови.

Наступним є третій етап – імплементація (дотримання, виконання) міжнародних зобов'язань, а також норм внутрішнього законодавства, коли на практиці починають діяти заходи, спрямовані на втілення у вжиток попередньо вибраних і кодифікованих норм. Це стосується, насамперед, освіти й засобів масової інформації, а також врегулювання мовної практики через канони, постанови, приписи.

І зрештою, на четвертому етапі, який є характерним саме для України, державна мовна політика зосереджується на зусиллях, спрямованих на те, аби примусити чи переконати населення толерантно сприймати нововведення, які рекомендуються органами, що здійснюють мовну політику. Громадяни країни можуть повністю чи частково підтримувати заходи мовної політики, або зовсім не сприйняти нововведень.

Саме рівень (чи характер) розуміння суспільством даних заходів є показником ефективності та перспективності мовної політики та її результатів. Він надасть можливість прогнозувати мовний розвиток у цілому в державі чи в конкретному регіоні. Тобто настає фаза розбудови, подальшого перманентного розвитку й адаптації мови з метою її відповідності до суспільних вимог. Для України важливо створювати не примус чи переконання, а умови об'єктивної державної необхідності вивчення чи засвоєння державної мови усіма членами суспільства.

Таким чином, у багатомовному середовищі, як свідчить досвід тих країн, де мовні проблеми розв'язуються значно краще, ніж у нашій країні (Швейцарія, Канада, США, Фінляндія) [96], правове регулювання мовних відносин полягає у створенні таких умов, за яких кожна із мов без обмежень буде виконувати свої функції одного з найважливіших індикаторів існування і відтворення тієї чи іншої етнонаціональної групи. Тому саме в умовах етнічного відродження, що є властиве нашому суспільному розвитку, мовний аспект державної політики набуває особливої ваги.

На думку Ж. Шевчук, "...здійснення державної політики, спрямованої на розширення сфери вжитку, утвердження і подальший розвиток рідної мови та пов'язані з цим численні громадські ініціативи мають виняткове значення і, безумовно, будуть сприяти збереженню національної ментальності, задоволенню культурних потреб народу" [343, с. 30]. О. Яковлева, аналізуючи тенденції розвитку мовної політики, вказує, що стан мовної ситуації, який найбільшою мірою відповідає потребам держави і суспільства, вдається досягти там і тоді, де і коли мовна політика будується на уважному ставленні до мовних традицій, які склалися протягом усього попереднього історичного розвитку, без поділу минулого на "своє", що варто зберегти, і "чуже", від чого варто відмовитися [358, с. 12].

На нашу думку, головною проблемою сучасного етапу розвитку мовної політики в Україні є нездоланна прірва між наукою та практикою, на яку накладається несталість політичної волі щодо розв'язання цієї дискусійної проблеми, постійні спекуляції політиків на мовні теми, які гальмують процес намічених змін.

Найбільш яскравий приклад – горезвісний Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (неофіційно — закон

Колесніченка-Ківалова або «мовний закон»). Він був прийнятий Верховною Радою України у другому читанні 3 липня 2012 р., наприкінці липня підписаний Головою Верховної Ради В. Литвином, а 8 серпня — Президентом України В. Януковичем і набув чинності серпня 2012 р. [10]

Після Революції Гідності, 23 лютого 2014 р. Верховна Рада України скасувала цей закон, а вже наступного дня Верховний комісар у справах національних меншин ОБСЄ Астрід Турс висловила стурбованість тим, що цей крок може привести до подальших заворушень. Невдовзі, 3 березня в.о. президента О. Турчинов сказав, що не буде підписувати рішення парламенту про скасування цього закону, поки не буде підготовлений і Верховною Радою проголосований новий закон. Новообраний президент України П. Порошенко 3 листопада 2014 р. оголосив, що спільними зусиллями ми вдосконалимо мовну політику. Станом на грудень 2016 р. законопроект про скасування закону про мови не підписаний, але й не ветований президентом, його поточний статус — «готується на підпис».

На думку фахівців шляхи подолання цих перешкод можна сформулювати таким чином [355]:

- запобігання конфлікту інтересів під час процедури розроблення та погодження нормативно-правових актів;
- створення компетентного центрального органу виконавчої влади та кількісне і якісне покращення кадрового потенціалу державних службовців, зайнятих у сфері державної мовної політики;
- взаємодія науки і практики на взаємовигідних умовах;
- досягнення політичного консенсусу щодо напрямів удосконалення мовної політики в Україні.

Формування стратегії мовної політики в українській державі має відбуватися на засадах визначального принципу, властивого сучасним розвиненим демократичним державам, зокрема дотриманні національного інтересу та національних пріоритетів держави, що дає можливість домагатись оптимального узгодження мовних відносин в суспільстві. Розробка стратегії мовної політики будь-якої держави, включно й України, має ґрунтуватися на таких двох принципових засадах: власному історичному досвіді (позитивному й негативному) та загальноновизнаній міжнародній практиці регулювання мовних відносин. У реалізації мовної

політики треба розрізняти стратегічні, розраховані на тривалий період, цілі і завдання, що вимагають концептуального підходу, програмного забезпечення, та завдання й цілі поточного моменту (тактичні), що впливають із нинішньої ситуації та спрямовані на втілення в життя перших [136].

Отже, державна мовна політика на сьогодні має зосереджуватися на таких пріоритетних напрямках [22, с. 9]:

- приведення мовного законодавства і практики його застосування у сувору відповідність з Конституцією України;
- утвердження української мови як державної у всіх царинах суспільного життя на всій території України;
- закріплення української мови як мови міжетнічного спілкування і порозуміння в Україні, складової гарантування державної незалежності і національної безпеки;
- створення належної нормативно-правової бази підтримки і преференцій для україномовних ЗМІ;
- вироблення дієвих засобів захисту від актів зовнішньої мовно-культурної експансії та публічної дискредитації української мови;
- поліпшення якості українського мовлення на теле- та радіоканалах України;
- сприяння розвитку мов національних меншин;
- запобігання дискримінації за мовною ознакою;
- сприяння підвищенню загальної мовної культури громадян України;
- створення системи контролю за дотриманням мовного законодавства.

Оскільки реалізація державної мовної політики – процес перманентний, пролонгований у часі, то слід враховувати всі негативні тенденції, що вже існують, щоб мати можливість якщо й повністю їх не усунути, то хоча б мінімізувати в майбутньому, а також врахувати позитивні моменти для подальшого їх успішного використання. Гармонізація мовного процесу в Україні потребує продуманої системи заходів щодо підтримки державної мови [244]. На основі детального аналізу мовної ситуації в найбільш зрусифікованих регіонах мають бути накреслені шляхи спокійного, поетапного еволюційного долання відстані між сучасним станом мовного функціонування і проголошеним чинним нормативно-

правовим статусом української мови як державної. Але зазначимо, що поступовість не має бути синонімом млявості й нерішучості.

Хоча Україна визначилася із пріоритетами мовної політики, що закріплено в Конституції України та інших законодавчих документах, однак проблема врегулювання мовних відносин залишається на порядку денному. Зняти напругу в суспільстві можуть лише активні організаційно-правові і контрольні-охоронні державні заходи щодо реалізації мовної політики [141, с. 225].

Сьогодні впровадження мовної політики, як ми з'ясували, відбувається через складний механізм управління суб'єктно-об'єктними мовними відносинами в суспільстві, але у реалізації мовної політики значну роль відіграє, власне, саме мовне законодавство. Розв'язання мовної проблеми безпосередньо залежить від досконалості правового регулювання у цій сфері [91].

Виважені правові засади державної мовної політики мають сприяти збереженню громадянської злагоди в суспільстві, досягненню компромісу і консенсусу у питаннях мовних відносин. На думку Д. Лейтіна, як спосіб вирішення мовних конфліктів, мовна політика має бути спрямована на відстоювання мовних інтересів населення, що передбачає залагодження мовного конфлікту або його запобігання, насамперед, правовими заходами, без насилля [365, с. 37].

На жаль, мовна ситуація в Україні поки що залишається суперечливою і потенційно конфліктною. Заходи органів центральної влади, спрямовані на розширення сфери застосування державної мови, знаходять підтримку у традиційно україномовних регіонах і натрапляють на байдуже ставлення, а інколи й відвертий саботаж у регіонах, у яких домінуючі позиції і далі належать російській мові. Тим самим зберігаються умови для використання мовного питання в інтересах різних політичних сил, що посилює конфронтацію навколо нього і стимулює політико-ідеологічний розкол країни [208, с. 48–52].

В ситуації зародження мовного конфлікту найдоцільнішим є підтримання правовими заходами розумної рівноваги між державним статусом української мови і забезпеченням мовних прав національних меншин. Відсутність такого балансу, а, особливо, відверте й принципове небажання його досягати, веде лише до ескалації суспільного протистояння, ділить суспільство на ворогуючі табори, ослаблює державу. Безперечно, ідеальним було б

досягнення з допомогою правового регулювання гармонійної збалансованості мовних прав нації (держави) й мовних прав особи (громадянина). Проте такого паритету, на жаль, світовий досвід поки що не може продемонструвати [176, с. 253]. Це обумовлене тим, що реалізація мовної політики, спрямованої на збереження чи зміну статусу однієї мови, завжди передбачає одночасний вплив і на інші мови, сфера функціонування яких, як правило, звужується.

Законодавче закріплення соціальних функцій мов при збалансованому підході до розв'язання цього питання дозволяє враховувати рівень національно-культурної самосвідомості народу, його соціальні потреби, а також створює умови для нейтралізації намагань суб'єктивного втручання в процеси мовного функціонування [316]. Ефективне правове регулювання функціонування мовних відносин є одним із важливих і необхідних засобів попередження мовних конфліктів у суспільстві.

Головною ознакою виваженої мовної політики, на думку О. Ялової, має бути повне підпорядкування та узгодження законодавчих актів, усієї нормативно-правової бази, Конституції України, оскільки вся система законодавства тієї чи іншої країни має відповідати базовим конституційним принципам [355].

По-перше, Конституція як Основний Закон посідає чільне місце у правовій системі, має вищу юридичну силу – всі інші правові акти видаються на основі й на виконання її положень, а у разі суперечності мають діяти норми Конституції.

По-друге, Конституція виступає могутнім перетворюючим чинником завдяки, як прямій дії її норм, так і її нормативно-орієнтованій дії на процес законотворчості.

По-третє, конституційні поняття слугують головним нормативно-правовим критерієм тлумачення і застосування юридичних актів, виконання юридичних дій.

Однією з найважливіших ознак мовної політики слід вважати обов'язкове дотримання чинного українського законодавства. Тлумачення терміну “законодавство” визначено у Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98. [158, с. 276]. Ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, розпорядження й постанови Кабінету

Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень і відповідно до Конституції України та законів України.

За об'єктом правового регулювання вітчизняні науковці поділяють мовну політику на два види: мовна політика щодо державної мови та щодо мов національних меншин. Варто вказати, що дана класифікація жодним чином не здійснюватиме негативного впливу на розвиток мов національних меншин України, оскільки вітчизняне законодавство у сфері мовних відносин національних меншин є зразковим, тому що надає національним меншинам право на користування національною мовою у всіх сферах життєдіяльності, яке закріплене у нормах Конституції України, кодифікованих актах, законах, а також ратифікованих Верховною Радою України міжнародних угодах, конвенціях та інших міжнародних документах [157, с. 18].

Зауважимо, що мовні проблеми необхідно вирішувати з урахуванням нашого статусу незалежності та інтеграційних прагнень до Європи [27, с. 65]. Саме ці два пріоритети мають диктувати умови проведення мовної політики, тобто орієнтувати на ці складові вітчизняне законодавство, організаційні заходи, управлінські рішення. Здійснення послідовної, виваженої і демократичної мовної політики має спиратися на положення вітчизняного і міжнародного права та втілювати їх у практику повсякденного життя [31]. Чим, по суті, підтверджується необхідність правового вирішення проблеми, яка потребує виважених управлінських підходів.

Аналіз українського законодавства та зарубіжних країн свідчить, що мовна політика має здійснюватися на засадах, які передбачають [15, с. 73–83]:

- державне забезпечення всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на території України;
- урахування невід'ємного права особи спілкування рідною мовою;
- сприяння реалізації етносами права користування та розвитку власної мови;
- поєднання функціонування державної української мови і гарантій розвитку та використання мов національних груп і корінних народів ;

– розвиток мов етноменшин не повинен перешкоджати розвитку державної мови, необхідності її знати, вивчати і використовувати у повсякденному спілкуванні;

– толерантне ставлення з боку суспільства до рідної мови людини, як до особливої форми почуттів і скарбу етносу, до якого вона себе відносить;

– охорону і розвиток мов етноменшин, корінних народів як важливого внеску у розбудову Європи, її культурного розмаїття та впровадження традицій демократії.

Сучасна мовна політика України може бути ефективною за умови існування чіткого механізму її правового забезпечення, який є оптимальним у вирішенні різноманітних проблем у сфері мовних відносин. У цьому контексті злагоджені дії органів державної влади, науковців, громадських структур, які спираються на конституційні положення, можуть стати запорукою успіху [127, с. 78–85].

Вирішення мовного питання в Україні потребує тактовного, науково обґрунтованого поєднання всього перспективного, що вже витримало випробування часом, з урахуванням загальноєвропейських тенденцій і досвіду правового розв'язання подібних проблем іншими європейськими державами [298]. Загострення мовного питання спонукає державу до виважених і відповідальних дій, спрямованих на координування мовних відносин у країні. Цьому повинна сприяти державна мовна політика як комплекс цілей і принципів, що визначають застосування мовних практик у різних сферах життя держави й суспільства, а також з допомогою правових концептуальних чинників.

Модернізація державної мовної політики – це процес цілеспрямованого коригування мети, способів і засобів вироблення, впровадження та оцінювання цієї політики, обумовлений змінами регіональних, політичних та соціокультурних чинників, які відображають мовні потреби громадян в умовах сьогодення. Головною метою модернізації державної мовної політики в Україні визначено перехід від програмно-цільового до проектного підходів стосовно формування та реалізації зазначеної державної політики. Ю. Чередник справедливо наголошує, що новий зміст модернізації державної мовної політики в Україні з точки зору використання проектного підходу передбачає підтримку розвитку та функціонування державної мови та мов національних меншин з

урахуванням ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних особливостей та мовних потреб громадян, що, у свою чергу, потребує науково-теоретичного осмислення й обґрунтування нормативно-правових засад її здійснення [328].

Зрозуміло, що наявність відповідних законодавчих положень, чинних указів, програм, інших державних заходів не є свідченням ефективності мовної політики. Вона має бути постійно у полі зору органів публічної влади. Як феномен та породження суспільної свідомості, мова справляє на неї величезний зворотний вплив, і жодній країні не байдуже, якою мовою будуть спілкуватися її громадяни. Від “наповнення” цього природного резервуару інформації, зрештою, залежить рівень духовності суспільства, ієрархія його пріоритетів, культура міжособистісних, міжнародних, міжетнічних відносин [229, с. 169].

Впливати на мовну ситуацію слід енергійно й одночасно в усіх сферах суспільного життя: в системі управління, в освіті, сферах інформації й культури, в секторі безпеки і оборони. Для того, щоб уникнути негативного розвитку подій у мовних відносинах та усунути деякі можливі наслідки впливу зовнішніх чинників на політизацію мовних проблем, доцільно вжити низку заходів, зокрема: оновити нормативно-правову базу мовної політики; розробити для російськомовних регіонів додаткові заходи для підтримки української мови, активно сприяти просуванню української мови в усіх сферах життєдіяльності і в масштабах усієї країни; взяти під контроль допомогу маловживаним мовам і переглянути перелік мов, на які поширюється Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”. З цією метою доцільно зміцнити й розвинути інформаційні та освітні мережі мовами національних меншин відповідно до потреб, заявлених ними; створити спільні комісії з сусідніми державами з питань мовно-культурної та історичної спадщини для ведення активного діалогу з цієї проблематики [87, с. 278].

Зважаючи на складність і важливість ефективної реалізації конституційно-правових засад мовної політики для побудови суверенної і незалежної України, регулювання мовної політики не може базуватися тільки на бажанні її утвердження в державі тими чи іншими політичними силами, які перебувають у певний період часу при владі, а вимагає виваженого наукового підходу з урахуванням характерних для України ознак мовної політики та

набутих нею особливостей [150, с. 81–91]. Питання мовної політики мають регулюватись невідкладно, оскільки мова пов'язана з усіма сферами суспільного життя, а невирішені мовні питання можуть призводити до конфліктів в українському суспільстві і загострювати політичну ситуацію в країні.

Водночас слід зазначити, що мовне законодавство пропонує лише спільні правила і підходи до визначення статусу і вживання мов в суспільстві, що є необхідною, але не достатньою передумовою втілення конкретної мовної політики в державі. Як свідчить досвід європейських країн, мовне законодавство є “сліпим” в умовах відсутності цілеспрямованої мовної політики. Отже, розробка і впровадження релевантних законів потребує такої мовної політики, на яку можна спиратися [291, с. 169–187].

Окремі вітчизняні законодавчі акти є фрагментарними і не можуть в цілому ефективно регулювати мовні відносини. Вивчення українськими науковцями моделей мовної політики в постсоціалістичних країнах свідчить, що в кожній країні вона є унікальною і неповторною. Така модель складається з балансу багатьох елементів, які можуть бути присутні у мовній політиці однієї країни і повністю відсутні в іншій. Тому відверті механічні запозичення без урахування українських реалій міжнародних взаємин, до яких додається лобювання інтересів певних етнічних спільнот унеможливають прийняття загального документа [48, с. 150].

Найчастіше напруженість з приводу мовного законодавства спричиняється упередженим підходом або безкомпромісністю законодавців, які надають перевагу миттєвим вигодам на шкоду довготривалій політиці та широкому суспільному діалогу. Якщо мовне законодавство формується як частина узгодженої в суспільстві державної мовної політики і при цьому враховує міжнародно-правові стандарти, ризик посилення напруженості і насильницьких конфліктів помітно знижується [72].

Законодавче забезпечення мовної політики вимагає вирішення ряду невідкладних завдань, а саме розв'язання мовних проблем на засадах консолідації українського суспільства у повній відповідності до Конституції України. Мовна політика лише тоді буде успішною, коли всі етноспільноти держави будуть відчувати комфорт, безпеку, державні гарантії прав і свобод, підкріплені високим рівнем толерантності у її реалізації. Постійне звернення до

принципу толерантності має сприяти запобіганню використання силових методів врегулювання мовних конфліктів, які вже довели свою неефективність [103, с. 207]. Але слід зазначити, що толерантність не може бути односторонньою; гарантією стабільної мовної ситуації може бути виключно взаємна толерантність мовних спільнот. І при цьому дуже важливо, щоб мова не лише не перетворилася на засіб самовідчуження й самоізоляції народу, на знаряддя боротьби в міжнаціональних конфліктах, але, навпаки, служила б єднанню народів, кращому взаємному порозумінню. Тому одним із основних завдань мовного регулювання є забезпечення загального засобу комунікації для даної територіальної (державної) одиниці при одночасному забезпеченні умов для збереження й розвитку мов усіх народів, що населяють державу [216, с. 102].

Правове регулювання мовної політики має забезпечити дотримання прав людини, незалежно від її віднесення до корінних, до національної більшості або національної меншини, до проживаючих на “своїй” етнічній території або поза нею. Все це помітно сприятиме унеможливленню небезпеки не тільки регіонального сепаратизму, але й практично буде зводити нанівець міжетнічну напруженість на стадіях відчуження й ворожості [304, с. 105].

Беручи до уваги окремі закони України, що містять положення про мови, державні й комплексні програми Уряду України, укази Президента України про мовну політику, прийняті на основі Конституції України, цілком очевидно, що мовна політика підпорядкована Основному Закону України, разом із тим має відповідати міжнародним нормам і зобов'язанням, що впливають з міжнародно-правових актів щодо мовних питань, ратифікованих Україною.

Таким чином, мовні проблеми нам необхідно вирішувати з урахуванням офіційного статусу незалежності та інтеграційних прагнень до Європи. Саме ці два пріоритети мають диктувати умови проведення мовної політики, тобто, власне, орієнтувати на ці складові українське законодавство, організаційні заходи, управлінські рішення.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗА ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І В ДОБУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Мовне питання не можна розглядати ізольовано від усєї політичної, соціально-економічної та культурної спадщини, яка формувалась протягом усєї історії українського суспільства. Його гострота в Україні, як справедливо наголошує Л. Мацько, зумовлюється не сучасною політикою Української держави, а трагічною історією цього питання у минулому [210, с. 16]. Переважна частина дослідників вважає, що сучасна мовна ситуація в Україні є, насамперед, результатом тривалої війни проти української мови, української ідентичності й української державності, яку Росія розпочала після 1654 р. [27, с. 12].

Саме з другої половини XVII ст., коли значна частина території України увійшла до складу Російської імперії, що проводила жорстку асиміляторську політику стосовно поневолених народів, український мовно-культурний розвиток на власній національній основі було загальмовано [95, с. 20] на тлі безумовних здобутків попередніх століть щодо впровадження української мови як державної. Німецький дослідник К. Хюбнер справедливо доводив, що слов'янські нації пов'язували своє пробудження з новим відкриттям своєї власної мови [326, с. 7]. В "Ізборнику Святослава" 1076 р., який було замислено як підручник для княжих дітей, і який, як відомо, вплинув на світосприйняття князя Володимира Мономаха, відданого будівничого цілісної епохи в історії Давньої Русі, мова прирівнюється до мудрості та законоустановлень розуму й серця: "...добрими ділами старайся ясніти вище всіх" [310, с. 273]. Власне, українське слово, яке виникло після розпаду праслов'янської мови, поступово переросло у мову могутньої держави – Київської Русі, стало виразником внутрішніх порухів наших предків. У "Літописі руському" задокументовано, що слов'яни у храмах про велич божу почули своєю мовою [189]. На захист цієї мови виступив папа римський Адріан II: "А якщо хто хулить слов'янську грамоту– хай будуть вони відлучені од церкви, допоки виправляться" [192, с. 15].

Вперше українська мова (тоді вона називалась руською) стала державною у XV ст. Вона також набула статус офіційної у Литовсько-руській державі: українською мовою описано по

канцеляріях акти, суджено по судах, нею написаний і збірник тодішніх правил і настанов – “Статут Литовський” (1529 р.). Цією ж мовою написаний і так званий “Судебник великого князя Казимира IV” (1468 р.), за яким суджено скрізь, навіть у Кракові. Така ситуація панувала до 1569 р., тобто до Люблінської унії [199, с. 342].

У розвідці 1652 р. архідіякона Павла Алепського про письменність на Україні говориться, що “...майже всі домашні, і не тільки чоловічий персонал, але і жінки, і дочки, вміють читати. Переписи 1740 р. і 1748 р. говорять, що в семи полках гетьманщини Полтавської та Чернігівської губерній на 1094 села припадало 866 шкіл з викладанням українською мовою. Одна школа припадала на 746 душ” [167, с. 207].

Саме з російською окупацією усі різновиди староукраїнської писемної мови почали занепадати, в офіційних сферах їх замінила російська мова. Тільки в релігійно-культурній сфері ще зберігалось функціонування церковнослов'янської мови, але за Петра I у богослужбові відправи було введено обов'язкову російську вимову. Він наказав уніфікувати церковні книги, щоб в них “не було нічого малоросійського” і заборонив друкувати книжки українською мовою. Зокрема, в його указі 1720 р. наголошувалось, щоб “... вновь книг никаких, кроме церковных с пружних изданий, не печатають, а и оныя церковныя старыя книги с такими же церковными книгами справливать, прежде печати, с теми высокороссийскими печатями, дабы никакой розни и особаго наречия не было” [59, с. 301].

Цю політику продовжили наступники Петра I. Так Петро II у 1729 р. наказав усі державні постанови і розпорядження, якф стосувалися України, переписати з української на російську мову. Великодержавницьку політику “обрусення” подовжила цариця Анна Іоанівна, яка звеліла відібрати з українських церков книги старого українського друку і замінити їх книжками московських видань. У грамоті імператриці з приводу відкриття Харківського колегіуму 1731 р., зокрема, підкреслювалося: “Учить всякого народа и звания детей православных не токмо пиитике, риторике, но и философии и богословию, старогреческим и латинским языкам; также стараться, чтобы такие науки вводитъ на собственном Российском языке, и преподавать учения со усердным тщанием, ревностию и радением, отнюдь не случаясь ни в чем святыя Восточныя Церкви исповедения; а неспокойных и вражды

творящих учителей и учеников унимать и смирать, и ни до какого своевольства не допущать” [298, с. 53–54].

Комплексну атаку на українство вчинила Катерина II. Її політика зводилась до того, щоб нові покоління українців мали забути про своє славетне минуле й не думати про можливість іншого життя. У 1753 р. було видано іменний указ Катерини II Сенату, відповідно до якого нагляд за друкованим словом передавався до компетенції поліції. Для полегшення процесу русифікації цариця зробила все, щоб зруйнувати українську освіту. Петиції про створення сучасних українських університетів вона відхилила, а існуючу в Києві академію русифікувала. Спеціальним указом було заборонено і викладання українською мовою в Києво-Могилянській Академії. Нищівним ударом по українській мові стала заборона Катериною II українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях [21, с. 192]. Останні, зазвичай, розташовувалися як у козацьких слободах, так і в монастирських чи панських селах. У полкових містах і сотенних містечках іноді існувало по декілька шкіл. Катерина II спробувала ввести в них російську як мову викладання. Але зламати народну освіту національною мовою їм не вдалося. Даючи вказівки генерал-прокуророві князеві В'яземському, імператриця зазначала, що Мала Росія, Лівонія і Фінляндія керуються наданими їм привілеями... Сі провінції, а також Смоленську треба найделікатнішими способами привести до того, щоб вони зросійщилися [78]. Головна увага царських урядів у XVIII ст. зосереджувалася на придушенні українського самоврядування. Акти проти мови видавалися тільки в контексті цієї політики. Зокрема, 1789 р. у Санкт-Петербурзі було видано “Порівняльний словник усіх мов”, в якому українську мову було визначено як російську, спотворену польською.

Слід зважити ще на ряд історичних чинників, які сприяли проведенню антиукраїнської мовної політики в Російській імперії. Зокрема, через те, що у XVII ст. московіти були порівняно темними й малоосвіченими, царські урядовці вдалися до послуг вчених людей з України. У 1709 р. Петро I наполіг на скороченні числа учнів Києво-Могилянської академії з 200 до 161 і змусив кращі просвітницькі сили перебраться з Києва до Москви. Лише протягом 1701–1762 рр. до Москви виїхало 95 викладачів і студентів Києво-Могилянської академії [245, с. 143].

Усіх видатних діячів Росії, що були вихідцями з України, неможливо перелічити. Серед них були славетний педагог К. Ушинський, академіки Російської (згодом Всесоюзної) академії наук А. Ясинський, П. Юркевич, Д. Петрушевський, І. Грабар, основоположник геохімії В. Вернадський. До слави російської культури зараховані українські митці М. Врубель, В. Савченко-Бельський, І. Репін та інші. Перший театр у Москві заснував українець С. Чижинський. Перший набір студентів Московського університету 1755 р. активно готували в Україні. Через брак викладачів на перших порах ці функції в Москві виконували навіть студенти Києво-Могилянської академії. На жаль, коли вони включалися в російську імперську культуру, збагачували її видатними творами, то одночасно русифіковувалися, і тепер необхідні спеціальні генеалогічні дослідження, щоб встановити їхнє українське походження. Зокрема, після підпорядкування у 1686 р. української церкви Москві, відбулася також і русифікація священників. Щоправда, за переписом 1897 р. половина священників України (близько 50 тис. осіб) визнали українську мову рідною. Вони жили в тісному контакті з селянами, працювали вчителями в церковно-приходських школах [318, с. 189].

Слід також зазначити, що якщо у XVII ст. від'їзд українських діячів до Росії був добровільним і нечисленним, то у наступні століття він став однією з найнебезпечніших форм колоніального визиску України імперією [344, с.55]. Поки таланти викачувалися до метрополії, власна українська освіта, слово, література поступово відставали у своєму розвитку, полегшуючи царському урядові справу русифікації України. О. Лотоцький справедливо підкреслював: “Царський режим, що витравлював із життя українські елементи, то брутальною силою, то силою, здобутою при значній участі українських рук культури, приводив до перетворення національної психології, до трансформації національної істоти. Такі явища дуже боляче били по українській нації, бо вони нищили психологічні підстави в масах тої нації та одривали од неї найздібніші її елементи, що замість творити на своєму національному ґрунті, переносили свою духовну й матеріальну творчість на ґрунт чужий, тим зменшуючи українське національне надбання” [199, с. 441].

Найталановитіші та енергійні з українців, як правило, так і залишалися в центрі, надаючи перевагу державній службі. Саме за тих часів бере свій початок процес “відтоку розумів” з України до Росії,

котрий не припинявся й за часів СРСР. З цього приводу М. Драгоманов писав, що освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України і її народу. Вони повинні усвідомити, що кожна людина, яка від'їжджає з України, кожна копійка, що витрачена не на досягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу, а за даних обставин кожна втрата є безповоротною. [78, с. 50].

Слід зазначити, що значною мірою процесу русифікації і звуженню функціонування української мови сприяла переселенська політика Росії, яка здійснювалась за принципом маятника: українців – за межі своїх земель, представників інших народів, насамперед росіян, – на їхні [295, с. 32]. Царат намагався змінити етнічний склад населення і тим самим надати русифікації вигляду природного процесу. Для його полегшення українці активно “розбавлялися” етнічними росіянами. Російське законодавство керувалось тим, що чим більше росіян буде постійно мешкати в Україні, тим міцнішим буде контроль російської влади над цими землями [115, с. 378].

Ось чому настільки гострою виявилася наявність в Україні значної групи етнічних росіян (близько 11 млн. осіб згідно офіційної статистики). Саме цей факт використовується в якості аргументу у суперечках про надання російській мові державного статусу в Україні. До уваги не береться, що поряд є велика країна з цією державною мовою, а для більшої ваги створюються теорії про віковичну присутність російської мови в Україні. Безумовно, вона з'явилася в наших землях разом із її носіями, тобто росіянами. Але сталося це не стихійно, а завдяки цілеспрямованій імперській політиці [115, с. 35]. За підрахунками відомого історика Д. Багалія, у Харкові 1665 р. мешкало 2282 українців чоловічої статі і 133 росіянина, 1668 року 1491 і 75, 1670 – 2101 і 415 відповідно в Києві ще 1742 р. на 20 тис. мешканців було тільки 129 росіян [21, с. 117]. У результаті переселенської політики Росії, згідно перепису 1897 р., в Києві з 244 723 осіб 54,4% становили росіяни і лише 22,1% українці, в Одесі частка українського населення ледве досягала 16%. Такою самою була частка українства в промислових центрах Донбасу та на Півдні України [303, с. 15].

Протягом XVIII-XIX ст. найчисленнішу категорію росіян в Україні становили солдати розташованих тут військ. Це позначилося навіть на деяких змістовних змінах в українській мові: слово

“москаль”, котрим спершу називали виключно солдат, з плином часу перетворилося на побутову назву всіх етнічних росіян. Потік до України російських поселенців – дворян, відставних солдат, селян та інших був постійним. Зокрема, з часів Петра I тут стали виникати і поселення старовірів, котрі тікали від переслідувань у Росії. Звичайно, російська влада намагалася змінити стан справ. Українців намагалися “розбавити” представниками інших народів, більш сприятливих до русифікації. Колишня німецька принцеса Катерина II прагнула заселити багаті стародавні козацькі землі вихідцями із Пруссії [171, с. 25]. Зокрема, саме так з’явилися на півдні України німецькі колонії Люстдорф, Нойбург, Марієншталь, Кляйн-Лібенталь (неподалік Одеси). Імператриця також запрошувала на постійне проживання болгар, греків, молдаван [318, с. 639].

Протягом ХІХ ст. частка українців зменшилася також завдяки економічному розвитку імперії. Відбувався поступовий перерозподіл ресурсів з сільського господарства до промисловості. До України потяглися російські та єврейські підприємці, наймані працівники тощо. Звичайно вони селилися в містах, які зростали пропорційно розвитку промисловості. Як зазначає О. Субтельний, у 1832 р. близько 45% власників заводів і 50% купців в Україні були не українцями. З плином часу ситуація погіршувалася. Наприкінці ХІХ ст. українці складали тільки близько половини працівників цукроварень, 25% вчителів, 16% юристів, 10% письменників і художників в Україні [300, с. 242]. У деяких містах Донецько-Криворізького басейну, Катеринославської, Херсонської, Київської губерній почало переважати російське населення. Так, у Миколаєві росіян було 66,3%, українців – 7,5%, у Харкові – відповідно 62,8% і 9,2%. У Донбасі приблизно 70% робітників були вихідцями із великоросійських губерній. У Київській губернії – 37,5% робітників-українців, робітників-росіян – 20,5%, у Полтавській відповідно 74,5% і 0,7%, у Харківській – 61,4 і 33,1, у Херсонській – 17,6 і 41,4, у Катеринославській – 27,9 і 50,4, у Таврійській – 12,2 і 45,5% [283, с. 4].

На відміну від міста, українське село асиміляційна політика і всеохоплююча русифікація царату зачепила значно менше. Селянство, яке на зламі ХІХ-ХХ ст. складало 90% населення, переважно не сприйняло насадження російської мови, і на все трагічне ХХ ст. разом із інтелігенцією стало рушійною силою українського руху. Саме в тих часах слід шукати початки дисонансу між міським, переважно

російськомовним, населенням і сільським, переважно україномовним, що маємо і нині.

Слід зазначити, що на кінець XVIII ст. Україну було вже повністю перетворено на провінцію Російської імперії. Для української мови це означало повне витіснення із суспільно-політичних і освітньо-культурних сфер життя. В адміністративно-урядовій і правничо-судочинній практиці поширилося московське ділове мовлення, що викликало занепад сформованої в XV-XVI ст. староукраїнської ділової мови.

Законодавче впровадження російської мови у вищі сфери суспільного життя не лише звузило культурний простір побутування української мови і її соціальну базу, але й спричинила денационалізацію освічених верств української людності й перервало її органічний зв'язок із попередньою писемною традицією. “Староукраїнська літературна мова, – писав Ф. Жилко, – була пов'язана з розвитком елементів української державності, української культури, освіти тощо. Російський царизм неухильно, із зростаючою жорстокістю придушував і знищував усі вияви національного життя і прагнення до незалежності. За Катерини II були остаточно ліквідовані останні залишки української державності. Русифікація міст і містечок, введення в установах російської мови, перехід інтелігенції і більшості козацької старшини (особливо у зв'язку з перетворенням її на малоросійське дворянство) на російську мову – все це зробило майже непотрібною староукраїнську літературну мову, далеку від народної у Східній Україні. На кінець XVIII ст. вона цілком виходить з ужитку в українських землях, включених до складу Росії. Відбувається розрив традицій староукраїнської літературної мови, а значна частина українського народу була цілком позбавлена своєї літературної мови” [95, с.23].

Наслідки тривалих деструктивних дій російського царату щодо української мови вельми лаконічно сформулював свого часу відомий російський критик В. Белінський. Він, як відомо, не мав поваги до України і тому, не засуджуючи цю політику, а констатує сам факт, наголошував, що “...злившись навіки з єдинокровною Росією, Малоросія відчинила свої двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці. Разом з Росією її чекає тепер велике майбутнє...тепер уже немає малоросійської мови, а є обласна малоросійська говірка, як є білоруська, сибірська та інші подібні

говірки” [25, с. 17]. Але зовсім іншу оцінку дає М. Грушевський: “Адміністрація, школа, церква, з яких вигнана народна мова, тримають народні маси в зачарованому колі безпросвітної темряви. Система заборон і репресій вилучила з культурного вжитку народну мову і позбавила народні українські маси природного, єдиного знаряддя культурного розвитку... Результатом є страшний культурний та економічний занепад українського населення під денационалізуючим режимом. Сто-двісті років тому далеко переважаюче своїм культурним і суспільним розвитком великоросів українське населення тепер дедалі більше відстає від них внаслідок утрати національної школи, національної літератури, національної інтелігенції: процент неграмотних в українських губерніях перевищує в 1,5–3 рази процент неграмотних у губерніях великоросійських” [59, с. 232–233].

Вся урядова політика царату і його мовне законодавство зводились до того, щоб не допускати ніякого українства – ні радикального, ні поміркованого, ні клерикального, проводячи традиційний курс асиміляції українського населення у напрямку його русифікації. Гнівним протестом проти цієї шовіністичної політики царату виявилась діяльність Кирило-Мефодіївського братства і визвольні ідеї Т. Шевченка, які знаходили шлях до найширших верств українства. Усвідомлюючи це, царське охоронне відділення дійшло висновку, що Шевченко набув між друзями славу значного малоросійського письменника, а тому вірші його подвійно шкідливі й небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли посіятися і згодом вкоренитися думки про уявне блаженство часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи й про можливість України існувати у вигляді окремої держави [322].

З викриттям Кирило-Мефодіївського братства нищення українського слова й культури знов піднеслося на рівень важливого державного завдання. 1847 р. заборонено не тільки твори Шевченка, Куліша, Костомарова; генерал-губернаторам на Україну було визначено доручення наблюдать не питают ли украинцы мысли о прежних вольностях, о гетманщине и о правах на отдельное существование [234]. 29 травня 1847 р. міністр народної освіти С. Уваров надіслав розпорядження попечителю Київського навчального округу О. Траскіну із зобов’язанням викладачам Київського університету у викладанні і дослідженнях надавати перевагу російській мові, літературі, історії, а також історії права з

метою навчання юнацтва “и впредь по-русски мыслить и чувствовать”, оскільки лише у такий спосіб “будущие члены общества составят одну великую семью с одинаковыми мыслями, с одинакою волею, с одинаким чувством” [339, с. 3]. 22 вересня 1847 р. розпорядженням попечителя Київського навчального округу директорові училищ Волинської губернії було визначено завдання вилучити твори П. Куліша, Т. Шевченка і М. Костомарова з бібліотек навчальних закладів. У повідомленні київського, подільського і волинського генерал-губернатора І. Васильчикова міністрові народної освіти А. Норову від 7 листопада 1853 р. зазначалось про винесення суворої догани старшому вчителю Чернігівської губернської гімназії О. Тулубу, який виконував обов’язки цензора “Губернских ведомостей” і схвалив до друку українські прислів’я та приказки, а також про обов’язкове подання етнографічних, фольклорних та історичних матеріалів на розгляд Київського цензурного комітету [340, с. 13, 15].

Розробка мовного законодавства у Росії тісно перепліталася з політичними, з тими “сепаратистськими” задумами, у яких звинувачували українців, підбурюваних (на переконання багатьох поколінь московських політиків, чиновників і аналітиків) поляками, австрійцями і німцями з ворожими намірами щодо Росії [183, с. 340]. 12 червня 1862 р. міністр внутрішніх справ П. Валуєв надіслав циркуляр київському губернаторові П. Гессе про закриття недільних шкіл і читалень [289].

4 березня 1863 р. до начальника Третього відділення власної канцелярії В. Долгорукова надійшов анонімний лист від “благонамеренных малороссов” про можливі політичні наслідки та шкоду, яку може завдати державі переклад Біблії українською мовою “сепаратистами-хохломанами” [183, с. 58]. А 17 березня 1863 р. київський генерал-губернатор Антоненков, відповідаючи на запит у зв’язку з підготовкою П. Валуєвим циркуляра, доводив, що вживання української мови у друку не може бути виправдане ані властивостями мови, ані потребами народу і має виключно політичний характер. Прихильники малоросійської історії, здобувши визнання самостійної малоросійської мови, на цьому, звичайно, не зупиняться, а спираючись на відрубність мови, стануть домагатися автономності Малоросії. Із праху Шевченка народилася ціла ватага найзапекліших сепаратистів [289].

Наприкінці червня 1863 р. на ім'я міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва надійшло подання голови Київського цензурного комітету Новицького, в якому той повідомляв, що до його відомства надійшов рукопис “Притчи господа нашого Иисуса Христа на украинский мови розказани”. Головний київський цензор висловлював сумнів щодо потреби такого видання. Учням-українцям не потрібно читати Євангеліє по-українськи, адже освіта по всій Росії “производится на общерусском языке и употребление в училищах малороссийского наречия нигде не допущено”. Та й більшість “малороссиян” таким становищем цілком задоволене. Посилання на думку “большинства малороссиян” особливо вражає: воно (“большинство”) начебто глибоко обурене самою постановкою питання про українську мову, оскільки вважає, що в “наречиях, употребляемых простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши”. А далі в цензора починає спрацьовувати політичний рефлекс. Збільшення числа українських видань на початку 1860-х рр. викликає в нього тривогу щодо загрози “обособления малороссийской народности” [32, с.12]. Твердження, начебто самі поневолені народи відмовляються від своїх мов на користь російської, було улюбленою пропагандистською тезою царського режиму та російських шовіністів і великодержавників різного ґатунку.

Але, попри усі перешкоди, українська мова існувала та розвивалась. Інакше, як наголошує І. Ільєнко, міністру внутрішніх справ П. Валуєву не довелося б посилатися на тих “малоросів”, які, мовляв, самі “досить ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, немає і не може бути і що говірка їх, яку використовує простолюди, є та сама російська мова, тільки зіпсута впливом на неї росіян, і навіть більш зрозуміла, ніж українська мова, яка тепер вигадана для них деякими малоросіянами” [128, с. 87–88.].

Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва був докладною цензурною інструкцією для державних органів влади, зверненням до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних “малоросійською”, тобто українською мовою.

Хроніка заборони української мови російським царатом

1622 – наказ царя Михайла за подання московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні “Учительного Євангелія” К. Ставровецького.

1690 – засудження й анафема Собору РПЦ на “кієвскія новыя книги” П. Могили, К. Ставровецького, С. Полоцького, Л. Барановича, А. Радзивиловського та інших.

1720 – указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення українських текстів з церковних книг.

1729 – наказ Петра III переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

1753 – указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії.

1769 – заборона Синоду РПЦ друкувати та використовувати український буквар.

1775 – зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

1832 – реорганізація освіти на Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання.

1847 – розгром Кирило-Мефодіївського товариства й посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборона найкращих творів Шевченка, Куліша, Костомарова та інших.

1862 – закриття безоплатних недільних українських шкіл для дорослих.

1863 – Валуєвський циркуляр про заборону надавати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури: “ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може”.

1864 – прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитись лише російською мовою.

1870 – роз’яснення міністра освіти Росії Д. Толстого про те, що “кінцевою метою освіти всіх іногородців... незаперечно повинно бути обрусіння”.

1876 – Емський указ Олександра II про заборону друкування та ввозу з-за кордону будь-якої україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень.

1881 – заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

1884 – заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях.

1888 – указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами.

1892 – заборона перекладати книжки з російської мови на українську.

1895 – заборона Головного управління в справах друку видавати українські книжки для дітей.

1908 – чотирма роками після визнання Російською академією наук української мови (!) Сенат оголошує україномовну культурну й освітню діяльність шкідливою для імперії.

1910 – закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читання лекцій українською мовою, заборона створення будь-яких неросійських клубів.

1911 – постанова VII дворянського з’їзду в Москві про виключно російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у школах Росії.

1914 – заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка; указ Миколи II про скасування української преси.

(складено за джерелами: 55; 59; 79; 82; 128; 172; 244)

Цензурному відомству було надано розпорядження, щоб до друку дозволялися тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красною письменства; пропускання ж книг малоруською мовою як духовного змісту, так і навчальних, і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити [289]. Забороні підлягав і український театр. Цензура під різноманітними приводами обмежувала також і друкування художньої літератури. Циркуляр, проти якого виступив навіть царський міністр освіти О. Головін, передбачав закриття недільних шкіл та забезпечив адміністративне вислання кількох українських діячів: О. Кониського, П. Чубинського, П. Єфименка, В. Лободи та ін. [244, с. 172].

18 липня 1863 р. було видано розпорядження міністра внутрішніх справ П. Валуєва Київському цензурному комітетові про заборону друкування українською мовою книжок релігійного змісту, підручників та видань для початкового читання. Тому з 1863 р. видання книжок українською мовою в межах Російської імперії майже припинилося. За новим цензурним статутом 1865 р. цензурні установи були передані з відання міністерства народної освіти в підпорядкування міністерства внутрішніх справ. Установлювався суворіший нагляд за друкованими органами [286, с. 240].

Внаслідок реалізації Валуєвського циркуляра були закриті безкоштовні недільні українські школи для дорослих, що організовані інтелігенцією. Царські чиновники доводили, що недільні школи є змовою з метою пропаганди українського сепаратизму, а в діях їхніх творців-українофілів – вбачали підривну діяльність. У 1864 р. статутом про початкову школу запроваджувалася вимога проводити навчання виключно російською мовою, яка є, на думку можновладців, незаперечно, кінцевою метою освіти всіх іногородців, що живуть в межах Росії,

Логічним продовженням антиукраїнської політики стала поява у 1876 р. Емського указу. Свою назву він отримав від німецького міста БадЕмс, де Олександр II вніс поправки і підписав підготовлений спеціальною комісією указ. До складу комісії увійшли міністр внутрішніх справ О. Тімашев, міністр народної освіти граф Д. Толстой, шеф жандармів О. Потапов і помічник попечителя Київського навчального округу М. Юзефович. Вважається, що виданню указу передував меморандум, надісланий імператору М. Юзефовичем, в якому той заявляв, що українці

хочуть “вільної України у формі республіки з гетьманом на чолі”. Але навряд чи потребувала комісія натхнення від Юзефовича. Вона була свідома своїх завдань культурного геноциду і сформувала докладний інструктаж для державної адміністрації на Україні, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і “III Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии”.

Емський указ доповнював основні положення Валуєвського циркуляра 1863 р. Цим документом вимагалось: “1) Недопустити ввозу в межі Імперії і без особливого на те дозволу Головного Управління у справах друку будь-яких брошур, що видавалися за кордоном малоросійською говіркою; 2) друкування і видання в Імперії оригінальних творів тією самою говіркою заборонити, за винятком лише: а) історичних документів і пам’яток; б) творів художньої літератури, але з тим, щоб під час друкування історичних пам’яток обов’язково зберігався правопис оригіналів; в) у творах же художньої літератури не допускати жодних відступів від загальноприйнятого російського правопису, і щоб дозвіл на друкування творів художньої літератури давався не інакше, як після розгляду рукописів у Головному Управлінні у справах друку. Заборонити також різні сценічні вистави і читання малоросійською говіркою, а також друкування нею ж текстів до музичних нот; припинити подальше видання газети “Кіевский телеграф” [318, с. 139].

Антигуманність Емського указу, порушення елементарних прав людини були настільки очевидні, що це викликало негативну реакцію в Європі, висловлену у відповідях на анкету 20-ма найвизначнішими представниками західноєвропейського наукового, політичного, літературного світу. Думки цих людей опубліковано у книжечці “Українська справа в європейським освітленню”, яку впорядкував і видав у Відні 1905 р. посол до австрійського парламенту В. Яворський [185, с. 184]. Тут наводилася думка посла шведського парламенту А. Гедіна, який зазначив, що російська система духовного оглушення, система морального придушення поразляє нас просто. Така рафінованість. Це річ просто нечувана. До чого має довестися кара, що її накладає указ із 1876 року? Грозити винародовленням багатоміліонового народу, значить грозити цивілізації необлічимою втратою. Силоміць накинена одновидність убиває електуальну

независимість... Мова – це віддих народу. Здавити независиме інтелектуально і морально життя нації – це ж значить позбавити цивілізацію сили поступу, якої нічим не можна заступити.

На підставі Емського указу було закрито Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства у Києві, припинено видання “Кієвського телеграфа”, ліквідовано Громади, звільнено ряд професорів-українців з Київського університету (М. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Зібера, С. Подолинського та ін.). “Цим лютим законом, – писав В. Дорошенко, – уряд хотів замкнути рота українському народові, зробити з нього безсловесного раба” [77, с. 17]

Небезпека Емського указу полягала не лише в змісті його пунктів, але й у цензурній практиці, яка завжди виходила за межі літери указу. Як наслідок – 1877 р. в Російській імперії не вийшло з друку жодної української книжки. З російськомовних текстів викреслювали навіть окремі українські слова. Хоча указ був до певної міри визначальною віхою боротьби Російської імперії з українством, історичною крапкою він не став. Політика царської Росії вражає своєю послідовністю. У 1881 р. було накладено заборону на викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою [247, с. 673]. 1884 р. влада остаточно заборонила українські театральні вистави по всіх губерніях Малоросії, а в 1888 р. Олександр III видав указ про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами. Під заборону вже потрапляло не лише саме слово “Україна”, але й “Малоросія”. Вважалося, що ніяких відмінностей між різними гілками східних слов’ян немає – є один єдиний російський народ. А щоб це всім було зрозуміло, у 1892 р. заборонили перекладати будь-які твори з російської на українську [75, с. 44].

Втім протести проти політики нищення української культури і мови наростали, набирали обертів й організованості, ощо стало особливо помітним наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст., коли протестні клопотання, заяви тощо лунали з Чернігова, Харкова, Полтави, Новомосковського, Борзни і т. д. Цей спротив повсякчас відчувала царська адміністрація, що робило її нервовою, призводило до того, що деякі цензори відступали від приписів, деякі високі адміністратори пробували доводити недоцільність бодай частин заборон. Тому уряд змушений був дисциплінувати

своїх чиновників. Вагання довели до того, що Емські постанови наново переглядалися в 1881 р. спеціальною нарадою [59, с. 12].

Та старі ухвали в принципі залишилися дієвими й після цього. Розуміючи непопулярність та неуспіх своїх заходів у викоріненні українства, урядові чинники видавали нові заборони, ще більше посилювали цензурний прес. Так 24 грудня 1889 р. цензурним комітетам й окремим цензорам із внутрішньої цензури було надіслано циркуляр Головного управління у справах друку з нагадуванням про категоричну заборону розглядати українські літературні твори, написані “кулішівкою” [318, с. 237]. Розпорядженням Головного управління у справах друку від 19 липня 1891 р. київському окремому цензоріві з іноземної цензури нагадали про заборону надсилати на розгляд українськомовні рукописи і твори, написані з найменшим відхиленням від російського правопису [318, с. 243]. А 6 червня 1898 р. Петербурзький цензурний комітет прийняв ухвалу про заборону розповсюдження в Росії виданої у Львові книги О. Кониського “Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя”, написаної “в українофільском духе”.

Результатом цілеспрямованої кампанії русифікації стало безпрецедентне зростання неписьменності, що охопила 80% українців. Після багатьох десятиліть перебування в складі Росії українські селяни з переважно письмених стали подібними до “братніх” російських кріпаків – темними й безголосими. Реалізація указів про заборону вчитися українською мовою свідчила про посилення національного гніту і позначилася на освітньому рівні українського населення. Перепис 1897 р. показав, що найбільш малописьменний народ у Росії – українці. . На 100 душ населення припадало 13 письмених [70, с. 337]. Маючи самобутню історію, що сягає в глибину століть, та багатющий фольклор, оригінальну художню літературу, покоління українців ризикували тепер поступово втратити все.

Варто зазначити, що утиски української мови та українського слова тривали і у ХХ столітті. З початком революції 1905 р. Російську імперію охопили масові страйки і демонстрації. Царський уряд змушений був піти на поступки і 17 жовтня 1905 р. проголосивши “Маніфест громадянських свобод”, в якому обіцяв “дарувати населенню свободу особи, слова, сумління, зібрань та союзів” [126, с. 27]. Революція спонукала владу піти на певні поступки і в національно-мовній сфері. З’явилася надія на

реалізацію так званого “українського проекту”. За цих умов українська інтелігенція розглядала культурну роботу як боротьбу за звільнення українського слова від адміністративно-поліцейських утисків і створення сприятливих умов подальшого розвитку. Відтак, закономірним є той факт, що питання відстоювання прав української мови в контексті етно- та культурно-збереження української спільноти упродовж 1905-1907 рр. стає провідною темою яскравих публіцистичних виступів видатних діячів, зокрема членів Української демократично-радикальної партії Б. Грінченка, О. Єфремова, П. Стебницького, О. Лотоцького, М. Славінського, Д. Дорошенка, Є. Чикаленка, Г. Коваленка [131, с. 55]. Мовне питання стало також одним з найгостріших у діяльності Української думської громади, сформованої з депутатів Державної Думи Російської імперії першого та другого скликань. Використання української мови з думської трибуни підривало культивоване великодержавними колами ставлення до неї як до наріччя російської мови.

Під час революційних подій 1905–1907 рр. українці виступили з вимогами щодо розвитку шкільництва та викладання рідною мовою. У деяких вузах було відкрито українознавчі кафедри. Однак навіть “ліберальний” царський маніфест 17 жовтня 1905 р. і “Тимчасові правила про періодичну пресу” від 24 листопада того самого року не змінили ситуацію. Емський указ офіційно не був скасований, посадовців переслідували за вживання української мови і передплату українських видань, уможливлених згаданим маніфестом.

Після придушення в Росії першої революції знову посилювався наступ проти “революційних ексцесів”. Українські клуби були розпущені, україномовна преса, що в такій різноманітності з’явилася в 1905 р, практично зникла, а розмови про українізацію освіти тепер викликали з боку властей відверте глузування. Так, 1904 р. Російська академія наук офіційно визнала вживання української мови, однак, за свідченням П. Стебницького, вже з наступного року цензура почала активно виключати з неї такі слова, як “козак”, “москаль”, “Україна”, “український”, “Січ”, “Запоріжжя”. 1908 р. указом Сенату Російської імперії україномовну культуру оголосили шкідливою, бо вона “може викликати наслідки, що загрожують спокою та безпеці” [131, с. 29]. Голова уряду П. Столипін, якими б прогресивними не були його економічні погляди, щодо українського питання залишався

імперіалістом. У 1910 р. за його наказом були закриті всі українські культурні товариства, видавництва, заборонено читання лекцій українською мовою. Окремим циркуляром заборонялося створення будь-яких товариств з “іногородців”, враховуючи й українців. Врешті-решт, прем’єр-міністр дійшов до того, що оголосив боротьбу з українством державним завданням, котре постало перед Росією ще від XVII ст.

Це свідчило про початок нового оберту антиукраїнських акцій і вже 20 січня 1910 р. губернаторам було надіслано циркуляр П. Столипіна про заборону реєстрації “иностранческих обществ”, передусім українських та єврейських, що створюються з метою розвитку “национально-политического самосознания”, а також про перевірку діяльності вже існуючих іноетнічних культурно-просвітніх товариств [318, с. 457], а 2 лютого 1910 р. Міністерство внутрішніх справ видало циркуляр, яким губернаторам наказувалося перешкоджати заснуванню українських товариств, незалежно від того, яку мету вони перед собою ставлять. На початку 1911 р. згадане міністерство у доповіді Сенатові підкреслило, що метою державної політики є недопущення національного відродження українців [61, с. 52].

Закриття регіональних “Просвіт”, заборона урочистостей (як, наприклад, скандальна заборона відзначення у 1911 р. 50-річчя смерті Тараса Шевченка) – такими були нові прояви антиукраїнської політики. 26 січня 1911 р. цензура наклала арешт на “Кобзар”, котрий під редакцією історика-фольклориста В. Доманицького видавався з 1907 р. майже безкоштовно. А в 1914 р. царат заборонив відзначати і 100-літній ювілей Тараса Шевченка. Також Микола II видав указ про заборону української преси.

З початком Першої світової війни утиски української мови були продовжені. Загалом між 1798 і 1916 р. включно в Російській імперії було видано 3214 найменувань україномовних книжок і брошур, але майже дві третини з них були надруковані після революції 1905 р. [223, с. 14]. Цензурні закони утримували при цьому україномовні публікації в межах белетристики: близько трьох чвертей усіх видань, що з’явилися до 1917 р., належали до цієї категорії [165, с. 28].

Свого часу, як ми відзначали, В. Белінський стверджував, що саме “возз’єднання” з Росією відкрило Україні двері до цивілізації, освіти, науки і культури [27, с. 17]. Насправді ж ці двері виявилися

шляхом до кріпацтва. Весь час перебування України у складі Росії виявився одним великим випробуванням української культури та мови на життєздатність. На порядку денному постійно поставали питання про національне виживання українського народу. Тому, на нашу думку, першопричину загострення мовного питання в незалежній Україні слід шукати саме в подіях 1654–1917 рр., під час перебування українських земель у складі Російської імперії.

У царській політиці русифікації щодо української нації слід виділити два ключових моменти – цілеспрямоване знищення української мови, культури, традицій та штучну інкорпорацію у корінне українське населення етнічних груп інших народів, зокрема росіян, з метою зміни його етнічного складу. Наслідком цих подій стала сучасна актуалізація питання про можливість існування в Україні двох державних мов, якого б без історичного процесу русифікації не існувало би.

Кардинально змінила ситуацію навколо функціонування української мови Лютнева революція 1917 р. Повалення самодержавства рішуче посилює давні сподівання українців на позитивне розв'язання українського питання, на своє національне відродження. Важливий етап у формуванні державної мовної політики був пов'язаний із діяльністю Центральної Ради [63, с. 153]. Вона, як справедливо наголошує Ж. Шевчук, змогла "...в умовах жорсткого і практично необмеженого зовнішнього тиску, внутрішніх негараздів послідовно взяла курс на розбудову незалежної Української держави" [345, с. 26]. Незважаючи на труднощі внутрішнього життя, складність міжнародного становища, Центральна Рада багато зробила цінного і повчального у галузі законодавчого забезпечення та реалізації українського мовного законодавства.

Основні правові напрями в галузі гуманітарної політики Центральна Рада визначила у зверненні до українського народу від 22 березня 1917 р. та в резолюції Українського національного конгресу (квітень 1917 р.). У цих історичних документах невідкладними завданнями ставилося відродження української мови, освіти, створення національних загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів, культурно-освітніх установ, збільшення кількості українських періодичних видань тощо [277, с. 55].

Однак на початку створення Центральної ради мовна політика ще не мала законодавчого закріплення і ґрунтувалася значною мірою на розпорядженнях центральної адміністрації. З квітня 1917 р. почали функціонувати школи з українською мовою навчання. Пізніше, незважаючи на всі протиріччя у відносинах із Центральною Радою, Тимчасовим урядом все ж було прийнято закон про створення державних українських гімназій. Вже у березні 1917 р. в Києві відкрили Українську гімназію ім. Т. Шевченка та 2-гу Кирило-Мефодіївську гімназію, згодом додалася ще одна.

10 червня 1917 р. був прийнятий I Універсал, що проголошував автономію України. Комітет Центральної Ради 15 червня ухвалив рішення щодо організації Генерального секретаріату Української Центральної Ради, який мав завідувати справами внутрішніми, включно і міжнаціональними, в межах України та виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ стосуються. Підрозділ міжнаціональних справ очолив С. Єфремов [281, с. 16-20]. За сприянням цього підрозділу вже у 1917 р. було видано й перевидано низку книг і брошур із мовних питань. Це, зокрема, “Вчимося рідної мови (нариси про мову українську)”, “Український правник, його історія і закони”, “Орфографічний словник. Порадник української мови”, “Грамматика української мови” тощо.

Керуючись законами Центральної Ради, рішеннями Генерального Секретаріату було закладено надійний фундамент української національної школи. З появою Генерального секретарства народної освіти почалось вдосконалення управління школою. У кожному повіті на чолі просвітньої справи стояв повітовий комісар з народної освіти, який керував роботою не лише шкіл, а й позашкільних і дошкільних закладів у згоді з представниками національних меншин. До компетенції комісара належало затвердження повітових інструкторів, так як він працював у тісному контакті з повітовою шкільною радою як демократичною громадською організацією [265, с. 65]. З вересня 1917 р. розпочалась українізація початкових шкіл. Учні першого року повинні були вивчати всі предмети за підручниками, пристосованими до діалекту тієї чи іншої місцевості, а другого – за підручниками, написаними загальною українською мовою. Російська мова, як один з предметів, вводилась з третього року навчання.

Що стосується гімназій та середніх шкіл, то в них українізація відразу розповсюджувалась лише на ті гімназії, що працювали у регіонах, населених “цілком українською людністю”, але повне їх переведення на українську мову навчання передбачалось лише через два роки. Вивчення української мови, літератури та історії було обов’язковим для усіх середніх шкіл та гімназій. Не заборонялося відкривання в них за вимогою батьків-неукраїнців класів з російською мовою навчання, а в російських гімназіях, де українці складали меншість, – класів з українською мовою викладання. Лише протягом березня-серпня 1917 р. тільки на Київщині було засновано 18 українських гімназій, на Полтавщині – 16, на Поділлі – 5. Відкрилися 53 українські середні школи [173, с. 419]. Восени 1917 р. у 80 гімназіях із загальної кількості 800, навчання почало здійснюватися українською мовою. На Шкільну раду при УЦР покладался обов’язок повернути із Росії на Україну українських вчителів із гарантією забезпечення їх відповідною посадою [171, с. 154].

Ще більш демократичний характер мала українізація вищої школи. Як правило, це були закладами зі змішаними мовами викладання. Вчительство тільки звернулось до УЦР з проханням заохочувати професорів до читання курсів українською мовою. У вищих школах дозволялося відкривати кафедри історії України, української літератури, української мови та українського права. У додаток до них передбачалось ще й заснування кафедр історії української етнографії і історії української науки [220, с. 224].

17 січня 1918 р. Міністерство народної освіти схвалило до обов’язкового вжитку на всій Україні правописний кодекс “Головніші правила українського правопису” [173, с. 710]. У 1917 р. вже виходило 63 періодичні видання українською мовою та вийшло з друку 747 назв книжок українською мовою [55, с. 160].

7 березня 1918 р. був виданий циркуляр Ради Народних Міністрів губернським і повітовим комісарам про вживання української мови. Він вимагав перекласти українською мовою ті постанови Тимчасового уряду, що не були скасовані урядом УНР. Законом УНР “Про державну мову” від 24 березня 1918 р. було закладено законодавчу основу надання нового статусу українській мові. Закон містив вимогу робити вивіски на торговельно-промислових, банківських і подібних закладах державною (українською) мовою. Якщо ж написи здійснювалися ще й іншими

мовами, то український текст мав посідати чільне місце (ст. 1). Згідно зі ст. 2, вимоги закону поширювалися й на розмаїття виробів, виготовлених на території УНР, що мали етикетки та написи. Використання української мови як державної у діловодстві проголошувалося обов'язковим (ст. 3) [278]. На виконання даного Закону Рада народних міністрів видала циркуляр губернським і повітовим комісарам, в якому підкреслювалося, що винуваті в невиконанні даного закону будуть усуватися з посад і піддаватися під суд. 25 березня 1918 р. було ухвалено закон про запровадження української мови в банківській і торговій сфері [258].

Хоча історія відвела для Української Центральної Ради не так багато часу, але ситуація продовжувала змінюватися на краще і з постановом гетьманату П. Скоропадського. Українською мовою друкувався “Державний вісник”, видавалися закони тощо. За гетьманату було ухвалено перевести на державний кошт українську гімназію ім. Т.Шевченка та 2-гу Кирило-Мефодіївську гімназію, які були відкриті за розпорядженням УЦР в Києві у березні 1917 р. Протягом літа 1918 р. по містах і навіть деяких селах відкрито 54 українські гімназії, а наприкінці гетьманської доби їх в Україні вже нараховувалося близько 150. У гімназіях, котрі залишилися з російською мовою навчання, як обов'язковий навчальний предмет, введено українську мову [247, с. 39].

Фактично знову з самого початку було розбудовано українську вищу школу. Зокрема, у Києві з'явилися Українська педагогічна академія. Згідно законів від 17 серпня 1918 р. “Про перетворення Київського народного університету в Київський державний український університет” та “Про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету” [228, с. 82–84], вони почали тфункціонувати з осіні 1918 р. Передбачалося створення ще декількох ВНЗ в інших містах. “Просвіта” та земство у Полтаві заснували історико-філологічний факультет.

За Центральної Ради була розпочата, а за гетьмана – доведена до логічного завершення, справа створення низки різноманітних національних інституцій. Розвиткові української мови та культури сприяв Закон Української Держави від 2 серпня 1918 р. “Про утворення фонду Національної бібліотеки Української Держави”. Відповідно до ст. 2 Закону, окрім загальних завдань (допомагати розповсюдженню знання й підтримувати наукову працю), при

бібліотеці засновувався відділ “Ukrainica”, де повинні були зосереджуватися усі пам’ятки духовного життя українського народу та України (рукописні та друкарські). Тут мали бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки та інші твори друкарень та літографій, видані в Україні та за її межами. З метою збільшення фонду Національної бібліотеки міністрові народної освіти та мистецтва доручалося звернутися до всього населення Української Держави із закликом про підтримати цю справу та організувати приймання літератури для бібліотечного фонду [228, с. 80–81].

За кількістю і якістю свого фонду Національна бібліотека України могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи. Саме тоді було засновано Українську державну академію мистецтв, Державну археологічну комісію, Український історичний музей, Український державний архів, у якому мали зосередити документи історії України, перевезені з російських архівів. Відчутною стала “українізація” книговидавничої справи. Всього станом на 1918 р. з’явилася 1831 назва україномовних книжок загальним накладом 16,2 мільйона примірників, що становило 70% усієї книжкової продукції [219, с. 14].

Не обмежувалися в Українській Державі й мовні права етнічних меншин. Гетьманська держава П. Скоропадського, хоч і скасувала принцип національно-персональної автономії, загалом лояльно ставилася до національних меншин. Це дозволило, зокрема, євреям частково реалізувати Закон УЦР 1918 р. “Про національно-персональну автономію”. Вони могли проводити вибори до національного тимчасового парламенту, обирати виконавчі органи та розпочати їхню діяльність, спрямовану значною мірою на відродження національної мови та культури [250, с. 11–12].

Чимало важливих кроків у розв’язанні проблем українізації здійснила Директорія. У січні 1919 р. вона видала Закон “Про державну мову в УНР” та про обов’язкове введення української мови у внутрішньому діловодстві. Значним чинником у формуванні її стосунків із національними меншинами стала правотворча робота у напрямі проведення виваженої мовної політики. Згідно закону про державну мову, приватним особам було дозволено звертатися до Державних установ рідною мовою. Реалізуючи закон у сфері освіти й мистецтва, міністр цієї галузі 24 січня 1919 р. видав наказ, яким забезпечив право національно-розмежованим інституціям

видавати документи мовою своєї національності. Того ж дня Рада Народних Міністрів ухвалила Закон “Про карну відповідальність за образу національної честі та гідності” (запроваджено покарання від 3-х місяців до 1,6 року) [109].

Директорія у своїй політичній програмі також приділила увагу етнонаціональним питанням. У “Зверненні до російської, єврейської та польської демократії на Україні” (листопад 1918 р.) опублікованому мовами цих меншин, Директорія декларувала відновлення принципів етнонаціональної політики Центральної Ради, підтверджувала необхідність поновлення дії національно-персональної автономії та діяльності відповідних Міністерств, заснування при Директорії відділу у справах національних меншин [44].

Таким чином, протягом 1917–1920 рр. різні форми української державності не лише декларували, а й забезпечували (більшою чи меншою мірою) права і свободи українського населення та національних меншин, зокрема у сфері застосування та розвитку національних мов. За короткий термін діяльності українських урядів українська мова пододала шлях від майже забуття у сфері офіційного спілкування до статусу державної. Цей досвід і сьогодні вчить, що українська незалежність без міцного законодавчого фундаменту розвитку мовної політики неможлива.

Суттєво змінились мовна політика і роль державного управління розвитком мовного законодавства з встановленням радянського режиму в Україні.

РАДЯНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Із встановленням радянського режиму більшовики почали запроваджувати політику “коренізації”, що в Україні дістала форму “українізації”, за якої мовне питання неминуче мало постати знову. Ця політика офіційно розпочалася з XII з’їзду РКП(б) у квітні 1923 р. Її основним завданням було “вкорінення” влади на місцях, підготовка, виховання і висування кадрів корінної національності, врахування національних чинників у формуванні партійно-державного апарату. З допомогою політики “коренізації” Москва сподівалася продемонструвати відмінність своєї національної політики від імперської Росії, і в разі ймовірних невдач перекласти відповідальність за них на республіканське керівництво [199, с. 87–93].

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що “українізація” була неоднозначним і доволі специфічним явищем, вона була позитивно сприйнята представниками інтелігенції і, зрозуміло, що у першу чергу прокомуністично налаштованими, але також і тими, хто прагнув в рамках тодішньої державності підтримувати національні традиції. “Попри всі труднощі цієї доби, – зазначав Г. Грабович, – ми бачимо в ній справжнє громадянське суспільство (інша річ, що в советській державі воно не мало жодного шансу на виживання) – суспільство, засноване на справді патріотичному, україноцентричному консенсусі, де формальна ідеологія підпорядкована ширшому усвідомленню національних завдань...” [53, с. 19].

Завдяки зусиллям українських комуністів та інтелігенції “українізація” передбачала вирішити наступні завдання [152, с. 667]:

- виховання трудящих України в революційно-класовому дусі, з відчуттям власної національної свідомості і гідності та інтернаціональним ставленням до інших народів;
- виховання російського населення в Україні в дусі поваги й уважного ставлення до українського національного життя;
- українізація партійного, радянського, господарського, всього суспільного життя;
- українізація великих міст і промислових центрів;
- опанування пролетаріатом української мови та культури;

- українізація культурно-освітньої справи;
- наповнення української радянської державності в складі СРСР реальним змістом;
- забезпечення національно-культурних потреб українців в інших республіках СРСР.

Першим практичним кроком у напрямку українізації стало прийняття наступних документів: постанови ВУЦВК “Про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоросійською” (21 лютого 1920 р.), Декрету РНК УСРР “Про заходи в справі українізації навчально-виховних і культурно-просвітніх установ” (17 липня 1920 р.), постанови ВУЦВК та РНК УСРР “Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови” (1 серпня 1923 р.) [195]. Останнім із них передбачалося, передусім, провести українізацію навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, поступово запровадити українську мову в усіх радянських установах, включаючи і господарські [21, с. 16–17]. Мовна ситуація на час проведення українізації почала характеризуватись значними позитивними змінами (див.: додаток В).

Важливим кроком на шляху українізації стало також прийняття 4 травня 1920 р. постанови Наркомату Освіти УСРР про викладання українських дисциплін у вчительських семінаріях і на вчительських курсах. 18 серпня 1920 р. ВУЦВК УСРР затвердив положення про Всеукраїнське державне видавництво (пізніше Державне видавництво України). Це було спробою зосередити цензурну діяльність у Всеукрвидаві, що отримав право давати дозвіл на друкування всієї періодичної преси, видань установ і організацій [173, с. 69]. Рада Народних Комісарів УСРР 21 вересня 1920 р. ухвалила декрет про українську мову, де вона запроваджувалася як предмет у школах і вводилася до вживання в державних закладах та установах. П’ятий з’їзд рад 3 березня 1921 р. схвалив роботу Народного Комісаріату освіти (НКО), спрямовану на усунення національної ворожнечі і на розвиток української мови як мови більшості трудящих України. 22 листопада 1922 р. ВУЦВК затвердив Кодекс законів про народну освіту в УСРР, а 27 липня 1923 р. був прийнятий Декрет РНК УСРР “Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ” [131, с. 53].

У постанові ВУЦВК та РНК УСРР “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови” від 1 серпня 1923 р. зазначалось, що “...мови всіх національностей, що є на території України, оголошуються рівноправними... Відповідно до переважного числа населення, що говорить українською мовою, вибрати, як переважаючу для офіціальних зносин, українську мову. Діловодство в губерніальних і окружних органах провадиться переважно українською мовою, за винятком тих місцевостей, де абсолютна або відносна більшість населення належить до іншої національності” [173, с. 243–246].

Ці рішення ВУЦВК і Раднаркому УСРР стали першими правовими актами, в яких загальні гасла щодо розвитку національної культури почали наповнюватися реальним змістом. У них констатовалося, що внаслідок порівняно слабкого розвитку української школи й української культури взагалі, через відсутність навчальних посібників, достатньо підготовлених кадрів на практиці фактично переважала російська мова. Для усунення цієї нерівності законодавчими актами передбачався ряд практичних заходів, які при рівноправності мов усіх національностей, що проживали в Україні, мали забезпечити українській мові місце, відповідне кількості українців на території УСРР. У цих актах також було сформульовано і більш конкретні завдання щодо “українізації” державного апарату тощо [121, с. 310].

Від урядовців наказовим чином вимагали цілковитого переведення діловодства на українську мову не пізніше 1 січня 1926 р. Кожен службовець мав скласти іспит з української мови й культури, а для тих, хто не знав мови, організовували спеціальні курси. Інструкторські курси, які діяли при установах, підпорядковувалися Центральним курсам українознавства у Харкові. На останні покладалися функції розробки навчальних програм і ход їх виконання, при них працював штат інспекторів, які здійснювали перевірку процесу українізації у різних установах та інституціях. Спочатку заняття на курсах проводили у вечірній, неробочий, час безкоштовно, але з 1927 р. особи, які не спромоглися до того часу опанувати мову, мусили платити за таке навчання. 19 квітня 1927 р. постановою ЦК КП(б)У “Про підсумки українізації” було проголошено тверде та рішуче переведення українізації (в розумінні переведення на українську мову) роботи всіх установ (державних, господарських та ін.) на території

України, за винятком районів нацменшостей населення, вимагається обов'язкове знання української мови (як мови більшості населення) усіма службовцями установ [173, с. 347–348].

Щоб попередити прихований опір українізації з боку урядовців, постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 6 липня 1927 р. “Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” було введено положення про конкретні санкції до порушників: “За ламання правил цього положення винні підлягають кримінальній відповідальності. Співробітників, що не вживали належних заходів щодо вивчення української мови або мови відповідної місцевої національної більшості, а також тих з них, що виявляють негативне відношення до українізації, керівники відповідних установ й організацій адміністративно звільняють, не надаючи вихідної допомоги й без попереджень” [77, с. 101]. Наркомат освіти також видав відповідну постанову, що осіб, які вороже ставляться до українізації і уникають курси українознавства, можна звільнити з роботи без попередження та вихідної допомоги.

У 1929 р. була схвалена Конституція Української СРР, в якій констатовалося, що мови всіх національностей, що живуть на території Української соціалістичної радянської республіки, рівноправні й кожному громадянину, незалежно від його національної приналежності, забезпечується цілковита можливість в його зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ним, у всіх прилюдних виступах, а також у всьому громадянському житті – вживати рідної мови [158]. Це фактично була перша українська Конституція, в якій містилась окрема стаття, присвячена мовним питанням, зокрема проблемі функціонування мов усіх народів, які населяють Україну, в тому числі мови корінного народу і мов національних меншин.

Необхідно визнати, що під час “українізації” було досягнуто помітних зрушень й у видавничій справі. Зокрема, якщо у 1924 р. наклад усіх українських газет дорівнював 90 тис., то у 1927 р. – 500 тис. примірників [324, с. 526], а у 1929 р. в УСРР виходило 54 українські газети (20 російських і 11 мовами національних меншин). Українські газети становили 65% загального накладу [165, с. 130].

Поряд із українізацією, у 1920-ті рр. державна політика в галузі національних відносин передбачала реалізацію спеціальних

заходів, що сприяли політичному і культурному розвитку національних меншин, аж до врахування етнічних факторів в адміністративно-територіальному поділі. З метою управління цими процесами було створено мережу спеціалізованих радянських адміністративних, культурно-освітнянських, наукових установ. Зокрема, у травні 1921 р. Президія ВУЦВК прийняла рішення про створення відділу національних меншостей при Наркоматі внутрішніх справ [333, с. 16]. У складі Української СРР до 1930 р. було створено 25 національних районів, 1087 національних рад, у т. ч. 450 російських (із них 41 селищна), 254 німецькі, 156 єврейських (68 селищних), 12 чеських, 4 білоруські та 3 албанські [86, с. 56]. Державна політика 20-х рр. у міжетнічній сфері в цілому позитивно вплинула на процес національного відродження українського народу, інонаціональних груп населення [49].

Значну роль у реалізації курсу українізації відіграли молоді українські літератори, які влилися до складу радянських митців. Своєю творчістю вони внесли значний внесок до національної культури. Такою була у той час творчість П. Тичини. Ідеями національного відродження були сповнені твори А. Головка, Ю. Яновського, І. Сенченка, В. Сосюри, М. Йогансена та ін. Їх твори того часу увійшли до скарбниці національної самобутньої української літератури. Саме вони заклали основу для національного відродження, яке на повну силу засяяло у другій половині 20-х років і було безжально знищене на межі 20-30-х років за результатами літературної дискусії та процесу над учасниками “Спілки Визволення України” (СВУ) [170, с. 33].

Слід зазначити, що якби українська мова не відродилася в роки українізації, то наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вона вже реально не змогла б задовольнити вимоги часу, адже за 20-ті рр. було зроблено стільки для відродження й розвитку мови, скільки максимально реально зробити за десятиліття за тих умов [238, с. 23]. З цього приводу І. Огієнко слушно зауважив, що 20-ті роки біжучого століття були роками найбільшої розбудови української культури, а в тому числі й української літературної мови. Ці роки пробудили в українського народу глибоку національну свідомість та міцну самопевність [234].

Початком таємної підготовки до “контукраїнізації” стало створення 30 березня 1926 р. об'їжника ГПУ “Об украинской общественности”, де було сказано, що українізацію

використовують для організації прибічників націоналізму та визначено носіїв українського націоналізму – УАПЦ, ВУАН і, власне, всю сферу культури [336, с. 12–32]. Національна політика влади УРСР, яка здійснювалася у напрямку українізації (забезпечення національно-культурних та інших інтересів українського населення) та заходів з додержання прав національних меншин, з початку 30-х рр. ХХ ст. почала згортатися. Втрату національної пам'яті, прищеплення людям рабського послуху, масову русифікацію та негативні міграційні процеси спричинив голодомор 1932-1933 рр. [181, с. 59]. Голод і брехливі версії про його винуватців стали для сталінського режиму бажаним і конкретним приводом для зміни лінії в національному питанні, для масштабних репресивних кампаній, що згодом органічно “вписалися” в єжовський “великий терор” 1936–1938 рр. Усе це вплинуло і на мовну політику, зокрема, призвело до “сталінізації” української мови [336, с. 12–34].

Радикальна зміна партійної лінії на згорання “коренізації”, яка почала відбуватися згідно рішень XVI (1930 р.) і XVII (1934 р.) з'їздів ВКП(б), зводилась до того, що у всіх неросійських республіках було розгорнуто чистку місцевих комуністів і безпартійної інтелігенції, знищено значну частину кадрів, які виховувалися під час “коренізації”, санкціоновано боротьбу з різного роду “національними ухилами” та проявами “буржуазного націоналізму” [54, с. 79]. Наприкінці 1930-х рр. процес українізації був повністю припинений.

Знищення української інтелігенції, грандіозна атака на українську мову в усіх установах суспільства, де українізаційний двоподіл село-місто, “модернізація” української мови з метою знищення здобутків українізації – такими були ключові моменти сталінської політики русифікації України у 30-х рр. Репресії не обминули навіть науковців із світовим ім'ям. Зокрема, загинув у таборах видатний український математик, академік М. Кравчук [54, с. 71]. Ціле покоління митців українського слова – поетів та письменників – увійшло до історії свого народу як “Розстріляне відродження”. За неповними підрахунками, станом на травень 1937 р. було репресовано 71 українського письменника [102, с. 65]. Загинули талановиті митці Г. Косинка, Д. Фальківський, К. Буревій, О. Влизько, С. Крушельницька, В. Мисик. У карельському урочищі Сандормох на честь 20-ї річниці Великої Жовтневої революції було

страчено цвіт українського Відродження, в тому числі таких митців, як Л. Курбас, М. Куліш, М. Зеров, В. Підмогильний, М. Вороний, М. Ірчан, В. Поліщук, О. Слісаренко, П. Филипович, Г. Епik, М. Яловий (Юліан Шпол), М. Яворський [40, с. 37]. Загалом під час сталінських беззаконь піддано репресіям близько 500 письменників, які жили і працювали в Україні. У цілому в 1920–1950 рр. в СРСР репресій зазнали 2000 літераторів, близько 1500 з них загинули у тюрмах і таборах, так і не дочекавшись свободи [238, с. 23]. Окрім знищення фізичного, сталінський режим практикував й моральний терор, що знайшов відбиток у цькуванні, придушенні свободи творчості.

Про масштаби антиукраїнського терору виразно свідчить той факт, що уже в другій половині 1930-х рр. в обласних управліннях народної освіти з політичних мотивів замінено 100 % керівників, у районних – 90%. Всі вони зазнали репресій. Чотири тисячі учителів звільнено з шкіл як “класово-ворожі елементи” [171, с. 31]. Молоде покоління українців було майже повністю позбавлене навчальної літератури з української мови. Були заборонені шкільні підручники і посібники для вищої школи. Внаслідок цього студенти філологічних факультетів залишилися без будь-яких посібників як з історії української мови, так і з сучасної літературної мови [96, с. 216].

Сталінський терор страшною ціною мільйонів жертв поставив український народ на коліна. Тепер можна було запровадити “ненасильницьку” русифікацію: основна соціальна база опору режимові – українське селянство й інтелігенція – були знищені. Керівництво ВКП(б), зрозумівши, що інтернаціоналізм не допоможе остаточно уніфікувати національно-культурне життя, а коренізація так і не досягнула своєї головної мети, змінило тактику й перейшло у 1938 р. до русифікації. Це свідчало, що компартійне керівництво відмовилося від тих настанов у національній політиці, які були прийняті XII з’їздом РКП(б) [53, с. 20]. Оскільки відверто примусова русифікація була неможливою, то висувалася ідея месіанської ролі російського народу як найбільш революційного й передового в усьому світі, як “старшого брата” всіх народів світу.

Із призначенням керівником КП(б)У М. Хрущова у 1938 р. компартійним керівництвом республіки було взято курс на прискорення русифікаційних процесів. Відбувалася принципова відмова від необхідності національно-культурної роботи серед

представників етнічних меншин, більше того, подібна робота взагалі оголошувалась ворожою самій суті пролетарської держави. Оскільки культурні та освітні процеси у середовищі національних меншин не вдалося взяти під свій цілковитий контроль, керівники більшовиків згортали будь-яку освітню роботу мовами етнічних меншин. Саме існування національних шкіл стало заважати уніфікації і централізації духовного життя [325, с. 132]. Але більш широкому запровадженню запланованих заходів завадили міжнародні події. Таким чином, з часів одноосібного правління Сталіна і надалі русифікація стала офіційною національною політикою СРСР.

Війна проти української мови і культури почала здійснюватись більш інтенсивно, цілеспрямовано, системно й у незрівняно ширших масштабах. У роки, що передували розпаду СРСР, ця війна велась у рамках проекту створення “великого/многонаціонального советского народа”. Ідеологія цього проекту, який являв собою ніщо інше, як модифіковану версію проекту “большой/триединой русской нации”, ґрунтувалась на волонтаристській теорії злиття всіх народів СРСР у нову єдину російськомовну соціальну спільноту [36]. Витіснення національних мов російською відбувалося шляхом поширення її в статусі мови міжнаціонального спілкування з поступовим наростанням національно-російської двомовності всередині національних колективів, що в перспективі мало завершитись російською одномовністю.

Смерть Сталіна створила політичний вакуум на партійному олімпі, котрий раптово позначився і на становищі української мови. Л. Берія у боротьбі за владу зробив ставку на підтримку партійних кадрів з національних республік, як це зробив у 20-х рр. Сталін. Фактично, Л. Берія вів мову про припинення боротьби з націоналізмом і нову політику коренізації, котра на українському підґрунті мала знайти вияв у вигляді нової українізації. Л. Берія пропонував розвивати національну культуру, викладати на рідних мовах, запровадити національні ордени [303, с. 427]. Його смерть поставила хрест на можливості нової українізації, а “відлига” 50-х рр. пов’язується з ім’ям М. Хрущова, який після кривавих сталінських репресій продовжив національну політику “ліберальними” методами. Досягнуте на той час звуження комунікативних функцій національних мов у ряді республік

створювало ілюзію “добровільної” відмови населення від своїх мов і давало партійній верхівці можливість оголосити російську мову “другою рідною” мовою [203, с. 216]. Це зробив М. Хрущов у лютому 1956 р. на XX з’їзді КПРС. Його промова отримала назву “таємної”, оскільки була зачитана на закритому засіданні, а текст був оприлюднений лише в 1989 р.і, однак багато членів партії були ознайомлені з її змістом протягом наступного місяця. М. Хрущов зазначив, що зростаюче прагнення неросійських народів до оволодіння російською мовою, яка стала фактично другою рідною мовою для народів СРСР, засобом їх міжнаціонального спілкування, залучення кожної нації і народності до культурних досягнень всіх народів СРСР і до світової культури. Процес добровільного вивчення російської мови, що відбувається в житті, має позитивне значення для розвитку міжнаціонального співробітництва” [325].

Позитивним було те, що в умовах “хрущовської відлиги” вже 1956 р. в Україні почало виходити 1273 найменування газет, з них 979 українською і 286 російською мовами. Нарешті, в названій період помітно виросла чисельність книжок і брошур, виданих українською мовою. У 1956 р. їх опубліковано 2671 назв, в 1958 р. – 3975, що становило 44,6 і 60,1% відповідно. Це вказувало на позитивні тенденції видавничої політики в Україні і засвідчувало про певну еволюцію тоталітарної системи в СРСР. Але вже наприкінці 50-х рр. з’явилися симптоми відступу, посилення традиційного курсу тоталітарного режиму. Загальна кількість газет, що видавалися українською мовою, істотно зменшилась, а російськомовних збільшилась. У 1958 р.і чисельність газет українською мовою скоротилась до 924, а російською – зросла до 380 назв. Таким чином, за 1956-1958 рр. частка україномовних газет зменшилась з 76,9 до 70,1%, а російськомовних – збільшилась з 22,5 до 28,8%. У той же час зменшилась кількість книжок і брошур, виданих іншими мовами, – із 111 до 109 назв, тобто з 1,9 до 1,6% [24, с. 225].

У квітні 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла новий закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” [265, с. 61–83], який давав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання і завдав відчутного удару по українському шкільництву. Закон рішуче

засудили представники творчої інтелігенції, які слушно вбачали в ньому знаряддя національного нівелювання і знеособлення.

Проти загрози, яка постала перед українською мовою, виступили кращі представники української інтелігенції. В. Стус у листі А. Малишкові в грудні 1964 р. розкрив небезпеку тотальної денаціоналізації Донбасу: “Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денаціоналізації значної частини українців, відчуваєш, що це – божевілля, що це – трагедія, якої лише інколи не почуваєш, в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще” [299, с. 370].

Тоді ж І. Дзюба написав працю “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Вона поширювалася в численних самвидавських копіях і відіграла величезну роль у пробудженні національної свідомості в масово денаціоналізованому соціумі. Ця праця полемічно спростовувала суто пропагандистське твердження радянських науковців про відсутність русифікації в СРСР. У 60-х рр. в Україні розгорнувся сильний опозиційний рух інтелігенції, провідною ідеєю якого була боротьба за національно-культурне відродження, проте невдовзі цей рух був жорстоко придушений [74, с. 270].

Усунення М. Хрущова уможливило перегляд його освітньої програми. Зокрема, відомо, що міністр освіти УРСР Ю. Даденков готував республіканську реформу, що передбачала надавати перевагу під час вступу до вищих навчальних закладів абітурієнтам, які добре знають українську мову; викладання всіх суспільних наук перевести на українську мову; українська мова мала стати мовою діловодства; наукові журнали, підручники й посібники мали друкувати українською мовою тощо [89, с. 284]. Але реформу Ю. Даденкова зупинила директива з Москви.

Стрімкий наступ на українську мову значно посилювався в останній третині ХХ ст. [52, с. 140]. Сімдесяти роки характеризувались продовженням форсування “об’єктивного процесу зближення націй”. У добу Л. Брежнєва компартійна влада повернулось до майже сталінських, лише більше замаскованих, методів боротьби з інакодумцями. Дисиденти, що наважувались відкрито виступати проти імперської мовної політики, були репресовані. На ХХІV-му з’їзді КПРС у березні 1971 р. Л. Брежнєв

оголосив національне питання вирішеним і висунув тезу про нову історичну спільноту – радянський народ. Український партійний ідеолог В. Маланчук у 1972 р. писав: “Нації є історичною категорією, мають минутий характер, і їх зникнення у віддаленому майбутньому невідворотне” [201, с. 46].

31 серпня 1978 р. вийшов “Брежнєвський циркуляр” – постанова ЦК КПРС “Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови у союзних республіках”. За матеріалами цієї постанови Рада Міністрів СРСР прийняла постанову від 13 жовтня 1978 р. “Про заходи з подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови у союзних республіках”. Рада Міністрів УРСР у відповідь на рішення ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР ухвалила свою постанову “Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР”. Відповідно, Колегія Міністерства освіти УРСР розглянула питання про викладання російської мови в загальноосвітніх школах і педагогічних навчальних закладах [189, с. 270–271].

У результаті здійснення “брежнєвських циркулярів” почала зменшуватись кількість українських шкіл в Україні та відсоток учнів, що відвідували такі школи (74% в 1956–1957 навчальному році, 54,6% у 1980–1981 навчальному році [283, с. 54]. Зменшувалась і кількість українських книжок та періодичних видань на душу населення (і за назвами, і за накладом); скорочувалося викладання української мови та літератури; українська історія як предмет була повністю інкорпорована в курс історії Росії та СРСР [52, с. 113]. Ця тенденція поглиблювалась. У 1983 р. з’являється “Андроповський указ” – постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах.

Внаслідок терору, голодоморів, депортацій і війни було підірвано генофонд української нації, а сама нація опинилася розпорошеною по всьому СРСР. На початок 80-х рр. 23% українців від загальної їх кількості проживали в радянських республіках поза межами України. В УРСР почав відчуватися брак не лише робочих рук, а й просто брак населення, і Москва активно практикувала так зване “допідселення” на звільнені від українців місця. Серед громадян, котрих масово завозили на проживання до УРСР з інших регіонів СРСР, переважали етнічні росіяни. До того ж розселялися вони компактно й у великих промислових центрах. Загалом

внутрішньо імперські міграційні процеси в СРСР були в 30 разів інтенсивнішими ніж за царської Росії [240, с. 59].

Про здійснення політики витіснення української мови засвідчили дані, наведені тодішнім міністром освіти УРСР М. Фоменком. Так станом на 1987 р. в Україні існувало 15 тис. україномовних шкіл, тобто близько 75% загальної чисельності, водночас у 4500 російськомовних школах, що складали менше 22 % загальної кількості, навчалось більше половини всіх учнів. В той же час у Києві з 300 тис. учнів українською мовою навчалися тільки 70 тис. [307]. Проте русифікаторська політика в Україні завжди спричиняла протидію, яка в часи перебудови постала як активна діяльність. Зміни до ст. 73 Конституції УРСР [158] стали першою суттєвою поступкою радянського керівництва українському національному рухові.

28 жовтня 1989 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон “Про мови в Українській РСР” [268]. Згідно його положень, українській мові забезпечувався статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної самобутності. У ст. 10 записано, що акти найвищих органів державної влади й управління Української РСР ухвалюються українською мовою і публікуються українською та російською мовами. Стаття 11 проголошувала, що в Українській РСР мовою спілкування, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська. Мовою з’їздів, конференцій, форумів, а також пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Українській РСР, як підкреслено в ст. 15, є українська. Вона набувала чинності у прокурорському нагляді, арбітражі, нотаріаті, судочинстві, в юридичних справах. Відповідно до Закону, українська мова використовувалася для підписання міжнародних договорів Української РСР зі свого боку з іншими державами.

Але слід зазначити, що Закон про мови не був радикальним, оскільки постійний наголос на розширенні прав української мови супроводжувався у ньому не менш постійними застереженнями щодо забезпечення прав російської мови – практично у тому самому обсязі, що й до прийняття Закону.

У відповідь на прийняття Закону “Про мови в Українській РСР” в суспільстві піднялася гостра дискусія, спричинена русофілами. Вони наполягали на тому, що введення Закону про мову (навіть у такій декларативній формі) утискає права людини. І 24 квітня 1990 р. ВР СРСР ухвалила Закон “О языках народов СССР”, у четвертій статті якого було записано, що “...с учетом исторически сложившихся условий и в целях обеспечения общесоюзных задач русский язык признается на территории СССР официальным языком СССР и используется как средство межнационального общения” [110, с. 325-327].

За таких умов 16 липня 1990 р. Верховна Рада Української РСР здійснила довгоочікувану мрію – проголосила “Декларацію про державний суверенітет України” [68]. Це стало можливим завдяки титанічним зусиллям багатьох поколінь українського народу, які своєю кров’ю і життям, витримкою, наполегливістю, жертвовністю і просто громадянським актом наближали цей день. У VIII розділі Декларації зазначалося, що “Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР”.

Для забезпечення послідовної реалізації Закону УРСР “Про мови в Українській РСР”, створення необхідних умов для всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, розвитку й використання мов інших національностей у республіці Рада Міністрів Української РСР 12 лютого 1991 р. ухвалила постанову “Про Державну програму

розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р.” [257].

Ця програма була розроблена відповідно чинного законодавства про мови в Українській РСР. Вона ставила за мету створення умов для успішного регулювання ним суспільних відносин та всебічного розвитку й уживання української та інших мов, якими користується населення республіки в державному, економічному, політичному та громадському житті, охорони конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури й мови, дальшого зміцнення дружби та співробітництва між народами.

В основу Програми було покладено завдання забезпечити:

- всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя як державної і як мови міжнаціонального спілкування в республіці – важливого чинника повнокровного розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності;

- беззастережне гарантування громадянам національно-культурних і мовних прав, створення необхідних умов для розвитку та використання мов інших національностей в Українській РСР.

Програма конкретизувала терміни запровадження статей Закону УРСР про мови в окремих регіонах республіки й націлювала державні та громадські органи, підприємства, установи й організації на здійснення організаційних, кадрових, матеріально-технічних і фінансових передумов для реалізації положень Закону.

У Програмі наголошувалось, що важливою умовою ґрунтовного й об’єктивного знання історії та духовної культури народу, виховання в особистості високих моральних якостей має стати оволодіння національними й загальнолюдськими цінностями через мову в народній освіті та сфері культурного життя. Рішучі кроки передбачалось зробити для задоволення мовно-культурних потреб трудящих у навчанні дітей і юнацтва, оволодінні багатствами національної культури й мистецтва українською та іншими національними мовами.

Програмою було намічено заходи щодо утвердження державної української мови та використання інших національних мов у науці й інформатиці, книговидавничій справі та зв’язку. Передбачалось змінити ставлення до мовознавчої науки,

прискорити її розвиток, розширити наукові дослідження з актуальних проблем української мови й інших національних мов, а також поліпшити роботу щодо охорони фондів і пам'яток мов.

Перед державними й громадськими організаціями було поставлено завдання всебічно сприяти національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами республіки. Міністерства і відомства УРСР, виконкоми місцевих Рад народних депутатів зобов'язувались здійснити організаційну й практичну роботу щодо реалізації в установлені терміни положення Закону УРСР “Про мови в Українській РСР”.

Послідовна й творча реалізація цієї Програми як важливої складової державного курсу на національно-культурне відродження мала забезпечити всебічний розвиток і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, створення необхідних умов для розвитку та використання інших національних мов у республіці.

Але, незважаючи на гуманістичну спрямованість “Декларації про державний суверенітет України”, Закону “Про мови Українській РСР” і постанову “Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р.”, антинаціональні сили зчинили опір щодо їх реалізації. Озброївшись доведеним до ідеологічного ідіотизму синдромом “українського буржуазного націоналізму”, захисники більшовицької імперії підтримували агресивність зденаціоналізованих прихильників московської влади, для яких принади “радянського способу життя” здавались вершиною щастя. Тому не достатньо міцним українським патріотичним силам було важко пробивати чорносотенні мури, на захисті яких стояли великодержавні охоронці – від секретаря ЦК Компартії України до директора заводу [103, с. 206].

У Чернігові пішли ще далі – вдалися навіть до заборони функціонування Конституції УРСР на території Чернігівської області та м. Чернігові. Таке рішення підписали заступники голів обласної та міської рад народних депутатів Ковальов і Косик. Вони вимагали заборонити діяльність будь-яких політизованих організацій, крім КПРС та ВЛКСМ. Перед правоохоронними органами ставилося завдання здійснити негайні арешти активістів націоналістично-фашистських організацій РУХ, ТУМ, УРП, СНУМ та ін. згідно списків, підготовлених обласним управлінням КДБ. Це

рішення не підлягало широкому розголосу і було спрямоване виключно для службового користування [103].

Хоч зденаціоналізовані партапаратники, дотримуючись стратегічної глобальної лінії, спрямованої на збереження імперського СРСР, активно перешкоджали реалізації Закону “Про мови в Українській РСР”, “процес вимирання українськомовних шкіл зупинено, – заявив в інтерв’ю на початку січня 1991 р. заступник міністра народної освіти УРСР І. Хоменко, – і навпаки, розпочато їх відродження” [307].

Але слід зазначити, що виконання Закону про мови та Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р. виявилось здебільшого зірваним [290, с. 612]. Подальша розробка законодавчого забезпечення мовної політики постала актуальним завданням для органів державного управління вже в часи незалежності України.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проголошуючи незалежність України, 24 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради у “Зверненні до громадян України всіх національностей” наголосила, що починається нова доба в розвитку міжнаціональних відносин в Україні, тому влада бере на себе всю відповідальність за те, що проголошення незалежності України ні в якому разі не спричинить порушення прав людей будь-якої національності [118]. Це було важливим тому, що на той час деякі деструктивні сили, особливо прихильники збереження СРСР, намагалися залякувати неукраїнців, відносно яких нібито нова влада проводитиме політику ксенофобії та насильства.

Після здобуття Україною незалежності їй “у спадок” залишився закон Української РСР “Про мови в Українській РСР”, прийнятий у 1989 р. і розроблений тодішнім ідеологічним відділом ЦК КПУ, який тривалий час разом із статтею 10 Конституції залишався основним засобом регулювання державної мовної політики України. Цікаво, що ще при обговоренні даного закону у 16% відгуків містилась пропозиція запровадити дві державні мови на всій території Республіки, або в окремих її регіонах (Крим та Донбас), і лише у 2,9% звернень вимагалось зробити державною у всіх сферах лише одну мову – українську [143, с. 221]. Слід також зазначити, що у чинним законодавством не передбачалось жодних санкцій щодо порушників закону про мови. Окрім того, як зауважив М. Стріха, “сам Закон розмитістю окремих положень не міг не провокувати його порушень” [299, с.552]. Наприклад, у другій частині ст. 6 встановлювалось, що “незнання громадянином української або російської мови не є підставою відмови йому в прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов’язків”. Проте у згаданому законі не було встановлено для цього конкретного терміну, і, відповідно, службова особа могла безкінечно “оволодівати мовою”.

Таким чином, двомовність та постколоніальний стан українського суспільства зберігався в Україні і після набуття нею незалежності. Жоден уряд та окремі політичні сили за понад 20 років так і не спромоглися здійснити ефективну мовну політику та

створити умови та механізми її реалізації в усіх сферах суспільного життя [97, с. 106].

Помітними стали спроби створення відповідного центрального органу виконавчої влади, що сприяв би формуванню та здійсненню мовної політики за часів президентства Л. Кучми та В. Ющенко. Так, як консультативно-дорадчий орган при Президентові України була створена Рада з питань мовної політики, однак її можливості впливати на мовну ситуацію були незначними. У 1995 р. Конгрес української інтелігенції констатував: “Наш народ упродовж століть всупереч заборонам оберігав і викохував рідну мову, і зараз, у самостійній державі, йому доводиться боротися за її порятунок. Безпрецедентно: народ має свою мову, а більшість урядовців розмовляє мовою чужої країни, з викликом демонструючи “незалежність” від власного народу” [132, с. 2]. З ініціативи Л. Кучми, Рада з питань мовної політики підготувала і погодила проект постанови Кабінету Міністрів України “Про додаткові заходи по розширенню функціонування української мови”. Ці заходи, зокрема, передбачали переатестацію державних службовців усіх категорій і рангів з урахуванням рівня володіння ними українською мовою і використання при виконанні службових обов’язків; перевірку стану реалізації державної мовної політики в усіх сферах суспільного життя всіх регіонів держави, зокрема з дотримання органами державної влади і місцевого самоврядування конституційних вимог щодо вживання мови під час здійснення ними своїх повноважень; недопущення порушень україномовного режиму у повсякденній роботі апаратів органів виконавчої влади і місцевого самоврядування тощо [162, с. 115]. Але постанова так не була запровадженою у практичній діяльності і залишилася лише на папері.

Важливе значення для формування сучасної мовної політики в Україні мало прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. [157], яка у ст. 10 проголосила, що державною в Україні є українська мова. При цьому зазначалось, що держава гарантує (а не лише виявляє турботу, як було раніше) вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Серед останніх спеціально виділено російську мову як таку, що нею користується значна частина населення України.

Для вирішення мовних проблем на законодавчому рівні в

липні 1997 р. Кабінет Міністрів подав на розгляд Верховної Ради України проект закону “Про розвиток і застосування мов в Україні”. Ним передбачалося закріплення загальних принципів мовної політики, правових та організаційних засад розвитку та застосування державної мови і мов національних меншин, права громадян на користування рідною мовою в усіх сферах суспільного життя. Однак, даний проект закону Верховна рада України відхилила.

Із метою дотримання та реалізації положень Конституції був розроблений проект комплексних заходів щодо всебічного розвитку й функціонування української мови, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 998. В основу цих заходів покладено концептуальні засади, що впливали із сучасного стану розвитку української мови, яка характеризувалась, зокрема, відсутністю належного механізму її пропагування в засобах масової інформації, сфері освіти. Ці заходи мали б реалізовуватися шляхом аналізу стану й тенденцій розвитку української мови в умовах ринкової економіки, а також удосконалення системи перепідготовки спеціалістів – представників національних меншин із метою поліпшення їх знань державної мови. Було окреслено першорядні завдання, які полягали в удосконаленні відповідного законодавства та розробці правових актів, що регулювали б застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя [180, с. 240–242].

Причиною появи цього документа став спротив значної частини депутатів Верховної Ради та проросійськи налаштованої громадськості, які виступили проти поданого вищезазначеного проекту закону та звернення кількох фракцій Російської Державної Думи до депутатів ВР України. Проект був відкликаний із Верховної Ради. Водночас противниками єдиної державної мови був поданий проект постанови Верховної Ради “Про особливий порядок застосування російської мови на території України”, у якому пропонувалося вважати місцем проживання росіян усю територію України, а російську мову, відповідно, обов’язковою для використання разом із українською на загальнодержавному рівні. У Верховній Раді України зареєстровано було ще декілька подібних законопроектів. Зокрема, проект комплексної програми “Українська мова”, в якій передбачалося істотне розширення функціонування державної мови у таких сферах, як збройні сили,

правоохоронні органи, інформатика тощо, до того ж ставилося питання про використання літературної, унормованої української мови [164, с. 79]. Однак, дані акти не були прийняті, не виконувалась у повному обсязі й Державна програма.

На звернення 51 народного депутата України до Конституційного Суду України, у справі офіційного тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України, 14 грудня 1999 р. Конституційний Суд України, зважаючи на досить суперечливе розуміння ст. 10 Конституції України окремими політичними силами, розглянув на своєму засіданні справу про зміст положень названої статті щодо застосування державної мови. Він подав офіційне тлумачення положення Конституції України щодо сфер застосування державної української мови як обов'язкової в органах законодавчої, виконавчої та судової влади, в інших державних органах, у збройних силах, у державних навчальних закладах. Зокрема, рішенням Конституційного Суду України було визначено, що:

– українська мова, як державна, є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом;

– поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України [280].

Суттєво вплинув на подальше формування та регулювання мовного питання в Україні Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин”, прийнятий Верховною Радою 24 грудня 1999 р. [273]. Даний нормативно-правовий акт визначив особливий статус для мов таких національностей: росіян, євреїв, білорусів, молдаван, румунів, кримських татар, болгар, поляків, угорців, греків, німців, гагаузів, словаків. Причому в разі, якщо число осіб, які належать до вказаних національностей, перевищує в межах певної

адміністративно-територіальної одиниці 20%, тоді ця мова де-факто могла отримувати у її межах статус офіційної мови.

Слід зауважити, що дана норма не визначалась нормою самої згадуваної вище хартії, а була виписана власне українськими законодавцями. До того ж, нечіткість її формулювання зумовлювала різне її тлумачення: чи йдеться про 20% представників саме національної меншини (за такого трактування, російська мова отримує привілейований статус в областях сходу й півдня), чи йдеться про 20% тих, хто говорить цією мовою (тоді російська мова отримує статус регіональної офіційної практично в усій Україні, за винятком Галичини [143, с. 223]. На практиці це положення могло використовуватися проти подальшого розширення мережі україномовної середньої освіти. Прикладом такої ситуації стало рішення Донецької міської ради “Про перебіг виконання Комплексної програми розвитку освіти Донецька на 2006–2010 рр.”, у якому міському управлінню освіти було доручено для задоволення потреб населення Донецька в отриманні освіти рідною мовою не допускати планового збільшення кількості учнів, що навчаються українською мовою, розширення мережі україномовних шкіл та класів”. За ухвалення вказаного рішення проголосували 55 із 58 депутатів. Також, згідно із цим рішенням, депутати виступили проти планового збільшення дитячих, дошкільних установ та груп із українською мовою навчання [271].

На початку 2000 р., у зв’язку з проведенням адміністративної реформи, було ліквідовано Державний комітет у справах національностей та міграції, у складі якого діяв окремий мовний департамент, що виконував функцію центрального органу виконавчої влади в цій сфері. У новоствореному 4 квітня 2000 р. Державному департаменті у справах національностей та міграції, який увійшов до складу Міністерства юстиції, місця для мовного управління чи відділу не знайшлося [223, с. 86].

У структурі Секретаріату Кабінету Міністрів було утворено сектор моніторингу мовної та національної політики і релігій, який спільно з науковими установами та громадськими організаціями мав здійснювати аналіз мовної ситуації в Україні. Проте, проіснував він менше року. Разом з тим, як зазначав Г. Удовенко, відсутність у державі єдиного органу, який би опікувався мовною політикою, зводив нанівець державну політику у цій сфері. Зовсім не зрозумілим виявилась проведена реорганізація у 2000 р.

Департаменту з мовної політики у Держкомнацміграцію, а у 2001 р. – відділу нагляду за мовною політикою у Кабінеті Міністрів та Ради з мовної політики при Президентові України [315].

3 квітня 2001 р., за Указом Президента Л. Кучми, відповідальним за проведення державної мовної політики став Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Були створені також Інститут української мови у структурі Національної академії наук, Комісія з редагування та уніфікації українського правопису тощо. До їх завдання входило вивчення стану реалізації та впровадження мовної політики, зокрема, експертний аналіз та моніторинг застосування законодавчих актів, контроль за їх впровадженням тощо [180, с. 44]. Президент України своїм розпорядженням від 21 вересня 2001 р. “Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств” зобов’язав Кабінет Міністрів України вжити заходів щодо прискорення прийняття Верховною Радою України Концепції державної етнонаціональної політики України, законів з питань поліпшення умов розвитку та застосування мов в Україні та з питань удосконалення законодавства про національні меншини в Україні [263].

У травні 2003 р. Верховна Рада України провела слухання “Про функціонування української мови в Україні”, на основі яких були затверджені конкретні й ділові рекомендації для владних структур [274]. Зокрема, в них йшлося про необхідність для забезпечення практичного виконання статті 10 Конституції України створення центрального органу виконавчої влади з питань мовної політики, подання до Верховної Ради України проектів концепції державної мовної політики України та загальнодержавної програми розвитку, функціонування і дослідження української мови на 2004–2010 рр. [151] та інші слушні пропозиції. Із 431 депутатів більшість не проголосувала навіть за прийняття проекту за основу (“за” проголосувало лише 134). Решта 297 або не проголосували (292), або утрималися (2), чи були “проти” (3). [134, с. 3]. Але ж вони представляли також тих 37,5 мільйонів, що за переписом 2001 р. називались українцями, і тих 67,5% населення, яке вважало своєю рідною українську мову. Це переконливо свідчило про їх національно-державницьку позицію.

Згодом, 2 жовтня 2003 р. Кабінет міністрів України прийняв постанову “Про затвердження Державної програми розвитку і

функціонування української мови на 2004–2010 рр.” [260]. Метою Державної програми розвитку і функціонування української мови було створення належних умов для розвитку і розширення сфери функціонування української мови, виховання шанобливого ставлення до неї, формування патріотизму у громадян України. Основними завданнями програми визначалось зміцнення статусу української мови як державної та всебічний розвиток і розширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя [69]. Кабінет Міністрів України дав завдання Раді Міністрів АРК, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям розробити і затвердити у тримісячний термін регіональні програми розвитку та функціонування української мови і передбачити кошти для їхнього виконання у проектах місцевих бюджетів на 2004–2010 рр. За даними Міністерства освіти і науки України, на виконання програми передбачалося витратити загалом 90 млн. 10 тис. грн., з яких 14 млн. – із позабюджетних джерел [222, с. 115]. Проте вагомих зрушень щодо реалізації Програми не відбулося.

16 червня 2004 р. Кабінетом Міністрів України у порядку законодавчої ініціативи було подано проект Закону “Про Концепцію державної етнонаціональної політики України” на розгляд Верховною Радою України. Свій проект Закону “Про Концепцію етнонаціональної політики України” 6 червня 2005 р. було внесено народним депутатом України Р. Чубаровим. Але, на жаль, характерною для даних законопроектів була нечіткість термінології, яка, окрім цього, не узгоджувалася з термінологією Конституції України. Проте головним недоліком було те, що у цих законопроектах не вдалося запропонувати таку систему принципів та положень, які стали б основою державної етнонаціональної політики. Адже концепція мала стати одночасно і програмою, і стратегією розвитку міжнаціональних відносин в Україні.

У 2004 р. на спільному засіданні колегій Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури і туризму України розглядались проекти постанов Кабінету Міністрів України “Про Раду з питань мовної політики” та “Про утворення Державного Департаменту мовної політики”, однак вони залишились не прийнятими. Національна рада з питань культури і духовності функціонувала як консультативно-дорадчий орган при Президентові України і мала

розробляти та вносити на розгляд Президентів України пропозиції щодо: всебічного розвитку та ефективного функціонування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя; вільного розвитку мовної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; розвитку кінематографії, книговидання тощо.

Із перемогою помаранчевої революції та обранням наприкінці 2004 р. Президентом України В. Ющенка виникла унікальна можливість для нормалізації мовної ситуації в країні відповідно до вимог Конституції України та потреб зміцнення засад української державності. Однак навіть тоді, коли протягом 2005 р. в руках В. Ющенка були зосереджені широкі президентські повноваження, мовна політика не стала пріоритетом гуманітарної політики нової влади. Президент не виявив розуміння важливості нормативного визначення засад державної мовної політики, її головних цілей, функцій, завдань та механізмів реалізації. З 2005 р. головним органом щодо забезпечення реалізації державної мовної політики в системі центральних органів виконавчої влади стало Міністерство культури і туризму України, утворене Указом Президента України від 20 квітня 2005 р. [267]. Положення про нього було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. [261]. Згідно цих документів, Міністерство культури і туризму України визначалось головним органом у системі органів виконавчої влади щодо забезпечення державної мовної політики. Для регулювання мовної політики, розробки концепції мовної політики в Україні та інших заходів у структурі Міністерства культури і туризму було спеціально створено сектор мовної політики (з трьох співробітників) [100, с. 311]. Крім того, Указом Президента України було затверджено Положення про Національну раду з питань культури і духовності [262]. Однак новостворені інституції носили виключно формальний характер і суттєво впливати на мовну ситуацію в країні та здійснювати ефективне державне управління в цій галузі не могли.

Із 2006 р. на території України вступила в дію Європейська Хартія про регіональні мови і мови меншин, але, власне, обсяг і деталізація зобов'язань, узятих Україною по виконанню Хартії регіональних мов і мов меншин, не були чітко визначені [338]. Це спричинило чергове загострення мовної ситуації в країні, коли з посиленням на Хартію та необхідністю виконання Закону про її

ратифікацію місцеві ради різного рівня на Сході та Півдні України, на порушення Конституції України, почали ухвалювати рішення щодо надання російській мові офіційного статусу регіональної [225, с. 161; 194]. Парад “мовних суверенітетів” було інспіровано ззовні. Йому передували численні поїздки в Україну таких відомих своєю антиукраїнською налаштованістю російських політиків, як Ю. Лужков, К. Затулін, Д. Рогозін, їхні інтенсивні контакти з речниками Партії регіонів, інших проросійських політичних партій та громадських організацій. Промовистим фактом є зміст запису телефонної розмови між ідеологом партії регіонів Є. Кушнарєвим та Д. Рогозіним, яка відбулась 31 травня 2006 р. Д. Рогозін докоряв Є. Кушнарєву за зволікання в офіціалізації російської мови через прагнення “бабки срубить”, вимагав, з використанням нецензурної лексики, запровадження російської мови як регіональної у Харківській області, просив зрозуміти, що “деньги в таком деле не главное” та повідомляв про свій приїзд до Харкова для її обговорення “не по телефону” [122].

Збереження цілісності українського мовно-культурного простору передбачало розробку комплексної програми мовного планування з дієвими механізмами підтримки української мови й культури, протидії зовнішній мовно-культурній експансії та засобами контролю за її виконанням. На розгляд суспільства були представлені два проекти Концепції державної мовної політики України. Згідно Указу Президента України “Про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері” від 26 вересня 2005 р. та доручення КМУ в Міністерстві культури і туризму України, в липні 2006 р. було розроблено проект Концепції державної мовної політики, в якому обґрунтовано необхідність розробки такої Концепції, виокремлено стратегію, визначено загальні принципи державної мовної політики та систематизовано засади реалізації. У документі зазначалось, що “Концепція державної мовної політики” є системою основоположних нормативних настанов, які ґрунтуються на комплексній оцінці мовної ситуації в Україні і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності при регулюванні суспільних відносин у мовній царині” [159, с. 3]. Концепція характеризувалась чіткою практичною спрямованістю. Автори документа наполягали на здійсненні конкретних заходів у мовній сфері, зокрема на створенні Національної словникової бази,

проведенні конкурсів знавців української мови, історії та культури, сприянні функціонуванню в Інтернеті Українського лінгвістичного порталу тощо [160, с. 8–9].

Другу Концепцію підготувала робоча група, що працювала у складі Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Міністерстві юстиції України. Цей документ чітко визначав цілі державної мовної політики, основними з яких були: утвердження української мови як державної у всіх царинах публічної сфери суспільного життя на всій території України, посилення функцій державної мови як мови громадянства, запровадження заходів позитивної дискримінації, зокрема щодо української мови у деяких регіонах України, сприяння у задоволенні мовних потреб українців у країнах поселення. Цією Концепцією передбачалось сформувати певну систему органів, які мали забезпечувати здійснення мовної політики, серед яких визначальне місце відводилось Національній раді з мовної політики при Президентові України, Міністерству юстиції України, Національній комісії з питань правопису та мовних норм НАН України.

На практичне утвердження державного статусу української мови була спрямована постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2006 р. [254]. Нею передбачалось внести зміни до Положення про проведення атестації державних службовців та Положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування. Згідно з внесеними змінами, до оцінки діяльності і службової характеристики державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування додавалось Положення про знання та користування державною мовою у ході виконання службових обов'язків.

У листопаді 2006 р. з'явився проект базового мовного законопроекту. Це стало початком законодавчої ініціативи щодо надання російській мові статусу офіційної з посиланням на Хартію. Про його існування знали, але його зміст не розголошувався. За словами В. Колесніченка, законопроект не обговорювався навіть у фракції Партії регіонів [212].

І вже 13 грудня 2006 р. у Верховній Раді V скликання було зареєстровано Проект базового закону № 2634 “Про мови України”, авторами якого значились Є. Кушнар'юв (Партія регіонів), В. Волга (Соціалістична партія) та Л. Грач (Компартія) [101]. Але його

просування було пригальмоване через несприятливу для Партії регіонів розстановку політичних сил в Україні після помаранчевої революції та загибелі у січні 2007 р. самого Є. Кушнарьова.

Згодом, 15 січня 2008 р., Президент України В. Ющенко звернувся з офіційним листом до Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко з пропозицією створити відповідний центральний орган виконавчої влади, що сприятиме формуванню та реалізації державної мовної політики. Зокрема, в листі Глави держави зазначалось, що з огляду на необхідність вироблення послідовного і виваженого підходу до вирішення мовних питань прошу забезпечити відповідне доопрацювання Концепції державної мовної політики із залученням фахівців Національної академії наук України та подання її на затвердження Президентіві України [191].

Указ “Про концепцію державної мовної політики” [266] В. Ющенко підписав 15 лютого 2010 р. Він мав слугувати дороговказом діяльності органів державної влади і управління у мовній сфері. Президент України розмістив його на своєму сайті 22 лютого 2010 р., тобто за два дні до складення президентських повноважень. Причому затверджений Указом документ являв собою лише урізану версію Концепції державної мовної політики, яка була розроблена ще у 2005 р., підтримана експертним середовищем і схвалена 11 липня 2006 р. Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права.

З перемогою на президентських виборах у лютому 2010 р. В. Януковича розпочалася ревізія основних засад державної мовної політики. Перший крок антидержавницької політики у мовній сфері було зроблено в день інавгурації В. Януковича, 25 лютого 2010 р., коли він відкликав з Верховної Ради законопроект “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних або мов меншин”. А 30 квітня 2010 р. тодішній віце-прем'єр міністр з гуманітарних питань В. Семиноженко на робочій нараді, присвяченій реалізації Хартії, дав вказівку здійснити її новий офіційний переклад. При цьому він проігнорував інформацію присутнього на нараді представника Міністерства закордонних справ України В. Василенка, який повідомив про наявність такого перекладу, зробленого в МЗС із залученням кваліфікованих фахівців, погодженого з Міністерством юстиції та належним чином засвідченого ще в серпні 2006 р. На виконання вказівки, призначене В. Януковичем нове керівництво

МЗС санкціонувало перегляд раніше здійсненого перекладу і, тим самим, стало співучасником злочинної обробки, спрямованої на спотворення змісту і мети Хартії та виправдання її антиконституційного використання. В результаті відбулось повернення до старої версії перекладу Хартії, зокрема хибного перекладу її базового терміну (замість терміну “регіональна або міноритарна мова” було відновлено невірний – “регіональна мова або мова меншини”), що усунуло головну підставу для перегляду Закону України про ратифікацію Хартії від 15 травня 2003 р. та дозволяло продовжувати її спекулятивне використання для офіціалізації статусу російської мови всупереч вимогам Конституції України [38]. І вже 7 вересня 2010 р. у Верховній Раді VI скликання. було зареєстровано законопроект №1015-3 “Про мови в Україні”, авторами якого значились О. Єфремов (Партія регіонів), П. Симоненко (Компартія), С. Гриневецький (Народна партія Литвина). Однак 1 лютого 2011 р. згаданий законопроект було знято з розгляду через його нищівну критику представниками українського експертного середовища та міжнародними інституціями, а також з огляду на триваючі протести громадськості.

Наступним у Верховній Раді було зареєстровано законопроект № 9073 (25 серпня 2011 р.), який мав назву “Про засади державної мовної політики”, авторами якого значились С. Ківалов та В. Колесніченко. Внесення мовного законопроекту під новою назвою і під новими прізвищами являло собою імітацію подання начебто удосконаленого документу, маючи на меті введення в оману української громадськості і міжнародної спільноти. Законопроект Ківалова-Колесніченка ряснів косметичними правками, але практично не враховував жодних суттєвих і конструктивних пропозицій українських академічних установ і міжнародних інституцій. Саме тому він зазнав нищівної критики з боку представників як українського, так і міжнародного експертного середовища. Зокрема, Венеціанська комісія заявила, що проект Закону про мови обмежує статус української [38]. Законопроект викликав також нові протести громадськості.

У пояснювальній записці до законопроекту № 9073 “Про засади державної мовної політики” його автори визнали генетичну спорідненість свого законопроекту з мовним законопроектом № 1015-3 “Про мови в Україні” і мовним законопроектом № 2637 “Про мови України”, який Є. Кушнар'єв почав просувати ще з

осені 2006 р. Порівняльний аналіз трьох зазначених законопроектів свідчить про їхню концептуальну, змістовну, структурну і значною мірою текстуальну тотожність. Їхні положення передбачали встановлення статусу мов національних меншин у спосіб, несумісний з вимогами Конституції України, стосувались переважно російської мови і були спрямовані на підриєв статусу української мови як єдиної державної [36]. Опрацювання кожного із згаданих законопроектів без залучення всіх зацікавлених структур громадянського суспільства, представників експертного середовища та опозиційних парламентських фракцій, тотальне ігнорування їхньої думки, як і висновків міжнародних інституцій, відмова привести положення цих законопроектів у відповідність з вимогами Конституції України, а також цілями та об'єктом Хартії вказують на замовний характер даної законодавчої ініціативи.

Слід зважати й на те, що в Україні на цей час вже була створена основна нормативно-правова база для здійснення державної мовної політики. Зокрема: Закон “Про мови в Українській РСР”, Конституція України, закони України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, “Про національні меншини”, “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” та інші закони, а також міжнародні договори, що регулювали питання використання мов, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України, низка законів у галузі інформаційної політики, а саме: Закони “Про освіту”, “Про інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про видавничу справу”, “Про рекламу”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу в Україні)” тощо.

Конституцією України визначено, що український народ є громадяни України всіх національностей [157]. Конституцією України (ст.ст. 10, 11, 12, 24, 53, 92, 103, 127, 138, 148) встановлено:

- державною мовою в Україні є українська мова (ч. I ст. 10);
- держава забезпечує функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10);
- в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України (ч. 3 ст. 10);
- застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (ч. 5 ст. 10);

– виключно законом визначається порядок застосування мов (п. 4 ч. 1 ст. 92).

Ряд статей містять вимогу щодо обов'язкового володіння державною мовою кандидатами на посади Президента України (ст. 103), професійних суддів (ст. 127), суддів Конституційного Суду України (ст. 148). У ст. 11 Основного Закону України зазначається, що держава сприяє консолідації розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин країни.

Система законодавчих актів держави, насамперед, забезпечувала визнання поліетнічного характеру українського суспільства, засвідчувала право всіх його членів на збереження та популяризацію їхньої культурної спадщини, гарантувала повагу й рівноправну участь осіб, які належать до національних меншин, у всіх сферах життя та допомагала їм в усуненні будь-яких перешкод на цьому шляху, підтримувала атмосферу взаєморозуміння і взаємодії між усіма етнічними компонентами країни, а також визнавала право осіб, які були незаконно депортовані за національною ознакою за межі України; допомагала їхньому поверненню в українське суспільство.

Зокрема, у “Декларації прав національностей України” [67] наголошувалось, що держава бере зобов'язання гарантувати всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, соціальні та культурні права. Вона утверджувала заборону дискримінації за національною ознакою і покарання за такі дії (Ст. 1); гарантувала всім національностям право на збереження їхнього традиційного розселення; зобов'язувала створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур (Ст. 2); гарантувала право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і поширення інформації (Ст. 3). Дуже важливим і принциповим є положення Декларації, яке передбачає можливість функціонування мов інших національностей нарівні з державною мовою і не вимагає при цьому, щоб на відповідній території громадяни певної національності становили більшість.

Новим помітним кроком у напрямку гарантування національним меншинам права на вільний розвиток, у т.ч. у мовній

сфері, став Закон України “Про національні меншини в Україні” [269]. У ньому, зокрема, було наголошено про можливість використання мов національних меншин поряд з державною українською мовою. Стаття 6 Закону закріпила право національних меншин на національно-культурну автономію, користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Питання вирішення мовної проблеми в Україні визначались також іншими законодавчими нормами [26; 291]. Так, ст. 9 Закону України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 р. [256] визначала, що однією з умов прийняття до громадянства України є володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширювалася на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі). Отже, умовою набуття статусу натуралізованої особи було визначено володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування.

У цілому законодавча база щодо мовної політики в Україні відповідала загальноприйнятій світовій практиці й узгоджувалась з відповідними міжнародно-правовими актами. Проте, незважаючи на безліч програм, постанов, концепцій, вирішення мовного питання в Україні потребувало толерантного, науково обґрунтованого поєднання всього перспективного, що вже витримало випробування часом, з урахуванням загальноєвропейських тенденцій і досвіду розв’язання подібних проблем іншими європейськими державами.

Низка політологів, науковців, письменників, політичних та громадських діячів у своїх працях, одним з ключових факторів вирішення мовного питання в Україні вбачала прийняття нового Закону “Про мови”, який зміг би закріпити правовий статус української мови як єдиної державної та забезпечити її належне функціонування у всіх сферах суспільного життя. Ці думки поділяв і відомий славіст та мовознавець Ю. Бестерс-Дільгер з

Фрайбурзького університету. Він у своїй книзі “Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації” пропонував якнайшвидше ухвалити новий Закон про мови, “...позаяк чинний закон від 28 жовтня 1989 р. вже не відповідає дійсності. За формулювання нового закону повинна взятися міжфракційна група, що дало би змогу враховувати пропозиції всіх зацікавлених сторін. Необхідно забезпечити законодавчу визначеність, щоб жоден регіональний чи місцевий орган не зміг безкарно порушити закон” [223, с. 306].

Неможливість співіснування двох мов на одній території заперечувала і відомий український мовознавець Л. Масенко. Явищу колективної двомовності і природі її впливу на суспільство присвячено чимало її наукових праць. Так, зокрема, в книзі “Мова і політика” йдеться про те, що стан двомовності, у якому перебуває суспільство, є явищем тимчасовим в асиміляційному процесі поглинання однією мовою іншої [209, с. 8]. На підтримку законодавчої стійкості української мови як єдиної державної висловились низка відомих письменників (І. Драч, Б. Олійник, П. Мовчан, І. Дзюба), політики, лідери опозиційних партій, серед них: А. Яценюк, О. Тягнибок, В. Литвин, А. Гриценко, В. Кличко.

Як бачимо, українське національне суспільство досить довгий час потребувало законодавчого вирішення мовного питання. Важливим кроком у реалізації цього напрямку мало стати прийняття Верховною Радою 5 червня 2012 р. Закону “Про засади державної мовної політики” у першому читанні 234 голосами “за” [338]. Але реально за цей законопроект проголосувало 172 депутати, а не 234, як було офіційно оголошено. Як з’ясувалося, один із депутатів, який голосував за законопроект, офіційно перебував в цей час у відпустці, ще один – був у відрядженні, ще один – хворів, інші 59 парламентарів, голоси яких були “за”, на цьому засіданні письмово не зареєстровані [14]. У другому читанні за “мовний законопроект” проголосували 248 депутатів.

3 липня 2012 р. глави низки церков і релігійних організацій України направили Президенту України В. Януковичу відкритого листа, в якому висловили занепокоєння тим, що “зростає протистояння у суспільстві” навколо щойно прийнятого парламентом закону щодо державної мовної політики.

Мовна ситуація на час проведення українізації

Національна мова	Відсоток населення за мовою	Відсоток учнів за мовою
Українці	76,2	75,9
Росіяни	15,3	10,6
Євреї	4,1	2,9
Поляки	0,8	0,9
Німці	1,3	1,4
Молдавани	0,8	0,4

(складено за джерелами: 48; 181; 231; 238; 247)

На думку підписантів листа (православних, греко- і римо-католиків, протестантів і мусульман), “суперечливий мовний законопроект” депутатів В. Колесніченка та С. Ківалова, за який проголосувала депутатська більшість Верховної Ради, “поглиблює суспільний розкол і розхитує основи української державності. Глибоко помиляються ті, хто вважають цю подію перемогою. Це – Піррова перемога. Це – “перемога” над громадянським порозумінням і основоположними принципами парламентаризму, який за визначенням, покликаний відображати суспільний компроміс” [119]. Релігійні діячі закликали Президента “дати поштовх до розв’язання цього конфлікту”, не підписувати “вибухонебезпечний мовний законопроект № 9073, накласти на нього вето і повернути до Верховної Ради для справжнього повноцінного розгляду та вироблення збалансованого рішення”.

Попри те, що голосування відбулось із порушенням Конституції України, норм регламенту та процедури розгляду, попри категоричну власну заяву В. Литвина в ефірі каналу “Рада” про непідписання документу, прийнятого у такий спосіб, він все-таки його підписав, а 8 серпня 2012 р. його підписав і Президент України В. Янукович. Слід зазначити, що на час прийняття цього надважливого нормативно-правового акта не було враховано всього спектра проблем, що можуть виникнути у процесі реалізації його норм, які не корелюються ні з українським, ні з міжнародним законодавством.

Закон “Про засади державної мовної політики” набув чинності 10 серпня 2012 р. Він визначив українську мову як державну та її обов’язкове застосування у всіх сферах суспільного життя, проте

“обов’язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними мовами або мовами меншин у відповідній сфері та на територіях поширення” [259]. У статті 7 про регіональні мови та мови національних меншин зазначалось, що 18 мов національних меншин можуть вільно використовуватись у всіх сферах суспільного життя, у тому числі й органами державної влади і місцевого самоврядування та судочинства паралельно із українською, або ж виключаючи українську. Крім того, у межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, на органи державної влади покладено обов’язкове здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини. Таким чином, фактичне прирівнювання регіональних мов, домінантною з яких, без сумніву, є російська, законодавчо спрямовувало їх використання у всіх сферах суспільного життя, тим самим визначало антиукраїнську суть цього Закону.

Із дня набрання чинності цього Закону втратив чинність Закон Української РСР “Про мови в Українській РСР” та були внесені деякі зміни у Закони України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про вищу освіту”, “Про позашкільну освіту” тощо, де у статтях про мови освіти зазначено, що “громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин”, “державні і комунальні навчальні заклади у встановленому порядку створюють окремі класи, групи, в яких навчання ведеться іншою мовою, ніж у навчальному закладі в цілому”, та “в усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин” [259]. Це суперечило правам тих громадян, які є одномовними і не належать до мовців, що використовують регіональні мови чи мови національних меншин. Право на освіту будь-якою регіональною мовою (кримсько-татарська, гагаузька, караїмська та ін.) навряд чи може бути реалізоване на рівні вищої освіти (ст. 20, п. 2). Очевидно, цей пункт Закону стосувався передусім російської мови. Його прийняття фактично поставило сферу освіти на шлях регресу її українізації, яка в процесі історичних подій в державі відбувалась мало не в умовах національної боротьби. Теж саме можна сказати і про сфери науки, інформатики та культури.

Новий “мовний закон” викликав негативну реакцію з боку українського суспільства: як з боку еліти, так і з боку громадян. Представники 30 організацій українців Європи звернулися зі спільною заявою, у якій засудили та висловили протест щодо прийняття “мовного закону”, назвавши його антидержавним кроком і черговим проявом антиукраїнської політики. Заяву про засудження Закону “Про засади мовної політики” зробив і Світовий конгрес українців (СКУ). “Мовний закон” викликав масові акції протесту у Києві, Львові, Житомирі, Херсоні, Рівному, Івано-Франківську, Тернополі та інших містах.

Відомі політичні та громадські діячі, експерти, журналісти також виступили з різким засудженням введення в дію цього закону. Серед них колишній Президент України В. Ющенко, народна артистка України, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка Н. Матвієнко, президент Києво-Могилянської академії С. Квіт. Перший Президент України Л. Кравчук зазначив, що прийнятий закон розширює застосування російської мови за рахунок української, а “цього не можна допустити” [166].

У вересні 2012 р. відбувся робочий візит до України експертів Комітету Ради Європи. Додаткові питання, що виникли у експертів, стосувалися таких мов, як білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, ідиш, караїмська, кримсько-татарська, кримчацька, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, російська, румунська, словацька, угорська. Експерти також цікавилися заходами, яких вживає Україна задля захисту та сприяння розвитку караїмської та кримчацької мов, що перебувають під загрозою зникнення, але не зазначені у Законі України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”. Найменше запитань у експертів виникло щодо мови російської меншини, адже вона має в Україні завершену інфраструктуру і використовується значною частиною населення, включаючи представників інших національних меншин та українців. Практика використання російської мови свідчить, що її застосуванню в Україні ніщо не загрожує, тому ми можемо назвати її міноритарною лише умовно. Саме цей контекст був втрачений під час офіційного перекладу Європейської хартії українською мовою, оскільки термін “меншинні мови” (“Minority Languages”) було інтерпретовано, як мови національних меншин [295].

За даними авторитетного моніторингового дослідження, яке проводиться Інститутом соціології Національної академії наук України протягом усього періоду незалежності, російську мову вважають рідною 32,4% опитаних, українську – 66,2% [321]. Поряд з тим, простежується чітка тенденція до збільшення тих, хто вважає українську мову рідною, і зменшення тих, хто рідною мовою називає російську, що закономірно для молодого держави, яка формує свій гуманітарний простір.

На думку переважної більшості дослідників, і ми погоджуємося з ними, у процесі реалізації мовного законодавства України під час вибору офіційної мови виникає зіткнення двох вічно конфліктуючих принципів: ефективності та справедливості [331]. За умов теперішньої мовної ситуації в Україні було б несправедливо щодо української мови надавати російській мові статус офіційної. Особливо, як наголошує М. Шульга, якщо врахувати конфліктогенний потенціал “регіональної одностайності” в питанні надання російській мові статусу офіційної. Встановлено, що 74% жителів сходу і 64% жителів півдня є прихильниками, а 83% жителів заходу є противниками надання такого статусу [348, с. 22]. Крім того, більш ефективного бачення реалізації мовної політики (і з адміністративної, і з економічної точок зору), як одномовність, поки що у світі не існує.

Таким чином, попри декларування рівних мовних прав усіх громадян України, положення Закону “Про засади державної мовної політики” не враховували стан мов різних національних меншин в Україні і надавали російській мові особливого статусу, порівняно з іншими, що суперечило як Конституції України, так і Європейській хартії.

Крім цього, слід зазначити, що Закон, який визначає засади державної мовної політики в Україні, “надаючи важливого значення зміцненню статусу державної – української мови як одного з найважливіших чинників національної самобутності Українського народу, гарантії його національно-державної суверенності” [259, с. 3], не містив чітких норм, які закріплюють конституційне положення про державний статус української мови, як єдиної державної, що суперечить і Європейській хартії, і Конституції України. Більше того, цей Закон також надавав право, навіть зобов’язував, використовувати регіональну мову замість державної, наділяючи місцеві ради повноваженнями щодо

застосування мов та визначення їх регіональними, що також суперечило Конституції України. У цьому контексті є неприйнятними і ті зміни до законодавчих актів України, які зазначені в перехідних положеннях Закону, адже законодавці не врахували, що єдина (державна) мова для громадян гарантує формування у суспільстві базових цінностей, забезпечує загальнодержавне спілкування, міжетнічну взаємодію [177, с. 9].

Проте головною проблемою вирішення мовної проблеми в Україні є навіть не те, що її сучасне нормативно-правове забезпечення не відповідає положенням Конституції України і не корелюється з Європейською хартією, яка ратифікована з метою впровадження європейських мовних стандартів. Основний недолік – це недосконалість інституційної наповненості мовної політики, яка складає бачення розвитку цього надважливого напрямку. Все це вимагає удосконалення державного управління розвитком українського мовного законодавства і запровадження ефективних механізмів її здійснення [145]. Без формування сучасного мовного законодавства, без здійснення органами державного управління ефективної мовної політики Україну можуть очікувати перманентні дезінтеграційні процеси, у яких і громадяни, і сама держава буде використовуватися для реалізації чужої державної чи субдержавної політики.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Вихід України на світову арену як незалежної самостійної держави загострив багато проблем – економічних, політичних, соціальних. Невідворотно постало питання про стан мовного законодавства з метою забезпечити належний рівень мовної політики, спрямованої на вирішення національно-мовних проблем. Тому при проведенні мовної політики в Україні надзвичайно важливо звернутися до аналізу зарубіжного досвіду законодавчого забезпечення мовної політики, з огляду на можливість його використання при формуванні і реалізації конкретних норм, що регулюють правове положення мов у країні та її регіонах [3, с. 248–254].

Статус мов у державах світу

Континент	Число держав	Кількість мов у країнах			Країни, у яких		
		державних	офіційних	дві і більше державні (офіційні) мови	наявні мови автономій	мова не співпадає з назвою держави	мова співпадає з назвою держави
Європа	43	40	16	7	7	9	34
Азія	52	61	11	12	7	32	20
Африка	57	75	66	39	32	54	3
Південна Америка	12	12	7	4	5	12	-
Північна Америка	23	24	-	1	-	23	-
Австралія й Океанія	14	18	-	3	6	11	4
В цілому	201	230	97	66	65	137	64

(складено за джерелами: 179; 182)

Варто зазначити, що світовий досвід регламентує визначальну роль мовного статусу у забезпеченні стабільного політичного розвитку та відчутного покращення ситуації у соціальній сфері.

На думку швейцарського вченого Урс Альтерматта, для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки [9, с.125]. Складовими елементами процесу забезпечення мовної політики є: вивчення мовної ситуації та визначення основних принципів мовної політики; кодифікація мовних норм; розробка шляхів вдосконалення суспільних функцій мови; практичне втілення цілей цієї політики та запланованої програми дій [57, с. 71].

Моделі правового регулювання мовних відносин визначаються мовною ситуацією, що історично склалася в конкретній країні, а також залежать від мовної політики, що проводиться державою з урахуванням міжнародних норм мовного законодавства ООН та засад мовної політики ЄС. Із створенням ООН та Ради Європи, мовні питання стали безпосередньо предметом міжнародно-правової регламентації для запровадження загальних стандартів здійснення мовної політики, захисту мовних прав осіб, що належать до національних меншин, та захисту мов, які опинилися під загрозою зникнення. Важливою правовою основою забезпечення демократичних засад мовної політики є: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол №12 до неї; Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) та інші міжнародні документи, які стали обов'язковою складовою частиною національного законодавства кожної країни [83; 215].

Крім того, суттєве значення для розробки засад мовної політики, захисту прав національних меншин мають: Документ Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру ОБСЄ (1990 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи

(1993 р.); Рекомендації №1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.); Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.) [215; 252].

Щодо правових засад вирішення мовного питання в ЄС, то вони полягають не в тому, щоб підмінити діяльність країн-членів, а в підтримці й посиленні їхніх дій. Сьогодні мовна проблематика стала окремим напрямом політичної активності Європейського Союзу, отримавши назву EU Language Policy (у пер. з англ.: мовна політика ЄС) [361].

Правові норми, що існують у правовій системі Ради Європи, мають ряд особливостей. Вони відповідають головним ознакам правової норми, тобто мають загальний характер і здатні регулювати відносини, однак обов'язковість притаманна їм не завжди. Основним завданням правового вирішення мовного питання в ЄС стало забезпечення цілісності, зрозумілості та прозорості в її реалізації. Мовна політика ЄС здійснюється за такими напрямками та рівнями:

- у залежності від суб'єктів та об'єктів реалізації на інституційну та позаінституційну;
- у залежності від рівнів реалізації на наднаціональну, національну та регіональну [305].

Вирішення мовної проблеми ЄС (офіційних мов), містить прихований принцип: кожна країна-член може запроваджувати на рівні ЄС одну офіційну мову (“одна країна – одна мова”). Водночас цей принцип не впливає на гнучкість позиції ЄС стосовно “офіційного” статусу певних мов на рівні ЄС, або статус мов всередині країн членів, адже крім офіційних мов ЄС, існує близько 60 розповсюджених на його території мов, а також мови емігрантських громад. Саме різноманіття визначає сутність ЄС: це не “плавильний казан”, у якому розбіжності нівелюються, а загальний дім, у якому різноманіття вітається, сукупність “рідних мов” є джерелом успіху й мостом до згоди.

Офіційне визнання, захист і/чи сприяння розиткові мов у 18 країнах *

Країна	Мови, що є визнаними, захищеними і/чи підтримуються офіційними документами/законодавством/Хартією
Австрія	<i>Хорватська (у Бургенланді), чеська (у Відні), угорська (у Бургенланді, у Відні), ромська (у Бургенланді), словацька (у Відні), словенська (у Каринтії та Штирії)</i>
Болгарія	Вірменська, Іврит, Ромська, Турецька
Боснія і Герцеговина	<i>Албанська, чеська, німецька, угорська, італійська, єврейські мови:(ідиш і мова ладіно), македонська, чорногорська, польська, ромська, русинська, сербохорватська, словацька, словенська, турецька, українська</i>
Греція	Здійснюється сприяння, але мови не визначені
Данія	<i>Німецька (ескімосько-алеутська і фарерська захищені законами про самоврядування)</i>
Естонія	Новий закон про мови (2011) вважає важливим захищати всі естонські регіональні мови
Іспанія (три спільноти)	<i>Баскська, каталонська, галісійська, валенсійська, арабська, аранська окситанська, астурійська/БаБіе, берберські мови, мова Оаіо, мова Fabias, арагонська, португальська, ромська</i>
Італія	Албанська, каталонська, хорватська, франко-провансальська, французька, фріульська, німецька, грецька, ладинська, окситанська, сардинська, словенська
Литва	Білоруська, іврит, польська, російська
Нідерланди	<i>Лімбурзька, нижньонімецька, ромська, ідиш: захищені та підтримуються. Фризька заохочується</i>
Польща	<i>Вірменська, білоруська, чеська, німецька, іврит, ідиш, караїмська, кашубська, лемківська, литовська, ромська, російська, словацька, татарська, українська</i>
Португалія	Мірандська
Румунія	<i>Албанська, вірменська, болгарська, хорватська, чеська, німецька, грецька, угорська, ідиш, італійська, македонська, польська, ромська, російська, русинська, сербська, словацька, татарська, турецька, українська</i>
Угорщина	<i>Вірменська, болгарська, грецька, польська, русинська, українська, хорватська, німецька, ромська/бойш, румунська, сербська, словацька, словенська</i>
Україна	<i>Білоруська, болгарська, кримсько-татарська, гагаузька, німецька, грецька, угорська, молдавська, польська, румунська, російська, словацька, ідиш</i>

Франція	Баскська, бретонська, каталонська, корсиканська, німецькі діалекти в регіонах Ельзас і Мозель (ельзаська й мозельська), західно-фамандська, франко-провансальська), мова Ойл («мови півночі»: франш-конте, валонська, шампанська, пікардійська, нормандська, галло, пуату-спентож, лотарингська, бургундська-морванська), окситанська («мови півдня»: гасконська, ленгедокська, провансальська, овернська, лимузенська, віваро-альпійська), лігурійський діалект (з долини Ройа в Приморських Альпах і Борніфаціо на Корсиці). Крім того, 41 мова закордонних територій з офіційного списку <i>Langues de France</i> , а також нетериторіальні мови, якими розмовляє іммігрантське населення: діалектична арабська, оксидентально вірменська, берберська, ладіно та ромська.
Швейцарія	<i>Італійська на федеральному рівні й у кантонах Граубюнден і Тічино, ретороманська, французька в кантоні Берн, німецька у Боско Гурін і Едерсвілер і в кантонах Фрібур і Вале, валзерська, йеніш, ідиш</i>

* *Прописними літерами: лише в офіційних документах країни. Курсивом: як в офіційних документах, так і в Хартії*

(складено за джерелами: 2; 20; 305; 364)

Першочерговою метою ЄС є збереження культурної ідентичності кожної з країн-членів. Із належною категоричністю ЄС докладає усіх зусиль для того, аби уникнути нівелювання відмінностей у культурних і мовних сферах тих держав та народів, які об'єднались – політично, економічно й культурно. Домінуючою метою при цьому є збереження миру у сучасному складному світі, передусім у Європі, створення найсприятливіших умов для прогресивного духовного багатства й матеріального достатку [20, с. 583].

Втім, зважаючи на намагання уникнути нерівноправного використання якоїсь однієї мови, реальні факти свідчать про використання у більшості випадків англійської мови. Тому постала проблема: забезпечити рівне функціонування офіційних мов, віднайти справжній баланс між офіційним мультилінгвізмом та обдуманним плурілінгвізмом, уникаючи феномену монолінгвізму, який вважається “не лояльним”, культурно та політично не коректним [366, с. 335].

З огляду на багаторівневість та багатоаспектність вирішення мовної проблеми, ЄС розвивається з різною швидкістю та у різних напрямках. Мовна політика ЄС спрямована на те, щоб фінансовані

програми активно сприяли лінгвістичній розмаїтості й вивченню мов, але вплив ЄС у цій сфері обмежено, оскільки зміст правових актів залишається прерогативою країн-членів. Проблема багатомовності сформуvala потребу в створенні відповідного правового мовного режиму ЄС, який стосується питань юридичного, політичного, культурного, функціонального та бюджетного характеру [224].

Основними магістральними напрямками реалізації мовного питання в ЄС є вивчення іноземної мови впродовж життя; поліпшення викладання іноземних мов; створення сприятливого середовища для вивчення мов [371]. Варто зазначити, що така мовна політика ЄС має значну підтримку серед громадян, оскільки 67 % європейців вважають що знання іноземних мов має стати політичним пріоритетом, а ще 29 % абсолютно переконані у цьому, 84 % європейців упевнені, що кожен громадянин в ЄС повинен володіти щонайменше однією мовою, крім своєї рідної [223, с. 351].

За результатами 2015 р. англійською мовою в країнах ЄС може спілкуватися 51%, а в країнах Скандинавії, Бенілюксу цей показник сягає за 80%. Англійську сьогодні в країнах Євросоюзу вивчають понад 90% школярів, починаючи з молодшої школи. На жаль, в Україні, за даними Інституту соціології НАН, англійською мовою володіє тільки 1,3% населення.

Акценти на різних складових мовного режиму визначили й різні можливі сценарії вирішення мовної проблеми. Зокрема, значна увага в ЄС приділяється захисту прав національних меншин. 10 листопада 1994 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рамкову конвенцію про захист національних меншин [279, с. 135–143], що набула чинності після того, як її ратифікували 12 держав-членів Ради Європи. У цьому першому багатосторонньому документі, присвяченому захисту національних меншин, викладено положення, які стосуються різних сфер. Дані положення мають вигляд програми, визначають конкретні завдання, які держави-учасниці зобов'язуються виконувати через запровадження на національному рівні відповідних законів та урядової мовної політики.

Документом, що доповнює Рамкову конвенцію, є Європейська хартія регіональних мов та національних меншин, ухвалена 1992 р. [87]. Вона визнає невід'ємне право користування регіональними мовами та мовами національних меншин як у приватному житті,

так і публічно, а також визначає завдання та принципи, що їх мають дотримуватися держави, та пропонує конкретні заходи для їхнього здійснення в галузі освіти, правосуддя, державного управління, культури, економічного та соціального життя. Основними принципами Хартії є:

- жодне з положень Хартії не повинно перешкоджати розвитку та вивченню державної чи офіційної мови/мов;

- Хартія визнає регіональні мови або мови меншин як засіб відображення культурного багатства;

- Хартія поважає кордони кожної географічної місцевості, в якій використовується регіональна мова або мова меншин, з метою забезпечення, аби існуючий раніше або новий адміністративний розподіл не створював перешкод розвитку відповідної регіональної мови або мови меншин;

- необхідно здійснювати рішучі дії, спрямовані на розвиток регіональних мов або мов меншин з метою їх збереження;

- потрібно сприяти використанню регіональних мов або мов меншин в усній та письмовій формі, у суспільному та приватному житті, заохочувати таке використання;

- важливо передбачати належні форми і засоби викладання та вивчення регіональних мов або мов меншин на всіх відповідних рівнях;

- особи, які не володіють регіональною мовою або мовою меншин і проживають у місцевостях, де вона використовується, вивчають її за своїм бажанням;

- сприяти науковим дослідженням у галузі регіональних мов або мов меншин в університетах чи аналогічних установах;

- розвивати відповідні форми транснаціональних обмінів з питань, що охоплюються цією Хартією та стосуються регіональних мов або мов меншин, які використовуються в такій самій або схожій формі у двох або більше державах.

Зокрема, в Австрії Хартія поширюється на бургерляндсько-хорватську, словенську, угорську, чеську, словацьку мови меншин та на ромську мову австрійської меншості ромів (циганів). Республіка Азербайджан заявляє, що не може гарантувати виконання умов Хартії на територіях, зайнятих Республікою Вірменія, поки ці території не звільнено від окупації. У Великій Британії Хартія стосується материкової Британії та Північної Ірландії, поширюється на валійську, шотландську, гальську та

ірландську мови. У Вірменії Хартія поширюється на асирійську, єзидську, грецьку (новогрецьку), російську, курдську меншинні мови. Хартія в Данії застосовується до німецької меншинної мови в Південній Ютландії. У Нідерландах Хартія поширюється на фризьку мову в провінції Фризляндія, застосовується до нижньосаксонських мов, ідишу, лімбурзької та ромської мов. Хартія в Норвегії поширюється на саамську мову, а у Сербії – на албанську, боснійську, болгарську, угорську, ромську, румунську, русинську, словацьку, українську та хорватську мови. У Словаччині Хартія поширюється на болгарську, хорватську, чеську, німецьку, угорську, польську, ромську, русинську й українську мови, також стосується італійської та угорської мов. В Угорщині вона поширюється на хорватську, німецьку, румунську, сербську, словацьку та словенську мови, а у Чеській Республіці – на словацьку, польську, німецьку та ромську мови [224].

У Німеччині охоплено захистом Хартії сім мов: нижньонімецька, сербська (верхньолужицька і нижньолужицька), фризька (північно-фризька і сатерофризька), данська та мова рома (німецьких сінті та рома, відому як циганська мова). Причому нижньонімецьку мову визнано регіональною, а інші – це мови меншин. Опираючись на Рамкову конвенцію Ради Європи, мови національних меншин та інших традиційно корінних народних груп у Німеччині підлягають захисту, де їх розглядають як атрибути меншин (хоча в Хартії йдеться про меншини за кількістю представників, а не мови меншин) [222, с. 133].

У цілому, європейський досвід реалізації мовної політики визначає чітке правове встановлення умов та механізмів процесу ухвалення рішень щодо національних меншин у рамках Ради Європи. Особливість цього підходу полягає у тому, що проблеми захисту національних меншин не розглядаються окремо, незалежно, а лише в контексті загального співробітництва між державами у межах вже встановленого дієвого механізму захисту прав людини у Європі [357]. Від держав-учасників вимагається політична демократія та верховенство права як передумови для успішного здійснення захисту меншин. Визнання належності до національної меншини є особистим рішенням і не повинно створювати будь-яких проблем. ОБСЄ чітко формулює, що підтримка меншин – це міжнародне завдання, а не лише справа

однієї держави, обмежуючи при цьому саму можливість втручання у справи іншої держави.

Таким чином, у вирішенні мовного питання в ЄС спостерігаються дві тенденції. З одного боку, необхідність підтримувати мовне розмаїття, а з іншого – прагнення до гарантування мови меншин. Важливо усвідомити, що держава, яка прагне інтегруватись в європейський освітньо-культурний та інформаційний простір, має розвивати такий важливий напрям мовної політики, як *multilingualism management* (управління багатомовністю). Без врахування “EU Language regime” (мовного режиму ЄС) та інших аспектів EU “Language Policy” (мовної політики ЄС) подальші євроінтеграційні поступки України будуть примарними.

Але слід зазначити, що непорушною для всіх країн залишається старовинна звичаєва міжнародно-правова норма, за якої визначення статусу мов та порядку їх використання – є суверенною прерогативою держави і стосується її внутрішньої компетенції. Здійснюючи мовну політику, державна влада кожної країни встановлює конкретні норми, що регулюють правове положення мов.

Всі держави мають ті чи інші особливості реалізації мовної політики, спрямованої на вирішення мовного питання, виявляючи при цьому більшу чи меншу специфіку та неповторність. За дослідженнями О.О. Селіванової [290, с. 441], мовна політика як регулятор мовної ситуації може мати такі різновиди:

- ретроспективний (наприклад, в Ірландії вона спрямована на відновлення та збереження практично втраченої ірландської мови, якою користуються лише 2% населення, ірландська й англійська є державними мовами; санскритизація хінді (в Індії);
- підтримка і пропаганда мови титульної нації і як наслідок – асиміляція інших етносів (Великобританія, Іспанія, Франція);
- політика консолідації (інтеграції) споріднених етнічних груп під егідою спільної держави (в деяких країнах тропічної Африки, на Філіппінах);
- політика етнічної фіксації (плавильного котла);
- пряме введення мови колонізаторів або завойовників до всіх сфер спілкування автохтонного населення колонізованої території (наприклад, політика Франції в Африканських колоніях);

– непряме і ненав'язливе впровадження мови колонізаторів при деяких поступках автохтонним мовам (це привело до сучасної функціональної потужності мов суахілі й хуаса в колишніх Британських колоніях Африки, де ці мови використовуються поряд з офіційною англійською);

– підтримка мови національної меншини, яка навіть не є титульною нацією (у Фінляндії 7 % населення говорить шведською, яка є державною мовою поряд із фінською; муніципалітет визнається двомовним, якщо нацменшина складає 10 % населення регіону);

– поступки держави етнокультурній громадськості шляхом уведення офіційних мов (в Іспанії статус офіційних мають баскська, каталонська, галісійська);

– неофіційні поступки у дозволі офіційно користуватися мовами національних меншин (у французькому Ельзасі для ведення діловодства дозволено застосовувати французьку та німецьку мови);

– планомірне витіснення колишньої колоніальної мови (в постколоніальних країнах Азії та Африки);

– упровадження в поліетнічних країнах у перехідний період європейської мови як засобу міжетнічного спілкування за умови державного статусу автохтонної мови, що не є загрозою для державної мови (в Індії, Малайзії, Алжирі, Марокко);

– підтримка піджина як засобів міжетнічного спілкування на базі переважно англійської та французької мов (у деяких країнах Африки);

– планування в галузі викладання іноземних мов у закладах освіти;

– різні заходи влади з підтримки мови титульної нації або державної мови і зменшення впливу конкурентоспроможних мов.

Кожна країна формує свій підхід щодо мовної політики відповідно власному унікальному історичному, політичному, економічному, соціальному досвіду і етнонаціональній ситуації. При цьому, важливо і доцільно класифікувати мовну політику зарубіжних країн за об'єктом регулювання на два види: мовна політика щодо державної мови та щодо мов національних меншин.

Світова практика свідчить про неоднозначне трактування мовної політики щодо державної мови. Аналіз конституційного законодавства різних країн стверджує, що у законодавстві одних країн

наявне тільки поняття “державна мова” (Латвія, Литва, Австрія, Азербайджан, Бангладеш, Словаччина, Індонезія, Ізраїль, Молдова), в законодавстві інших – тільки поняття “офіційна мова” (Болгарія, Андора, Польща, Румунія, Індія, Монголія, Камерун), у третіх – обидва поняття (Швейцарія, Ліхтенштейн, Іспанія, Монако, Киргизтан, Бурунді). До речі, спроба запровадження понять “офіційна” і “державна” мови була зроблена в СРСР перед його розпадом. Практикується також третій варіант – зі співвідношенням у законодавстві країни понять національна або державна та офіційна мови. Така картина властива в основному постколоніальним країнам, у яких, поряд з місцевими (“національними”) мовами, як офіційні функціонують мови колишніх метрополій – англійська, французька, іспанська, португальська (наприклад, в Індії, Гані та ін.) [33, с. 112]. У деяких країнах взагалі не згадується ні про державну, ні про офіційну мову. Як зауважує М. Антонович, ці країни “не мають потреби зайвий раз підкреслювати офіційний статус мови титульної чи державотворчої нації” [15, с. 73]. І це, як правило, стосується мононаціональних країн.

У законодавствах більшості держав світу використовуються одночасно поняття “державної” та “офіційної” мови. Ці терміни застосовуються як синоніми. Мова є офіційною, якщо їй надаються основні правові гарантії, котрі забезпечують її використання, сталість, підтримку в усіх сферах діяльності держави. Такий її статус надає можливість громадянам наполягати на використанні офіційної (тобто державної) мови у разі звернення до державних органів.

Відносно того, скільки державних (офіційних) мов має країна, зарубіжні держави можна класифікувати на *одномовні, двомовні і багатомовні*. Втім, мовна ситуація, яка характеризується одномовністю, є рідкістю. Одномовність аж ніяк не переважає на земній кулі [221, с. 46]. Одномовних й одночасно моногоспосних (з однією формою існування мови) суспільств практично не існує в чистому вигляді. До такого типу наближена мовна ситуація в Ісландії, де 99% населення розмовляє ісландською мовою й відсутнє протиставлення між літературною та розмовною мовами [358, с. 203]. До двомовних відносяться Білорусь, Ірландія, Канада, Кіпр; до багатомовних – Індія, Малайзія, Південно-Африканська Республіка, Російська Федерація. Щодо багатомовності, то це явище аж ніяк не можна вважати рідкісним, воно є дедалі більш

поширеним. У сучасному світі загалом, і, зокрема, в Європі, є чимало країн із більш, ніж однією державною чи офіційною мовою (загальна тенденція останніх десятиліть полягає у збільшенні їхньої кількості), мовну ситуацію в яких визначає дво- і багатомовність. Є держави, в яких інші, крім основної, мови мають спеціальний чи особливий статус або ж уживаються без юридичного визнання такого статусу. Загалом, у 86 (45%) державах із 193 мовна політика ґрунтується на засадах саме полілінгвізму, і кількість дво- та багатомовних ситуацій щорік зростає. Цей процес об'єктивно зумовлений низкою чинників, зокрема перманентним нарощуванням інтенсивності контактів між державами й народами [215]. Крім того, деякі держави світу (Австралія, Бразилія, Китай, Угорщина, Швеція, США, за виключенням деяких штатів, Японія) не визначають в конституції або окремим законодавчим актом офіційну (державну) мову.

Для вибору національної мови як державної важливе значення має ступінь її поширення серед населення країни, кількість її носіїв, її знання більшістю народу країни. Як правило, це мова титульної нації, навколо якої консолідуються інші етнічні спільноти – національні меншини та корінні народи. Як вказує Г. Андреева, якщо в Конституції згадується державна мова, то, як правило, це мова титульної нації [10, с. 296].

Аналіз конституцій і законодавства зарубіжних країн дає підстави для висновку про існування трьох типових моделей мовної політики щодо вирішення питання офіційної (державної) мови:

Перша модель передбачає беззастережне визнання офіційною (державною) виключно однієї мови.

Друга модель – надає можливість існування, поряд з однією офіційною (державною) мовою, яка застосовується на всій території держави, інших офіційних мов в окремих частинах держави.

Третя модель передбачає існування в державі кількох офіційних (державних) мов [37].

Першу модель застосовує переважна більшість європейських держав, визнаючи офіційною (державною) мову титульної нації, яка історично сформувалась і автохтонно існує на території даної держави, становить більшість її населення і дала назву цій державі.

Положення конституцій зарубіжних країн стосовно державної (офіційної) мови

Країна	Стаття конституції	Положення конституції щодо мови
Країни, які в конституції закріплюють одну державну мову)		
Австрія	Ст. 8 Конституції 1920 р.	Німецька мова є державною мовою Республіки, що не повинно порушувати права мовних меншин, які надані ним федеральним законодавством
Азербайджан	Ст. 21 Конституції 1995 р.	Державною мовою Азербайджанської Республіки є азербайджанська мова
Албанія	Ст. 14 Конституції 1998 р.	Державною мовою Республіки є албанська мова
Алжир	Ст. 3 Конституції 1996 р.	Арабська мова є національною та офіційною мовою країни
Андорра	Ст. 2 Конституції 1993 р.	Офіційною мовою держави є каталанська мова.
Бангладеш	Ст. 3 Конституції 1972 р. у ред. 2004	Державною мовою є бенгала
Бахрейн	Ст. 2 Конституції 1973 р.	Арабська є офіційною мовою
Бенін	Ст. 1 Конституції 1990 р.	Офіційною мовою є французька
Болгарія	Ст. 3 Конституції 1991 р.	Офіційною мовою Республіки є болгарська.
Бразилія	Ст. 13 Конституції 1988 р.	Португальська мова є офіційною мовою Федеративної Республіки Бразилія
Венесуела	Ст. 9 Конституції 2000 р.	Офіційною мовою є іспанська
Вірменія	Ст. 12 Конституції 1995 р.	Державною мовою Республіки Вірменія є вірменська
Габон	Ст. 2 Конституції 1991 р.	Французька мова є офіційною мовою Республіки Габон. Влада має захищати та сприяти розвитку національних мов
Гамбія	Ст. 78 Конституції 1970 р. в ред. 1994 р.	Діловодство у Палаті Представників здійснюється англійською мовою

Гватемала	Ст. 143 Конституції 1985 р.	Офіційною мовою Гватемали є іспанська. Вернакули є частиною культурної спадщини нації
Гвінея	Ст. 1 Основного Закону 1990 р.	Офіційною мовою Республіки Гвінея є французька мова. Держава гарантує розвиток культур та мов народу Гвінеї
Гондурас	Ст. 6 Конституції 1982 р.	Офіційною мовою Гондурасу є іспанська мова. Держава гарантує чистоту її використання та збільшення її вивчення
Еквадор	Ст. 2 Конституції 2008 р.	Офіційною мовою є іспанська. Queshua та інші індіські мови є частиною національної культури
Екваторіальна Гвінея	Ст. 4 Основного Закону 1991 р.	Офіційною мовою Республіки Екваторіальна Гвінея є іспанська мова. Мови аборигенів визнаються частиною єдиної національної культури
Естонія	Ст. 6 Конституції 1992 р.	Державною мовою Естонії є естонська мова
Ефіопія	Ст. 125 Конституції 1955 р	Офіційною мовою імперії є Amharic
Єгипет	Ст. 2 Конституції 1980 р.	Арабська мова є офіційною мовою
Ємен	Ст. 2 Конституції 1994 р.	Арабська мова є офіційною мовою
Замбія	Ст. 1 Конституції 1991 р.	Офіційною мовою Замбії є англійська
Зимбабве	Ст.82 Конституції 1979 р. (в ред. 2007 р.)	Офіційна мова є англійська мова.
Йорданія	Ст. 2 Конституції 1984 р.	Арабська мова є офіційною мовою
Індонезія	Ст. 36 Конституції 1945 р.	Державною мовою є індонезійська мова
Кабо Верде	Ст. 9 Конституції 1999 р.	Офіційною мовою є португальська мова
Кайманові острови	Ст.123 Конституції 2009 р.	Офіційною мовою Кайманових островів є англійська мова.

Камбоджа	Ст. 5 Конституції 1993 р.	Офіційною мовою і правописом є кхмер.
Коста Ріка	Ст. 76 Конституції в ред. 2001 р.	Іспанська мова є офіційною мовою нації
Кот Д'івуар	Ст. 1 Конституції 1960 р.	Офіційною мовою є французька
Кувейт	Ст. 3 Конституції 1962 р.	Офіційною мовою держави є арабська
Лаос	Ст. 75 Конституції 1991 р.	Мова Лао та правопис Лао є офіційною мовою та офіційним правописом відповідно.
Латвія	Ст. 4 Конституції 1922 р.	Державною мовою в Латвійській Республіці є латвійська мова
Литва	Ст. 14 Конституції 1992 р.	Державною мовою є литовська мова
Ліберія	Ст. 41 Конституції 1986 р.	Діловодство в парламенті здійснюється англійською мовою.
Лівія	Ст. 2 Конституції 1969 р.	Арабська є офіційною мовою
Ліхтенштейн	Ст. 6 Конституції 1921 р.	Німецька мова є державною і офіційною мовою
Мадагаскар	Ст. 4 Конституції 1992 р.	Малагасі є національною мовою
Малайзія	Ст. 152 Конституції 1957 р.	Національною мовою є малайська мова.
Мальдиви	Ст. 11 Конституції 2008 р.	Національною мовою Мальдив є Dhivehi.
Малі	Ст. 25 Конституції 1992 р.	Офіційною мовою Малі є французька мова
Марокко	Преамбула Конституції 1996 р.	Офіційною мовою Марокко є арабська мова.
Мозамбік	Ст. 5 Конституції 1990 р.	У Республіці Мозамбік португальська мова є офіційною мовою. Держава визнає існування національних мов і сприяє їх розвитку і зростанню ролі мов, які використовуються у повсякденному житті і у навчанні громадян
Молдова	Ст. 13 Конституції 1994 р.	Державною мовою Республіки Молдова є молдавська мова, яка

		функціонує на основі латинської графіки
Монголія	Ст. 8 Конституції 1992 р.	1. Монгольська мова є офіційною мовою держави. 2. Положення частини 1 даної статті не повинно порушувати прав національних меншин інших мов щодо використання їх рідних мов в освіті, у спілкуванні і в зайнятті культурною, творчою та науковою діяльністю
М'янма	Ст. 450 Конституції 2008 р.	Мова м'янма є офіційною мовою республіки.
Нігер	Ст. 3 Конституції 1992 р.	Офіційною мовою є французька
Об'єднані Арабські Емірати	Ст. 7 Конституції 1971 р.	Офіційною мовою Союзу є арабська
Польща	Ст. 27 Конституції 1997 р.	У Республіці Польща офіційною мовою є польська мова
Панама	Ст. 7 Конституції 1978 р.	Іспанська мова є офіційною мовою республіки. (Але законом 2002 року англійська мова стала другої офіційною в Панамі)
Румунія	Ст. 13 Конституції 1991 р.	У Румунії офіційною мовою є румунська мова
Сальвадор	Ст. 63 Конституції 1983 р.	Мовою Сальвадору є іспанська. Держава має піклуватися про її збереження та вивчення. Рідні мови, якими спілкуються в національних районах, становлять культурну спадщину і держава має здійснювати заходи щодо їх розвитку і поваги до них
Саудівська Аравія	Ст. 1 Конституції 1992 р.	Арабська мова є мовою держави.
Сербія	Ст. 10 Уставу 2006 р.	У Республіці Сербія офіційною мовою є сербська мова з алфавітом кирилицею. Використання інших мов здійснюється відповідно до

		закону.
Сирія	Ст. 4 Конституції 1973 р.	Арабська мова є офіційною мовою
Монако	Ст. 8 Конституції 1962 р.	Французька мова є офіційною державною мовою
Сьєра Леоне	Ст. 90 Конституції 1991 р.	Діловодство в парламенті здійснюється англійською мовою
Таджикистан	Ст. 2 Конституції 1994 р.	Державною мовою Таджикистану є таджицька мова
Того	Ст. 3 Конституції 1992 р.	Офіційною мовою Тоголезької Республіки є французька
Туркменістан	Ст. 13 Конституції 1992 р.	Державною мовою Туркменістану є туркменська мова
Туреччина	Ст. 3 Конституції 1982 р.	Офіційною мовою є турецька мова
Узбекистан	Ст. 4 Конституції 1992	Державною мовою Республіки Узбекистан є узбецька мова
Україна	Ст. 10 Конституції 1996 р.	Державною мовою в Україні є українська. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України
Франція	Ст. 2 Конституції 1958 р.	Французька мова є мовою Республіки

(складено за джерелами: 10; 15; 37; 153; 311)

До цих держав належать найбільші і найвпливовіші європейські демократичні держави, такі, як Великобританія, Італія, Німеччина, Португалія, Франція, а також всі держави центральної і східної Європи (за винятком Білорусі), прибалтійські і скандинавські країни (за винятком Фінляндії), Болгарія, Румунія, Сербія, Туреччина та інші. Законодавство цих держав передбачає існування в державі єдиної офіційної мови, яку мають поважати і використовувати всі громадяни на всій території держави у всіх сферах публічного життя. Мовна політика цих держав спрямована на утвердження мови титульної нації як єдиної державної мови шляхом забезпечення неухильного додержання мовного законодавства усіма громадянами, незалежно від їхнього етнічного походження, віросповідання, соціального статусу, посад тощо.

Зокрема, у Франції були прийняті “Закон про вживання французької мови” (1975 р.), а пізніше, у 1994 р. – “Новий закон про вживання французької мови”, відомий як “Закон Тубона” за ім’ям його автора, який проголосив обов’язковість вживання французької мови у багатьох сферах життя, особливо в тих (освіта, засоби масової інформації, офіційна документація тощо), де вона може конкурувати з іншими мовами, насамперед, англійською [206, с. 42]. Цим законом встановлювалися жорсткі санкції у разі його порушення. Але рішенням Конституційної Ради Франції від 28 липня 1994 р. значна частина положень Закону Тубона була визнана неконституційною, оскільки порушувала фундаментальне право на вільне вираження своїх думок та ідей, а розміри штрафів були визнані необґрунтованими [364, с. 354].

Таким чином, використання спільної мови є одним із головних чинників, що забезпечують національне єднання й дозволяють досягати стабільності у державі. Саме це враховував Сенат США, коли восени 1998 р. у черговий раз підтвердив, що єдиною офіційною мовою на території країни є англійська. Аргументувалося це рішення в такий спосіб: ніхто не ставить за мету посягати на культурно-мовні відмінності [372, с. 40]. Але всім має бути зрозуміло: майбутнє нації залежить від консолідації на основі спільної мови.

Для реалізації зазначеної мети, необхідне піклування про єдину мову для усіх груп суспільства та прищеплення їм бажання та здатності уживати її замість рідної. В окремих випадках цього можна досить успішно досягти шляхом переконування. Чи не найяскравішим прикладом у даному контексті є перехід на іврит різномовних євреїв, які прибували до Ізраїлю до й на початку його незалежності. Проте демократична влада не може дозволити собі здійснення мовної політики шляхом примусу. Закликаючи вивчати й заохочуючи вживати офіційну/національну мову, така влада визнає право чи принаймні потребу частини громадян спілкуватися також іншими [227, с. 312–314].

Друга модель застосовується в державах, на певних частинах територій яких компактно проживають представники відмінних від титульної нації автохтонних етносів. Такими державами є, наприклад, Іспанія, Македонія, Словенія, Хорватія, Росія. Зокрема, стаття 3 Конституції Іспанії встановлює, що “Кастильська мова є офіційною іспанською мовою держави” і визнає, що “інші мови

Іспанії також будуть офіційними у відповідних автономних спільнотах, згідно з їхніми Статутами” [10]. Сьогодні офіційними мовами у певних провінціях і регіонах Іспанії, поряд з іспанською (кастильською), є баскська, каталонська, галіційська, валенсійська [146, с. 78–89].

У Конституції Республіки Кіпр цьому присвячена ст. 3, яка налічує 8 частин. Нею встановлено, що “офіційними мовами Республіки є грецька і турецька”. Відповідно до п. 2 ст. 3, “законодавчі, виконавчі й адміністративні акти і документи складаються обома офіційними мовами”. Крім того, закріплено положення про те, що всі громадяни можуть звертатися до будь-якої влади Республіки Кіпр будь-якою з офіційних мов [311, с. 70].

У Канаді в 1969 р. було прийнято Закон про офіційні мови (Official Languages Act), який проголосив англійську і французьку мови офіційними мовами Канади і гарантував їм рівний статус у всіх державних інститутах. Використання двох офіційних мов у Канаді отримало конституційне закріплення в Акті про Канаду 1982 р. (інша офіційна назва – Акт про Конституцію Канади 1982 р.). У Законі “Про офіційні мови” 1985 р. [368] зазначається, що англійська та французька мови як офіційні використовуються на рівних засадах у парламенті, у федеральних судах, у державному управлінні, громадяни можуть “спілкуватися” з органами державної влади будь-якою з офіційних мов. У законах про мови деяких провінцій теж йдеться про те, що офіційними мовами є англійська та французька, а також мови корінних народів на відповідній території.

У рамках третьої моделі (офіційної багатомовності), насамперед, слід виділити мовне законодавство держав, в межах територій яких існують більш-менш чіткі етнічні кордони між автохтонними етнічними групами. Такою є, наприклад, Швейцарія. У Конституції цієї країни, яка є федеративною державою і складається з 26 кантонів, виокремлюються чотири мови: німецька, французька, італійська та ретороманська як національні (Ст.4), і три мови як офіційні: німецька, французька та італійська (Ст. 70). Щодо ретороманської, то ця мова визнається офіційною у спілкуванні з ретороманомовними (Ст. 70). Такий підхід до вирішення мовного питання у Швейцарії зумовлений тим, що історично ця держава формувалася як конфедерація вільних суверенних кантонів, яка згодом перетворилася на федерацію. Кожен кантон відповідає за визначення своєї офіційної мови. Із 26 кантонів 17 визначили

німецьку мову в якості офіційної, чотири – французьку і один – італійську. Три кантони є офіційно двомовними (французька, німецька), і один кантон є тримовним (німецька, ретороманська, італійська). Крім того, існує кілька офіційно двомовних муніципалітетів на німецько-французькому мовному кордоні [37].

Встановлено, що у кожному з мовних регіонів Бельгії традиційно використовується одна з трьох мов (французька, фламандська та німецька). Проте Конституція Бельгії не надає жодній з них ні статусу національної, ні статусу офіційної [367]. Ст. 4 Конституції встановлює жорсткі правила щодо зміни кордонів мовних регіонів, а Ст. 129 та 130 передбачають, що застосування мов у кожній адміністративній спільноті та регіоні має регламентуватися не федеральними законами, а декретами місцевих парламентів.

Про офіційний білінгвізм слід говорити і у випадку Ірландії, де дві функції “національна” і “офіційна” мови [28, с. 223] виконуються двома різними мовами – англійською й ірландською. Це є виявом бажання держави забезпечити не лише номінальну, а й фактичну двомовність Ірландії. Закон про офіційні мови, “Official languages bill” (2002 р.) [370], спираючись на Статтю 8 Конституції, ставить за мету поширення використання ірландської мови в державному офіційному секторі, забезпечення рівноправного вживання обох офіційних мов у всіх адміністративних сферах і гілках влади та в судочинстві. Пізніше був ухвалений цей доопрацьований Закон із дещо зміненою назвою “Official Languages Act” (2003) [369]. Цей закон поділений на три частини щодо забезпечення функціонального білінгвізму у різних сферах: використання офіційних мов органами державного управління, громадськими установами й організаціями, а також у найменуванні вулиць і місцевостей.

З огляду на територіальний устрій та національний склад населення країни, офіційні (державні) мови можуть використовуватися й у різних обсягах. Наприклад, офіційною мовою Королівства Данія фактично є датська, хоча це і не закріплюється на конституційному рівні, а в Гренландії і на Фарерських островах, що входять до складу королівства, офіційними мовами, поряд з датською, є ескімоська та фарерська відповідно. У Королівстві Нідерланди, хоч Конституцією країни це і не проголошено, офіційною мовою країни на всій її території є голландська. У провінції Фризландія другою

офіційною мовою, поряд з голландською, визнано фризьку, яка не займає тих же позицій, що і голландська. Вона може, відповідно до Закону про використання фризької мови у юридичних питаннях, використовуватися у провінції Фризландія в суді, у контактах з адміністративною владою і при здійсненні нотаріальних угод. За межами провінції вживання фризької мови в офіційній сфері обмежено [65, с. 145–152].

Слід зазначити, що можливості здійснення того чи іншого напрямку мовної політики, спрямованої на вирішення мовних проблем, залежать від ступеня централізації ухвалення рішень у державі, зокрема, від її унітарного чи федеративного устрою. В централізованій державі рішення, ухвалені “на вершині влади, порівняно легко донести до решти суспільства”, тож уряд може визначати обсяг вивчення тієї чи іншої мови в усіх школах країни без огляду на особливі умови й побажання окремих регіонів. Натомість у федеральній державі такі рішення можуть більше відповідати “природі місцевих реалій, проте їм неминуче бракує злагодженості й однорідності нисхідної моделі” [359; 363]. Крім цього, світова практика свідчить, що держава одночасно може проводити дві потенційно суперечливі політики: з одного боку, уряд хоче зміцнити підставу для єдності та консенсусу, чому сприяє спільна мова; з другого – він мусить намагатися не відчужити тих громадян, рідною мовою яких не є національна мова (країни) [372]. У конституціях деяких зарубіжних країн державною проголошується одна національна мова, а право надавати статус другої державної або офіційної мови закріплюється за парламентом. Наприклад, у Словаччині, відповідно до п. 1 ст. 6 Конституції 1992 р. “на території Словаччини державною мовою є словацька мова”. Другий пункт цієї статті встановлює, що “використання в офіційних відносинах інших мов, крім державної, регулюється законом” [153, с. 367].

В умовах глобалізації, розвитку світової економіки, торговельних зв'язків між країнами посилюється роль так званих “світових” мов (особливо це стосується англійської мови) у сфері міждержавної торгівлі, бізнесі, у міжособистісних контактах між громадянами різних країн. Тому деякі країни закріплюють у своєму законодавстві мову міжнародного спілкування як державну. Наприклад, уряд Панами проголосив англійську другою державною мовою після іспанської [35].

Необхідно також зазначити, що реалізація мовної політики у зарубіжних країнах не обмежується лише проблемою правового режиму державної (офіційної) мови, а торкається також питання гарантій прав національних меншин у сфері національно-мовних відносин. Сучасні світові процеси посилюють етнічну багатоманітність життя у багатьох країнах, прискорюють процеси асиміляції мов населення держав. Тому сьогодні виникає проблема задоволення прав національних меншин, у тому числі в мовній сфері, яка потребує від державної влади вжиття заходів щодо захисту і розвитку етнічної самобутності та збереження своєї національної мови та культури [312, с. 27]. Зокрема, у Канаді на урядовому рівні успішно реалізується Програма розвитку офіційних мов меншин (Development of Official-Language Communities Program), яка має сприяти життєздатності франко- та англomовних меншин Канади та заохочувати їх участь в усіх сферах життя суспільства шляхом угод про співробітництво з організаціями меншин, територіями, муніципальними та федеральними органами. Програма допомагає франко- та англomовним меншинам отримати ширший доступ до якісного навчання, різних програм і послуг рідною мовою [360].

У ст. 6 Конституції Італійської Республіки закріплює оптимальний режим захисту мовних меншин. П'ять з двадцяти областей Італії, що заселені етнічними меншинами (острівні Сицилія і Сардинія, а також альпійські території з німецькомовним, фриульським і франкомовним населенням) мають особливі форми й умови автономії, у тому числі і в мовній сфері. Згідно з частиною 11 Конституційного закону Італійської Республіки “Про спеціальний статус Трентіно – Альто Адідже”, офіційними мовами області визначені італійська, німецька і ладіно. А у провінції Валле д’Аоста французька мова є офіційною поряд з італійською [125].

Толерантною, відносно гарантій прав національних меншин, є практика вирішення мовної проблеми у Фінляндії. Хоча ця країна є фактично моноетнічною, оскільки 93,6% її населення становлять фіни, проте Конституція Республіки Фінляндія від 11 червня 1999 р. (§ 17) проголосила, що національними мовами Фінляндії є фінська і шведська [46]. У статті 22 Конституції зазначається: “Закони і укази, так само як і проекти законів, що подаються Урядом до Сейму, а також відповідні подання та інші звернення до Уряду надаються фінською та шведською мовами”. Гарантовано також право кожному громадянину “використовувати щодо своїх справ у суді та у інших

державних органах власну мову – фінську або шведську й отримувати переклад цією мовою”. Влада оптимально задовольняє культурні і суспільні потреби фінсько- і шведськомовного населення на основі принципу рівноправ’я. Значним здобутком мовної політики Фінляндії є також чітке і однозначне визначення мов спілкування між урядом і парламентом, яке не залишає місця дебатам, ні суперечливому тлумаченню [358]. Чи не найцікавішою нормою фінського законодавства є можливість перегляду мовного статусу громад щодесять років, згідно з результатами перепису населення [366, с. 220–224]. За роки незалежності Фінляндії кількість суто шведськомовних громад зменшилася більш ніж удвоє, відповідно до двократного зменшення частки шведськомовців у населенні країни. Проте переважна більшість членів цієї меншини й далі живе у шведських або двомовних громадах, де їм забезпечено такий самий обсяг мовних прав, як і членам більшості [366, с. 86, 98].

Сучасний досвід зарубіжних країн щодо реалізації мовної політики, спрямованої на вирішення мовного питання, свідчить про важливість застосування таких механізмів державного управління, як: *правовий* – законодавче закріплення статусу мов на вищому рівні, *організаційний* – наявність дієвих державних структур, на які покладено функції координації та контролю за виконанням чинного мовного законодавства на місцях (Норвезька мовна рада; Департамент мовної політики при Президентові Франції, Рада мовної політики при Уряді Франції, Вищий комітет у справах французької мови; Комісія в справах ірландської (гельської) мови; Державний мовний центр Латвії тощо); *економічний* – виділення державами бюджетних коштів на здійснення культурно-освітніх програм у галузі мовної політики, фінансування проектів наукових досліджень у мовній сфері тощо; *інформаційний* – усебічне висвітлення проблемних питань мовного складу країни [149; 292].

Але слід мати на увазі, що не всім країнам вдалося і вдається нині за допомогою вищезазначених механізмів державного управління забезпечити належне співіснування різних етнічних, мовних спільнот. Тобто за певних умов поліетнічність може породжувати міжетнічні протистояння. Як наголошується в одному з документів ООН, “ конфлікти на етнічному ґрунті можуть супроводжуватися насильством і руйнуваннями, викликати у відповідь дії репресивного характеру, ставити під загрозу єдність держав, на території яких вони відбуваються, і створювати

небезпеку втягнення в них сусідніх країн” [130, с. 87]. Саме тому роль держави, насамперед демократичної, яка прагне вирішити або пом'якшити суперечності суспільного, в тому числі міжнаціонального розвитку, установлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі Конституції та інших легітимних джерел права, є вирішальною для гарантування нормального розвитку мовних процесів у тій чи іншій країні. Така роль держави в багатонаціональній країні повинна виявлятися в урахуванні чинника поліетнічності при визначенні та здійсненні всіх її основних внутрішніх та зовнішніх функцій. Водночас мали б бути вироблені, з одного боку, спеціальна політика держави, яка б визначала стратегію останньої щодо регулювання процесу розвитку етнонаціональної і мовної сфер, а з другого – система науково обґрунтованих управлінських заходів, спрямованих на втілення такої стратегії в життя [21, с. 35].

Крім цього, слід зважити на те, що політика впровадження однієї мови в поліетнічних державах, як правило, породжує лінгвістичний протест. Етномовні рухи легко політизуються, набувають автономістського і сепаратистського характеру, часто переходять в національно-визвольні рухи. Зокрема, в Алжирі перехід з французької на арабську (1980 р.) набув протесту берберської інтелігенції, яка побачила у даному рішенні небезпеку для розвитку культури свого етносу [182, с. 3]. З цього приводу німецький вчений Ральф Дарендорф справедливо наголошує: “Доводиться робити висновок, як це не сумно: чим країна однорідніша, тим вищий шанс вона має на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним – або якимось іще – складом населення доведеться, імовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності і підтримання законності та порядку” [64, с. 72]. Р. Дарендорф мав на увазі країни, які на початку 1990-х рр. здобули незалежність на пострадянському просторі або вийшли із соцтабору у Східній Європі.

Слід також зазначити, що співіснування різних мовних спільнот, аж ніяк не гарантує позбавлення елемента конфліктності, одного із важливих чинників ризику, що становить значну загрозу самому існуванню спільної держави. Ще більшої гостроти цьому співіснуванню додає той факт, коли мова спільнот є мовами сусідніх країн, які можуть впливати на мовний процес

багатонаціональної держави. Ускладнює мовну ситуацію й конфесійна складова. Зокрема, бельгійські мовні спільноти належать, як відомо, до різних течій християнства, а це може додатково ускладнювати мовну ситуацію в країні [2]. У Швейцарії, яка у побутовій свідомості є стереотипом міжнаціональної злагоди і гармонії, в останні роки почастишали виступи франкофонів під гаслами, які твердять, що ті почуваються у власній країні національною меншиною [300, с. 45].

Щоб максимально пом'якшити міжнаціональні відносини в країнах, які належать до поліетнічних, історичний досвід і суспільна практика сьогодення свідчить про необхідність йти зовсім не шляхом максимального розширення умов для всебічного функціонування усіх національних меншин однаковою мірою, а шляхом зміцнення економічної, політичної, духовної та інших дієздатностей найперше титульних, державотворчих націй та тих, які дають назву державі [51, с. 25].

У цілому, вивчення й аналіз конституцій, законів про мови та інших нормативно-правових актів у сфері мовної політики, спрямованої на регулювання мовних відносин зарубіжних країн, свідчить про те, що кількість державних та офіційних мов, їх правовий режим, взаємовідносини з мовами національних меншин залежать від багатьох факторів: історичних, економічних, політичних, від державного устрою, національного складу населення, рівня правової культури, від мовної ситуації та державної мовної політики.

Розглядаючи різні моделі, стратегії та методи мовної політики щодо вирішення мовної проблеми, слід ураховувати, що питання мовної належності безпосередньо пов'язане з етнічною, культурною та релігійною ідентифікацією громадян, а мова виступає як інструмент політики. Позитивним для України є використання досвіду тих країн, які для забезпечення функціонування державної мови йдуть шляхом її законодавчого закріплення та створення низки органів державного управління, які сприяють її поширенню, вивченню, підвищенню ефективності мовної політики.

Безперечно, ідеальним стало би досягнення гармонійної збалансованості мовних прав нації (держави) й мовних прав особи (громадянина). Проте такої злагоди, на жаль, світовий досвід поки що не може продемонструвати [175, с. 453]. Адже вирішення мовної проблеми, спрямованої на збереження чи зміну статусу

однієї мови, завжди передбачає одночасний вплив і на інші мови, сфера функціонування яких, як правило, звужується.

Не можна забувати й про те, що універсальних та ідеальних схем мовної політики щодо забезпечення вирішення мовного питання не існує, але вироблені й перевірені практикою ціннісні орієнтири дають можливість оптимального забезпечення правових засад його розв'язання. Наскільки вони є адекватними й ефективними для нашої держави, покаже практика їх реалізації.

Звісно, підведення підсумків щодо запровадження європейських директив із мовного питання є дуже важливими, а результати дослідження щодо проаналізованих країн представляють собою неоціненну базу даних. Тому було б доречним зробити зазначену базу даних доступною для широкого загалу у вигляді “інтерактивного” індексу, за зразок якого, наприклад, може бути взятий Індекс благополуччя OECD (OECD's Better Life Index).

На нашу думку, при розробці стратегії і реалізації мовної політики в Україні має бути врахований як позитивний, так і негативний досвід конституційного регулювання мовних відносин у зарубіжних країнах. Перш за все слід врахувати досвід конституційно-правового регулювання мовних відносин таких країн, як Іспанія, Італія, Франція, Фінляндія, Канада, Бельгія, Швейцарія тощо. Для цього слід проводити всебічну і ретельну правову експертизу зарубіжного мовного законодавства, а фахівцями мають бути вироблені прогнози можливого застосування такого досвіду в Україні.

ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Майбутній розвиток України та утвердження в ній демократії багато в чому залежить від належного забезпечення прав та інтересів національних меншин. Здійснення обґрунтованої мовної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства є однією з визначальних умов зміцнення інститутів правової держави, забезпечення захисту мовних прав національних меншин. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розвитку законодавства про національні меншини, в управлінській науковій практиці недостатньо вивченим аспектом залишається значення державного регулювання мовною ситуацією, зокрема правовим захистом мовних меншин, що й обумовлює віднесення зазначеної теми до пріоритетних наукових досліджень [291].

У нинішніх умовах відродження в Україні різних національних спільнот, сучасної еволюції концепції національно-культурної автономії та розвитку правового статусу національних меншин питання державного управління їх правовим захистом у сфері мовної політики набувають важливого практичного та теоретичного значення. Особливої актуальності набуває це твердження в умовах політичних подій останніх років. Ні в кого не виникає сумніву, що неефективний правовий захист інтересів цих груп населення в процесі здійснення мовної політики за певних умов може призвести до внутрішньодержавних конфліктів.

Питання державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики, спрямованої на правовий захист національних меншин, є вкрай актуальним для України, як держави унітарної з поліетнічним складом населення. Кожна з представлених в Україні етнічних груп тим чи іншим чином прагне зберегти свою мову, культурну спадщину, традиції, які зрештою формують основи національної ідентичності, забезпечують можливості для підтримки життєдіяльності й розвитку культури того чи іншого етносу, підтримки його соціальної й політичної спроможності [322]. Однією з головних умов для цього є законодавчо закріплені та підтримувані державою мовні права національних меншин.

Правовий захист мов національних меншин має, безумовно, політичні засади і пов'язаний із забезпеченням національної безпеки країни, створенням та збереженням клімату довіри між

різними секторами суспільства, який повинен бути підкріплений відповідним правовим інструментом як на національному, так і на міжнародному рівні.

Як свідчить практика, ефективність регулювання найбільш складних і важливих суспільних відносин, до яких відноситься правовий мовний статус національних меншин у суспільстві, значно зростає, якщо воно здійснюється засобами правової політики. Адже, по-перше, це передбачає цілеспрямовану діяльність на засадах науково обґрунтованих механізмів, засобів і принципів досягнення стратегічних цілей і тактичних завдань держави та суспільства (і навпаки, це максимально виключає спонтанність, непередбачуваність, будь-які відхилення від визначених цілей) [282, с. 6]. По-друге, формування правового захисту мов національних меншин є об'єктивною реакцією держави на потреби внутрішнього узгодження та упорядкування засад мовної політики.

Забезпечення права громадян, які представляють національні меншини, відбувається не тільки на загальнонаціональному, але й на регіональному рівні. Тому важливо прослідкувати і регіональний розріз забезпечення мовно-культурних прав національних меншин.

Отже, сфера державного управління правовим захистом національних меншин з питань мовної політики перебуває у стані динамічної трансформації та ускладнення, що відбувається і під державно-правовим впливом, і значною мірою обумовлено рядом внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на всі сторони соціально-культурного та громадсько-політичного життя національних меншин [194; 255, с. 141].

На формування відповідних нормативно-правових норм мовної політики щодо захисту прав національних меншин у сфері мовних відносин конкретного суспільства суттєвий вплив мають його національно-історичні традиції й звичаї, оскільки, як зазначає І. Царьков, “у кожного народу, який компактно проживає на одній території, є власний соціальний досвід: свої боги, свої звичаї і свої цінності” [327, с. 74]. Україна – гетерогенна держава як в етнічному, так і в мовному відношенні, де характерним є незбіг між етносами та їхніми мовами. Ці особливості етнополітичного розвитку України визначаються факторами, основні з яких:

– культурно-етнографічний – територію України можна умовно поділити на етнографічно-українські області центру і заходу та на зону “нових земель” – схід і південь;

– соціально-історичний – за цим критерієм розрізняються дві групи областей: ті, що входили до складу держав Центральної та Південно-Східної Європи, та області, які входили до складу Російської імперії;

– конфесійні: за ними суттєвою є межа між православними та греко-католиками (йдеться, передусім, про Закарпаття і Галичину) [168, с. 34].

Регіональні відмінності досить яскраво виражені у ментальності, способі життя, звичаях, історичній пам’яті населення Криму, Києва, Донбасу, Галичини, Буковини, Закарпаття тощо [228, с. 389]. Регіональний зріз дає можливість виявити найочевидніші розбіжності в усьому масиві етнічних, мовних, релігійно-конфесійних, геополітичних, політико-ідеологічних орієнтацій та пріоритетності тих чи інших типів ідентичності громадян в конкретних регіонах. Зокрема, для представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні (передусім із орієнтацією на радянське, російське) чинники ідентичності, тоді як для представників Львова – етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності [204, с. 39]. Це дає підстави для виявлення впливу конкретних особливостей на перспективи здійснення державної мовної політики в регіонах, забезпечення правового захисту національних меншин у цій сфері.

Вагомий вплив на вирішення регіональної мовної проблеми держави справляє структура розселення етнічних спільнот в регіонах України, а також наявність внутрішньої потреби меншини підтримувати свою національну культуру та етнічну самобутність, мовна стійкість та мовний зсув у іншомовному оточенні тощо, етнічне відродження.

Особливу роль для національних меншин відіграють такі чинники, як “мотив небезпеки” і так звані “принцип справедливості” в мовній політиці. Саме вони здійснюють значний вплив на мовну політику держави. Тому роль держави і її інститутів у сфері національної мовної політики визначається насамперед тим, що держава встановлює і регулює ці права національних меншин у межах своєї території [196, с. 47].

Структура розселення етнічних спільнот в регіонах України

Групи	Області	Кількість етнічних спільнот	Особливості структури
Перша	Схід: Донецька, Луганська, Харківська; Південь: Миколаївська, Одеська, Херсонська; Центральна Україна: Дніпропетровська, Запорізька	Від 12 до 18	Висока питома вага представників російської етнічної меншини - від 14,1% (Миколаївська та Херсонська області) до 58,3% (Автономна Республіка Крим); українці становлять відповідно від 24,3% (АРК) до 82% (Херсонська область)
Друга	Західні: Закарпатська, Чернівецька; Центральна Україна: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська; Північні: Житомирська, Київська	Від 6 до 9	Частка росіян значно нижча - від 2,5% (Закарпатська область) до 7,5% (Кіровоградська область); натомість українців більше - від 80,5% (Закарпатська область) до 93,1% (Черкаська область)
Третя	Західні: Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська; Північного Сходу: Сумська, Чернігівська	Від 3 до 5	Найвищий рівень концентрації українців - від 97,8% (Тернопільська область) до 88,8% (Сумська область); помітно менша кількість росіян - від 1,2% (Тернопільська) до 9,4% (Сумська область)

(складено за джерелами: 85; 93; 319; 321)

Ще одним об'єктивним чинником, на який не можна не звернути увагу, досліджуючи процес державного управління правовим захистом національних меншин України у мовних питаннях, є глобалізація. Її вплив відчувається у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує і інтернаціоналізує населення. З іншого – вона, привносячи у життя посттоталітарної України елементи західної демократії, стимулює процеси культурного та духовного відродження, прагнення до

національної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин [45, с. 235].

У процесі вироблення засад державної мовної політики щодо захисту мовних прав національних меншин важливу роль відіграє лінгвістичний ландшафт України, який є надзвичайно унікальним (див.: додаток Л). Всі значні за чисельністю етнолінгвістичні меншини налічують разом менш ніж 2,4 млн. осіб (4,9 % всього українського населення) і являють собою різні громади, кожна з яких нараховує менш ніж 300 тис. осіб (менш ніж 1 % українського населення). Це, зокрема: білоруси – 275,8 тис., молдовани – 258,6 тис., кримські татари – 248,2 тис., болгары – 204,6 тис., угорці – 156,6 тис., румуни – 151 тис., поляки – 144,1 тис., євреї – 103,6 тис., вірмени – 99,9 тис., греки – 91,5 тис., татари – 73,3 тис., роми – 47,6 тис., азербайджанці – 45,2 тис., грузини – 34,2 тис., німці – 33,3 тис. та гагаузи – 31,9 тис. У деяких областях відзначається значна присутність певних меншин (з географічної точки зору мова йде про найбільш тісне заселення): 98,1 % кримських татар мешкають в Автономній Республіці Крим; 96,8 % угорців – у Закарпатській області; 86,5 % гагаузів – в Одеській області; 84,7 % греків – у Донецькій області; 75,9 % румунів – у Чернівецькій області і 21,3% в Закарпатській області, та 73,7 % болгар – в Одеській області [85]. Не випадково Європейський Комітет експертів зазначив, що органи української влади у своїх заходах, які спрямовані на реалізацію положень Хартії регіональних мов і меншин, повинні особливо застосовуватися на територіях, де мешкає значна кількість носіїв тієї чи іншої мови [116].

Крім цього, слід зазначити, що етнічна структура в регіонах здійснює суттєвий вплив не лише на управління етнічними та національними процесами на державному рівні, але й відіграє досить важливу роль у формуванні специфіки структури акторів процесу державного управління мовною політикою на цих територіях. У структурі органів виконавчої влади створені державні установи, діяльність яких спрямована на гарантування прав і свобод національних меншин, і, зокрема, їх мовних прав. Вони поділялися на дві групи. До першої групи належали органи державної влади, діяльність яких спрямовувалась на гарантування захисту прав та свобод усіх громадян України. Другу групу становили спеціалізовані державні установи, діяльність яких пов'язана із забезпеченням гарантій захисту прав і свобод

національних меншин (Державний комітет України у справах національностей і міграції, Комісія у справах осіб, депортованих за національною ознакою та Міжвідомча координаційна рада з питань етнополітики).

Увагу Європейського Комітету експертів притягнули численні реорганізації та ротації в управлінських структурах України, що займалися питаннями мов меншин, і які мали негативний вплив на підготовку законодавчих реформ та розробку засад вирішення мовної проблеми [114, с. 276–279]. Зокрема, ліквідація Міністерства у справах національностей і створення іншого органу, нижчого за статусом, навіть перетворення його на структурний підрозділ Міністерства юстиції, а потім – знову в Державний комітет України у справах національностей та міграції, не могли інакше як негативно вплинути на захист мовних прав національних меншин.

У формуванні й координації діяльності органів державного управління щодо вирішення мовної проблеми, етнонаціонального розвитку, поглиблення демократичних засад суспільства і забезпечення міжнаціональної злагоди важливою стало створення рад із представників громадських організацій національних меншин, які були утворені і діяли при більшості обласних державних адміністрацій [186]. Зокрема, відповідно до Указу Президента України від 19 квітня 2000 р. № 600/2000, з метою підвищення ролі громадських організацій національних меншин у процесі прийняття рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди, в Рівненській області була утворена рада представників громадських організацій національних меншин при голові обласної державної адміністрації як консультативно-дорадчий орган [272]. Рада стала експертним та консультативно-дорадчим органом при голові Рівненської обласної державної адміністрації. Її функції полягали у сприянні формуванню толерантності та злагоди у міжнаціональних відносинах, внесенні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України про національні меншини, механізмів його реалізації, контролю щодо забезпечення мовних прав національних меншин, потреб їх етнокультурного розвитку, сприянні розвиткові

етнокультурних і гуманітарних зв'язків між громадськими об'єднаннями національних меншин.

Таким чином, основними чинниками, які тією чи іншою мірою здійснювали суттєвий вплив на мовну політику щодо вирішення мовного питання та забезпечення правового захисту національних меншин, можна визначити [217, с. 44]:

- історичні передумови, які довгий час впливали на формування етнонаціонального складу населення України;
- мовне законодавство та законодавство, що регулює етнонаціональну політику в державі;
- чисельність тієї чи іншої меншини, її соціально-демографічний склад;
- ареал поширення та територія заселення (компактне чи дисперсне проживання, міська чи сільська місцевість) національностей України;
- вплив процесу глобалізації на мовну ситуацію в країні.

Питання мовної політики щодо забезпечення захисту мовних прав національних меншин – це, насамперед, питання про формування цілісного й узгодженого поля законодавчого захисту цілої низки колективних та індивідуальних прав національних меншин.

Слід зазначити, що з перших днів незалежного існування України органи державного управління з допомогою національного законодавства прагнули створити умови для рівноправного розвитку та активної участі в соціально-економічному та культурному житті представників усіх меншин, котрі разом з українцями складають єдину етнонаціональну структуру суспільства. Прослідковується ряд етапів державного управління становленням та розвитком законодавства України про мовні права національних меншин. Перший етап розпочався від проголошення Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.) і тривав до прийняття Закону України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.). Другий етап настав після прийняття Закону України “Про національні меншини в Україні” і завершився прийняттям Конституції України (28 червня 1996 р.). Після прийняття Конституції України розпочався третій етап розвитку та становлення законодавства про мовні права національних меншин України [131, с. 54].

Норми національного законодавства щодо захисту мовних прав національних меншин в Україні містяться у Конституції України 1996 р., в інших правових актах та законах, зокрема, таких як: “Декларація про державний суверенітет України” (1990 р.), “Акт проголошення незалежності України” (1991 р.), “Декларація прав національностей України” (1991 р.), закони України “Про мови в Україні” (1989 р.), “Про свободу совісті і релігійні організації” (1991 р.), “Про національні меншини в Україні” (1992 р.), “Про об’єднання громадян” (1992 р.), “Про інформацію” (1992 р.), “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (1992 р.), “Про телебачення і радіомовлення” (1993 р.), “Про рекламу” (1996 р.), “Про звернення громадян” (1996 р.), “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.), “Про видавничу справу” (1997 р.), “Про громадянство України” (1997 р.), “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (1997 р.), “Про освіту” (1999 р.), “Про загальну середню освіту” (1999 р.), “Про місцеві державні адміністрації” (1999 р.), “Про позашкільну освіту” (2000 р.), “Про охорону культурної спадщини” (2000 р.), “Про охорону дитинства” (2001 р.), “Про вищу освіту” (2004 р.) тощо, а також у Кримінальному, Кримінально-процесуальному, Цивільному, Цивільно-процесуальному та Сімейному кодексах України [117].

Важливою правовою основою забезпечення мовних прав національних меншин в Україні є також: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол №12 до неї, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) та інші міжнародні документи, які, відповідно до ст. 9 Конституції України, стали складовою частиною національного законодавства.

Крім того, суттєве значення для захисту мовних прав національних меншин мають: Документ Копенгагенської ради – Конференції з питань людського виміру ОБСЄ (1990 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи (1993 р.);

Рекомендації № 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.); Конвенція Співдружності Незалежних Держав про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.); Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.) [8]. Характерною особливістю сучасного розвитку міжнародно-правового захисту мовних прав меншин слід вважати органічний взаємозв'язок між актами міжнародного права різного рівня, їхній гармонійний розвиток, формування як універсальних, так і регіональних систем регулювання мовної ситуації.

Важливим джерелом правового захисту мовних норм, що підлягають застосуванню в реалізації мовної політики, є також укладені і ратифіковані Україною двосторонні міжнародні договори про дружні відносини і співпрацю з багатьма зарубіжними країнами.

У своїй сукупності всі правові норми державної мовної політики спрямовані для збереження самобутності, мовної спадщини та гідності меншин, втілюються у таких формах:

- право меншин на існування;
- право користування здобутками власної культури і мови та їх розвитку;
- право меншин на забезпечення для них функціонування національних шкіл та інших навчальних закладів (у тому числі й вищої освіти) із викладанням рідною мовою та контролю за навчальними програмами;
- гарантії політичного представництва в органах, які визначають політику держави, як на виконавчому, так і на законодавчому рівнях;
- надання автономії з передачею меншинам права управляти своїми внутрішніми справами, принаймні у сфері культури, виховання, освіти, релігії, інформації, соціальних справ, із забезпеченням за допомогою субвенцій (на рівні культурної автономії, можливої як при дисперсному, так і при компактному проживанні меншини) та важелів оподаткування (на рівні територіальної автономії, можливої тільки при компактному проживанні меншин), коштів для виконання цих функцій [16].

Оскільки світовий досвід довів, що відмова від будь-яких форм дискримінації (зокрема, відмова від негативного ставлення до меншин у політичній, соціальній, мовно-культурній сферах), сприяє політичній і соціальній стабільності держав. У статті 24 Конституції України передбачено, що “...не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця проживання, за мовними або іншими ознаками...”. Отже, Україна обрала шлях суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (стаття 1 Конституції України), яка “...сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин...” (стаття 11 Конституції України). Це шлях до демократичної Європи, в якій забезпечується самобутність усіх національних та етнічних груп [155, с. 540].

На сучасному етапі особливого значення набуває зміст мовної політики, спрямованої на забезпечення мовних прав національних меншин, як обов'язкова передумова досягнення міжнаціональної згоди та стабільного демократичного розвитку України. Але будь-які права будуть залишатися декларативними, якщо не знайдуть свого втілення на практиці. Реалізація мовної політики, спрямованої на захист мовних прав національних меншин має будуватися за наступними принципами:

- принцип визнання та поваги прав окремої особи, прав національних меншин та прав будь-яких інших національно-етнічних спільнот [107];
- принцип рівноправності;
- принцип неприпустимості дискримінації національних меншин, проявів расизму, ксенофобії, антисемітизму [108];
- принцип взаємопов'язаності та взаємозалежності прав і обов'язків національних меншин [104];
- принцип універсальності та неподільності прав національних меншин [217];
- принцип невід'ємності прав національних меншин [30, с. 38];
- принцип подолання міжнаціональної напруженості шляхом взаємних консультацій, діалогу та пошуку компромісів [30, с. 39].

Слід зазначити, що деякі права можуть бути реалізовані лише індивідуально (право вільно обирати та відновлювати національність), інші – лише в складі національної меншини (право на створення національних громадських об'єднань тощо) [34, с. 54]. Проте окремі нормативно-правові акти, які входять до системи нормативно-правових гарантій захисту колективних прав та свобод національних меншин, мають розбіжності щодо норм права, які стосуються їх мовного статусу. Це насамперед стосується Закону України “Про мови в Україні”. Норми цього Закону значною мірою суперечать нормам правового забезпечення розвитку національних меншин в Україні [29, с. 51].

Особливе значення для надання національним меншинам в Україні конституційно-правового статусу мають процесуальні принципи мови судочинства та рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Усі види юридичної відповідальності, як складової конституційно-правового статусу національних меншин в Україні, мають бути тотожними юридичній відповідальності, яка є характерною і для конституційно-правового статусу громадян України.

Було б доцільним також передбачити у Кодексі України про адміністративні порушення адміністративну відповідальність осіб, які своїми висловлюваннями, публікаціями чи іншими діями (умисними чи ненамисними) принижують або ображають національну гідність людини, виявляють упереджене ставлення до осіб з огляду на їх національно-етнічну приналежність, здійснюють будь-які інші дискримінаційні дії.

Члени Європейського Комітету експертів відзначали, що деякі закони, зокрема, і закон 1992 р. “Про національні меншини” є застарілим [117]. Українські органи влади взяли зобов'язання підготувати правки і зробити нову редакцію Закону. Крім цього, ведеться робота над проектом Концепції державної мовної політики України, визнана необхідність актуалізувати чинне мовне законодавство і представити на розгляд парламенту ряд нових законопроектів про захист прав національних меншин. Важливо також посилити процес адаптування національного законодавства до відповідних міжнародно-правових документів у сфері міжетнічних відносин та захисту прав меншин, зокрема, Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Міжнародний експерт Б. Баурінг справедливо наголошує, що “ствердження принципів взаємодії культур та багатомовності слугуватиме усуненню будь-якого непорозуміння щодо цілей Хартії, яка жодним чином не намагається сприяти будь-якому розчленуванню мовних груп.” [116].

Формуючи та здійснюючи мовну політику, спрямовану на вирішення мовного питання в Україні (особливо, коли йдеться про визначення пріоритетів етнокультурного, зокрема, мовного розвитку, форм і способів захисту мовних прав національних меншин), органам державного управління слід ретельно враховувати особливості міжетнічної взаємодії між ними [93, с. 10].

Важливим напрямком здійснення мовної політики у сфері правового захисту національних меншин є діяльність органів державного управління із забезпечення їх можливостей проводити навчання рідною мовою. Відповідно до ст. 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Сьогодні в Україні мовами національних меншин навчаються близько двох мільйонів дітей. За даними Міністерства освіти і науки, у державі діяли 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – з румунською, 69 – з угорською, 12 – з кримсько-татарською, 4 – з польською, 9 – з молдовською, а також 2242 школи з двома і більше мовами викладання. У тих випадках, коли представники нацменшин не проживають компактно, для п’яти і більше дітей дозволялось відкривати в звичайних школах спецкласи [229].

Мови різних національних меншин, що проживали у Криму, діти освоювали у недільних школах, які відкривалися при загальноосвітніх школах, установах культури і національно-культурних центрах у Сімферополі, Джанкої, Керчі, Євпаторії, Феодосії, Ялті та інших містах. Унікальний експеримент був проведений у вересні 1999 р. у містечку Старий Крим Кіровського району, де 250 учнів поглиблено почали вивчати чужі для багатьох місцевих жителів мови: українську, грецьку, болгарську, вірменську та німецьку. До того ж спілкування на побутовому рівні російською та українською мовами стало неодмінним атрибутом міжетнічного спілкування [80].

Згідно Державної програми відродження й розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994–2000 рр. для представників національних меншин, які дисперсно проживали в Україні, відкривались недільні школи, відвідування в яких не обмежувалось віковим цензом. В Україні діяли 144 національні недільні школи, навчально-методичне забезпечення яких здійснювалось за сприяння місцевих органів управління освітою, відповідних національно-культурних та просвітницьких організацій [293].

Проте у деяких випадках, незважаючи на достатню кількість учнів та виконання всіх умов, батьки зіткнулися на практиці з небажанням місцевих органів влади сприяти забезпеченню освіти мовою меншини. Європейський Комітет експертів з цього приводу відзначив, що, на жаль, немає жодного ефективного правового засобу проти свавільної відмови місцевих органів влади [116]. Не повною мірою забезпечувались етнічні меншини друкованими виданнями, підручниками, довідковою та художньою літературою, у тому числі мовами національних меншин. Органам державного управління слід відкорегувати діяльність ромських навчальних центрів (недільні школи, садочки, студії, гуртки) в контексті загальної стратегії освітніх ініціатив Ромської програми, бо всі проекти 2000 р. виглядали надто розрізненими, в одному й тому ж регіоні виникали по кільканадцять однотипних шкіл чи студій. Для реалізації цієї програми важливо визначити поетапність, послідовність та фінансову адекватність підтримки навчально-просвітніх закладів ромів.

Як нами з'ясовано, до прав національних меншин належать: право створювати власні громадські організації, культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Таке право здійснюється представниками національних меншин у порядку, встановленому Законом України "Про об'єднання громадян". За сферами діяльності товариств та об'єднань національних меншин виділяються політична, соціальна, культурна, мовна, інформаційна, наукова та інші функції. За способами діяльності розрізняються такі функції, як: координаційна, охоронна, захисна, організаційна, забезпечення розвитку тощо. Механізм реалізації політичних, соціальних та мовних прав національних меншин в Україні здійснюється на загальнодержавному, регіональному та територіальному рівнях [347].

Значна увага органів державного управління має бути приділена організації діяльності національних товариств. На сьогодні в Україні створені та активно діють понад 1 тисячу національно-культурних товариств. Найчисельніші з них: російське, єврейське, польське, угорське, грецьке, болгарське. Всі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України. Мета діяльності асоціації – забезпечення прав національних меншин, зокрема, їх мовних прав, на рівні європейських та міжнародних стандартів [249, с. 4].

Діяльність національно-культурних товариств і об'єднань спрямована на задоволення специфічних національних потреб і запитів у сфері культури, освіти, мови; на збереження й розвиток національної самосвідомості, традицій, звичаїв, історичної пам'яті свого народу. Ці організації сприяють збереженню самобутності національних меншин, задоволенню їх національно-культурних потреб, створюють додаткові можливості для спілкування між їх представниками. Такі громадські організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на проведення масових заходів, конкурсів, фестивалів, виставок, зборів, сприяти створенню національних газет, журналів, телепередач, відеофільмів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій та розширенню їх мережі.

На збагачення культури міжетнічного спілкування спрямована діяльність громадських об'єднань єврейської етнospільноти. Сучасні єврейські національні меншини в Україні є дуже різноманітними: євреї (йегудим), євреї бухарські (ісрол, яхуди), євреї гірські, євреї грузинські та ін. Вони створили понад 120 національно-культурних товариств, що засвідчує багатовекторність сучасного єврейського руху, але їх подальший розвиток гальмує відсутність єдиного координаційного центру єврейського життя [193, с. 275].

Важливе місце проблемі спілкування і взаємодії між етносами має відводитись у діяльності німецьких національно-культурних товариств. В Україні проживає понад 30 тис. німців. Найбільше – у Дніпропетровській, Одеській, Закарпатській областях. Компактними групами німці живуть на Донеччині, в Приазов'ї, на Миколаївщині та Одещині. Ними створено 33 національно-культурні організації, діяльність яких з 1992 р. координує Товариство німців України “Відергебурт”. Об'єднання опікуються як задоволенням етнічних інтересів німців, а саме відродженням

національних і культурно-мовних традицій, так і захистом мовних прав інших етнічних спільнот, які проживають в Україні [76].

Заслуговує на увагу досвід діяльності Спілки поляків України, яка своїм найважливішим завданням визначає протидію будь-яким міжнаціональним конфліктам і стереотипам, що порушують злагоду та гармонійне співіснування громадян України. У 1992 р. було засновано Федерацію польських товариств в Україні, до складу якої увійшло Культурно-просвітне товариство поляків з більшістю своїх місцевих осередків. Особливу активність Федерація проявляє в місцях компактного проживання польської меншини, зокрема, на Житомирщині, Львівщині та Хмельниччині. Діяльність польських національно-культурних об'єднань, спрямована на духовне відродження українських поляків та зміцнення основ культури мовного спілкування між представниками різних національностей [231, с. 43].

Збагаченням змісту етнічної і мовної культури переймаються і грецькі національно-культурні товариства (в них нараховувалося 91,5 тис. осіб.). Більшість представників грецької етнospільноти входять до Федерації грецьких товариств України з центром у Маріуполі. Крім того, діє Спілка греків України з центром у Донецьку. Два центри діють у Києві, зокрема Київське міське товариство греків та об'єднання "Еллада". Слід зазначити, що грецькі товариства взяли під опіку відновлення та збереження унікального музейного комплексу "Філіки Етерія" ("Дружнє товариство") в Одесі. Осередки грецьких громад мають широку читацьку аудиторію національних газет "Елліни України" та "Елпіда" ("Надія") [140].

На сьогодні у різних регіонах України діє 12 об'єднань ромів. Найстаріша – "Форумо ромен Україна-тар". Саме ця організація була ініціатором та організатором першого з'їзду громад ромів, який відбувся в Києві 7–8 червня 2000 р. Рішенням з'їзду було утворено нову організацію – Всеукраїнський конгрес громад ромів, який розпочав активну діяльність з метою задоволення соціально-культурних, мовно-просвітницьких та інформаційних потреб етнічних меншин ромів в Україні [314, с. 60–69].

Значну роботу проводить Демократична спілка угорців України. Особливо відчутно простежується її діяльність у Закарпатській області, де громадяни угорської національності становлять понад 150 тис. Ефективні форми та засоби діяльності

національно-культурних товариств щодо захисту і розвитку мовних традицій характерні для роботи інших загальноукраїнських організацій менших за чисельністю етносів, зокрема, чехів, словаків, молдован, вірмен, гагаузів, грузинів, литовців [76].

Нині в Україні для задоволення культурно-мистецьких і мовних запитів національних меншин діє 95 центрів національних культур, а також будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії. Але залишається актуальною проблема створення Центру культур етнічних спільнот у кожному місті та забезпечення національно-культурних об'єднань приміщеннями на пільгових засадах. Водночас слід зазначити, що процес формування та діяльності національно-культурних товариств зазнає впливу й низки негативних явищ, серед яких:

- зниження культурно-потенційного рівня етнospільнот за рахунок еміграції національної інтелігенції за кордон;
- наростання кризових явищ у матеріальній і духовній сферах, коли невизначеність та екологічна нестабільність призводять до розбазарювання колективно створених цінностей, знецінення їх мовного продукту;
- звуження сфери застосування мов багатьох національностей.

Крім цього, з огляду на нові суспільні реалії, законодавство України щодо мовної політики у сфері прав національно-культурних товариств не можна вважати достатнім для забезпечення етнокультурних та мовних потреб національних меншин. Нормативні акти щодо цієї сфери не завжди узгоджені між собою, а нерідко суперечать один одному.

Серед важливих завдань органів державного управління є правове забезпечення інформаційних потреб національних меншин у сфері мовної політики. Керуючись законодавством “Про інформацію”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” , “Про видавничу справу”, інформаційні потреби національних меншин в Україні у цій сфері задовольняють ЗМІ національних меншин, які виходять як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. На місцевому рівні для сфери розповсюдження мовних запитів зареєстровано 145 видань: 123 газети, 15 журналів, 3 бюлетені і альманахи. Серед видань, які виходять українською мовою, в Україні зареєстровано 4348 друкованих ЗМІ, російською – 2742, угорською – 10, болгарською –

2, польською – 5, румунською – 6, кримськотатарською – 4, німецькою – 3. Серед двомовних видань українською та іншими мовами в Україні виходить – 3530 назв газет та журналів, російською та іншими мовами – 3594, болгарською – 4, польською – 3, румунською – 4, на ідиш – 1, на івриті – 1, кримськотатарською – 12, німецькою – 11, білоруською – 1, узбецькою – 1, ромською та караїмською по одній. Зокрема, Держкомнаціміграції України виступив співзасновником 7 газет, що видаються мовами національних меншин, зокрема вірменською “Арагац”, єврейською “Єврейські вісті”, польською “Дзеннік Кійовські”, болгарською “Роден край”, румунською “Конкордія” і “Зоріле Буковіней”, кримсько-татарською “Голос Криму” [7, с. 175–178].

Крім того, забезпечення інформаційних потреб національних меншин щодо мовних запитів в Україні здійснюється також громадськими організаціями, які користуються правом створювати незалежні ЗМІ. Діяльність останніх переважно залежить від підтримки влади і спонсорської допомоги меценатів. На регіональному рівні для національних меншин друкуються газети, які видаються без підтримки держави: це загальноукраїнські газети “Форум націй” і “Наша Батьківщина”; на регіональному рівні: для греків – “Елліни України” (м. Маріуполь), ромів – “Романі Яг” (м. Ужгород), угорців – “Карпаті Ігаз Со” (м. Ужгород), поляків – “Котвіца” (м. Миколаїв), словаків – “Підкарпатський словак”, румунів – “Дачія” (м. Ужгород), азербайджанців – “Голос Азербайджану” (м. Київ), євреїв – “Хадашот” (м. Київ), німців – “Німецький канал” (м. Київ), татар – журнал “Дуслик” (м. Київ), для поляків – “Газета Львувська” (м. Львів), росіян – “Русский вестник” (м. Львів), білорусів – “Весткі з Белорусі” (м. Львів). Згідно з українським законодавством, публікації у ЗМІ не повинні ставати основою для дискримінації за етнічною, мовною, расовою, чи конфесійною ознаками, поширювати ксенофобію, що може призвести до загострення міжнаціональних відносин.

Забезпечення інформаційних мовних потреб національних меншин в Україні здійснюється також системою державного телерадіомовлення, діяльність в межах якої фінансується з державного бюджету. Подібна практика дає позитивні результати, зокрема, в Закарпатській області. Але значні проблеми існують з виготовленням, розповсюдженням і трансляцією мовних програм для національних меншин недержавними телерадіокомпаніями.

У цілому, в процесі реалізації мовної політики, спрямованої на задоволення інформаційних мовних потреб національних меншин чітко простежується дві тенденції – формальноправова і практична [41, с. 39]. Як позитивний факт слід відзначити, що жодна з національних меншин практично не натрапила на штучні правові перешкоди при заснуванні власних засобів масової інформації. Водночас на практиці засоби масової інформації, засновані громадськими організаціями меншин, змушені долати величезні труднощі матеріального і фінансового характеру, перебороти які їм часто не вдається, що призводить до припинення випуску видань.

Тому органи державної влади і місцевого самоврядування мають вживати дієвих заходів щодо матеріальної і фінансової підтримки засобів масової інформації, створення необхідних умов для розвитку друкарської справи громадських організацій національних меншин. В інформаційно-виховній і культурно-моральній сферах підвищенню ефективності мовної політики держави має сприяти організація постійного моніторингу динаміки соціального життя національних меншин, спрямованого на виявлення найбільш актуальних проблем, які потребують відповідних правотворчих рішень.

Європейський Комітет експертів звернувся до органів влади з проханням провести консультації з носіями мов національних меншин, маючи на меті визначення їх потреб та побажань, які стосуються задоволення інформаційних потреб, а також внести ясність щодо критеріїв, які застосовуються щодо прийняття рішення про надання фінансової підтримки організації телетрансляцій, видань тієї чи іншої газети мовою меншини [116].

Серед першочергових завдань органів державного управління в реалізації мовної політики щодо ефективного правового забезпечення мовних потреб національних меншин є підготовка педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів. У статті 7. Закону “Про національні меншини в Україні” наголошується, що держава має вживати заходів для підготовки цих кадрів через мережу навчальних закладів, а також державні органи на основі міждержавних угод повинні сприяти національним меншинам у підготовці спеціалістів у інших країнах [269].

При сприянні органів державного управління в Сімферополі системно проводилась підготовка вчителів початкових класів для

кримськотатарських шкіл. Щорічно більше 100 вчителів кримськотатарської мови проходили курси перепідготовки в Республіканському інституті підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, які викладають в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах, здійснювалась в Ужгородському національному університеті, Мукачівському гуманітарно-педагогічному інституті та Закарпатському угорському інституті імені Ф. Ракоці II. У Закарпатському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти регулярно проводились навчально-методичні семінари та курси.

В Одеській області підготовка вчителів молдавської мови та підвищення їх професійного рівня здійснювалась в Одеському національному університеті імені І. Мечникова, Білгород-Дністровському педагогічному училищі Південноукраїнського державного педагогічного університету та Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Курси підвищення кваліфікації вчителів були організовані на базі Одеського обласного інституту удосконалення вчителів. Крім того, вчителі початкових класів мали можливість підвищувати свою кваліфікацію у закладах післядипломної освіти Республіки Молдова.

Підготовка вчителів польської мови здійснювалась на базі Львівського, Житомирського, Хмельницького та Волинського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Крім цього, викладачі польської мови з Чернівецької та Житомирської областей мали можливість пройти педагогічну перепідготовку в Польщі.

Підготовка викладачів румунської мови проводилась у Чернівецькій та Закарпатській областях, Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича, Ужгородському національному університеті, Мукачівському гуманітарно-педагогічному інституті, педагогічних коледжах Чернівецької та Закарпатської областей, Чернівецькому обласному науково-методичному інституті післядипломної освіти та в Закарпатському інституті педагогічної освіти. Викладачів мови та літератури національних меншин готували загалом у 15 навчальних закладах України [228, с. 239].

Але нестача кваліфікованих викладачів мовами національних меншин ще відчувається у значній мірі. Європейський Комітет експертів справедливо зазначив, що це використовується іноді органами влади як аргумент для відмови у відкритті або залишенні учбових закладів з навчанням мовами меншин. Він закликав українську владу вжити активних заходів, з метою забезпечити наявність достатньої кількості відповідним чином підготовлених викладачів із знанням мов меншин [111, с. 200].

Успішне вирішення питань забезпечення правового захисту національних меншин в значній мірі залежить і від фінансових ресурсів, необхідних для реалізації мовної політики. На жаль, недостатнє виділення бюджетних коштів на задоволення культурних, мовно-освітніх потреб національних меншин свідчить про те, що не виконуються положення частини третьої ст.119 Конституції України, відповідно до якої місцеві державні адміністрації повинні забезпечувати виконання державних і регіональних програм національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин у місцях їх компактного проживання.

В основному діяльність громадських організацій національних меншин в реалізації мовних запитів здійснюється за рахунок членських внесків та спонсорської допомоги. Злободенною залишається проблема надання приміщень, які перебувають у державній та комунальній власності для проведення громадськими організаціями національних меншин своїх культурно-просвітницьких заходів. Нині із 1300 національних громад, які функціонують в Україні, забезпечені приміщеннями на правах власності або оренди лише близько 600 громадських об'єднань [230]. Все це потребує більш суттєвої фінансової підтримки, оскільки у тому об'ємі, що надається зараз, вона не задовольняє потреби носіїв мов меншин.

Актуальною залишається необхідність визначення правових засад екстериторіальної самоорганізації етнічних спільнот, введення представницьких органів національних меншин у політико-правове поле, вироблення правових механізмів взаємодії між цими органами і органами державної влади та місцевого самоврядування в реалізації мовної політики. Представники національних товариств і самі національні меншини добре усвідомлюють той факт, що більшість проблем, які сьогодні стоять

перед ними у цій сфері будуть успішно вирішуватись залежно від того, наскільки активно вони залучатимуть своїх представників в органи влади різних рівнів.

Слід зазначити, що існує три рівні політичної участі національних меншин в реалізації мовної політики [30, с. 40]:

– латентний, на якому перебувають більшість національних меншин. Здебільшого, вони лише формально заявили про своє існування, цей рівень характеризується розпорошеністю в діяльності національних меншин щодо забезпечення своїх мовних прав;

– організаційний, на цьому рівні перебувають 38 національних меншин, які створили власні громадські організації, активно розвивають інтеграційні процеси. На даному рівні політичної мобілізації національні меншини є активними як у внутрішньо-державних, так і у міждержавних процесах в питаннях реалізації мовної політики та захисту своїх мовних прав;

– політичний рівень – до цього рівня доходять лише окремі національні меншини. Переважно це численні національні меншини, які створили власні політичні рухи та партії, беруть участь у виборах різних рівнів і в політичному житті держави. На цьому рівні перебувають російська національна меншина і кримські татари, які створили власні політичні рухи та партії. Однак результати свідчать, що на даному рівні прослідковуються дезінтеграційні процеси в етнічному та мовному полі та посилюється суспільно-політичний поділ.

Цілком очевидно, що надання можливості спільної участі у функціях влади на різних, не лише місцевих рівнях, зміцнення співпраці із державою щодо реалізації мовної політики буде сприяти налагодженню конструктивного міжнаціонального діалогу. Інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньо-державні процеси триває, тим самим буде значно посилюватися їх роль і у суспільно-політичному житті країни. Але, незважаючи на те, що значну кількість представників національних меншин обрано депутатами різних рад, вони вважають недостатнім їх представництво на виборних посадах в органах влади та місцевого самоврядування. Особливо це стосувалось кримських татар, які прямо пов'язували нерозв'язаність своїх соціально-економічних та мовних проблем з відсутністю достатнього доступу до політичних важелів державного управління.

Слід зазначити, що правовий захист мовних запитів національних меншин в усіх регіонах України здебільшого реалізується. На національні меншини поширюються усі права, свободи і обов'язки, що поширюються на всіх громадян України [154, с. 179]. Проте, як свідчать реалії, певна невирішеність на законодавчому рівні деяких аспектів мовної політики ускладнює їх забезпечення в повсякденному житті суспільства.

Є ряд невирішених питань: нерівність соціальних, культурних, демографічних потенціалів різних національних меншин; політичні спекуляції на етнонаціональній тематиці; відсутність помітних просувань у відродженні мови та культури національної більшості; динамічність змін в етноконфесійній структурі населення; присутність чинників зовнішнього впливу на стан мовної політики держави; суперечливість вітчизняної законотворчості у питаннях, які торкаються захисту мовних прав національних меншин. Це суттєво ускладнює застосування положень законів, які так чи інакше торкаються сфери мовної політики, і, відповідно, викривлює самі процедури забезпечення й захисту прав національних меншин [105].

Сформоване законодавче поле мовної політики, спрямованої на вирішення мовної проблеми, не є вільним від суперечностей, що разом з низьким рівнем її інституційного забезпечення, відсутністю процесуальних можливостей захисту та відновленням порушених мовних прав не завжди гарантує їхню реалізацію. Зокрема, положення Конституції України про державну мову та інші мови, як і положення інших законів та підзаконних актів, хоча і відповідають міжнародним стандартам та зберігають свою актуальність, у повній мірі не виконуються [223, с. 22].

Негативно впливає на стан правового захисту національних меншин недосконалість механізмів практичної реалізації правових, соціальних та організаційно-фінансових засад, спрямованих на відродження їхньої етнічної та мовної самобутності. Зокрема, потребує удосконалення національне законодавство у сфері міжнаціональних відносин та адаптація його положень до міжнародно-правових стандартів Європейського Союзу [1].

Подальше посилення ефективності забезпечення правового захисту національних меншин потребує прийняття нової Концепції державної мовної політики, яка дасть правотворцям, державним

службовцям єдине розуміння принципів, цілей, напрямів цієї політики.

Практика розробки засад мовної політики, спрямованої на державний захист мовних прав національних меншин, вимагає, зокрема, уточнення принципів формування дорадчих органів із представників національних меншин при органах державного управління та місцевого самоврядування, виділення спеціальних коштів з державного бюджету для потреб національних меншин, механізмів реалізації представниками національних меншин своїх мовних прав безпосередньо та через національні громадські об'єднання, а також форм реалізації положень чинного законодавства щодо національно-культурної автономії.

Слід зазначити, що формування цілісної законодавчої бази у сфері забезпечення мовних прав національних меншин не буде можливим без вироблення системи стратегічних пріоритетів у сфері етнополітичної, мовної політики [150, с. 81–91]. Є необхідність у прийнятті нового Закону “Про мови України”. У ньому, відповідно до Конституції України, повинні визначатись порядок застосування мов держави, принципи мовної політики та її обов'язки щодо забезпечення конституційного права людини на вільне використання мов. У Законі слід передбачити, що кожна людина має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожна людина повинна мати право звертатися за захистом своїх мовних прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Актуальним завданням для органів державного управління постає необхідність подальших розробок загальнотеоретичних проблем мовної політики щодо представників різних національностей, що мешкають в країні. Результати таких досліджень можуть бути використані при внесенні змін та доповнень до існуючого законодавства та при розробці державних програм розвитку та захисту мовних прав національних меншин та корінних народів України.

Подальші шляхи підвищення ефективності державного управління забезпеченням мовної політики у сфері захисту прав національних меншин мають стати важливими чинниками становлення і розвитку України як правової і демократичної держави.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Процес становлення незалежної української держави, демократизація нашого суспільства потребують також нових підходів до проблем законодавчого забезпечення мовної політики у контексті сучасних викликів. Відсутність досконалої законодавчої та нормативної бази і політичної волі державної влади не може сприяти активізації мовної політики, як важливої умови забезпечення національної безпеки України. Це вимагає удосконалення державного управління розвитком мовного законодавства, від чого залежить не лише успішна реалізація мовної політики держави, а й відповідність її мовного законодавства світовим демократичним стандартам.

Без сумніву, мовний чинник у суспільстві, особливо з огляду на сучасні виклики, відіграє надзвичайно важливу роль у реалізації завдань сучасної мовної політики [12]. Від того, як буде побудована державна мовна політика, якими є її цілі та пріоритети, залежить стабільність і цілісність суспільства, його самодостатність, ефективне функціонування і розвиток. З моменту набуття незалежності мовне питання у нашій країні вийшло далеко за межі гуманітарної сфери й набуло відверто політичного звучання. Жодна політична криза, якими рясніє нетривала історія державного самовизначення України, жодна виборча кампанія не обходилася без спекуляцій щодо мовного питання. Тому без цілеспрямованих дій держави щодо створення належних соціально-політичних умов подолання мовної кризи, без удосконалення нормативно-правових засад мовної політики неможливі гармонізація мовного середовища в Україні, подолання тенденції політизації мовного питання та перетворення його на інструмент маніпулятивного впливу [205, с. 27].

В умовах вітчизняних реалій мовне протистояння слід розглядати не як джерело соціального дискомфорту, а як чинник, що впливає на стан національної безпеки країни і визначає необхідність удосконалення діяльності органів державного управління мовною політикою. В окресленому контексті видається актуальним виявлення основоположних характеристик стану мовної ситуації в Україні, а також тих чинників, які впливають на

мовне протистояння, заважають демократичному розвитку міжетнічних відносин і вимагають їх врахування у процесі розробки сучасного мовного законодавства.

Здобуття Україною незалежності та законодавче закріплення засад мовної політики сприяло розширенню сфери її суспільного застосування, але не могло одночасно вирішити проблем її повноцінного застосування у різних сферах життя. У суспільстві виокремилися істотні проблеми реалізації мовної політики, її впливу на перебіг політичних процесів. Вони мають багатоаспектний характер. З одного боку – це формування і визначення пріоритетів мовної політики держави, а з іншого – вплив мовного чинника на розвиток політичного процесу в контексті сучасних викликів.

Серед багатьох чинників, що зумовлюють вектор сучасного соціально-політичного розвитку України і стан її національної безпеки, мовне питання посідає особливе місце, зважаючи на мовний склад населення України (див.: додаток М). Як доводить світова практика, розповсюдження багатомовності в одній країні завжди носить конфліктогенний характер. На думку видатного американського соціолінгвіста Е. Хаугена, багатомовній країні, якщо вона не є децентралізованою федерацією із достатньо стабільними мовними кордонами, завжди буде загрозувати внутрішній конфлікт [363, с. 245].

Зміна економічної, політичної, духовної ситуації в Україні призвела до значних змін внутрішніх відносин українського етносу, які існували в радянський період, а також до його відносин з іноетнічними групами, котрі проживають на теренах нашої держави. По-перше, ці міжетнічні відносини стали складнішими, різноманітнішими; по-друге, намітилися тенденції, які породжують ці протиріччя. Одна із них лежить у площині реалізації мовної політики. Мовне питання в процесі ідеологічної конфронтації перетворюється на чинник міжетнічних конфліктів [171].

Мовні протиріччя, які часто перетворюються на дестабілізуючий чинник внутрішньої безпеки, гальмують процес розвитку суверенної, демократичної, правової держави. Через те, що в українському суспільстві етнонаціональна і мовна більшість не співпадає, це є серйозною проблемою та джерелом можливого конфлікту на мовному ґрунті. Соціологічні опитування свідчать про наявність психомовного комплексу “сучасних українців” [13, с.

150]. Крім цього в Україні існує також конфліктність пострадянської самоідентифікації, яка полягає у тому, що значна частина населення тяжіє до “радянської ідентичності”. Соціологічне дослідження «Динаміка патріотичних настроїв», проведене в серпні 2014 р. групою Рейтинг, свідчить, що понад 60 % жителів Донбасу сумують за СРСР. При цьому, якщо в Центрі, на Сході і Півдні впродовж 2013-2014 рр. кількість прихильників СРСР зменшилася, то на Донбасі – зросла. Серед етнічних росіян кількість тих, хто досі шкодує за втратою СРСР, за рік зросла з 55 % до 60 %. Серед етнічних українців цей показник зменшився із 38 % до 29 % [106, с. 4].

Можливість виникнення міжетнічного конфлікту на мовному ґрунті є превентивною загрозою розпаду держави допоки процес реалізації мовної політики відбувається не надто успішно з причин внутрішніх і зовнішніх чинників. До *внутрішніх чинників* слід віднести важку історичну спадщину та регіональну поділеність України, коли регіони різняться як культурою, так і мовною приналежністю. У державі є регіони з неоднорідними національно-культурними, мовними, соціально-політичними традиціями та орієнтаціями. Історично це зумовлено входженням окремих частин України до складу різних держав і різним часом їх об’єднання у складі однієї держави. За специфікою виділяють кілька регіонів. Захід: історичні регіони Галичини (сучасні Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська обл.), Буковина (Чернівецька обл.), Закарпаття та Волинь (Волинська, Рівненська обл.). Цей регіон вирізняється безумовним домінуванням української етнічної основи (української мови насамперед) та помітно вищим ступенем української національної самосвідомості.

Схід і Південь (Харківська, Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська обл. та АР Крим) – регіон характеризується помітним, але значно меншим, ніж у Західному регіоні, і не суцільним переважанням української етнічної основи (крім АР Крим). За показниками ставлення до рідної мови та своєї національності українське населення є значною мірою зрусифікованим. Функціонування української мови обмежується переважно сільською місцевістю та побутовим рівнем, околицями невеликих міст і селищ міського типу.

При цьому слід зазначити, що останні дослідження свідчать про дуже строкатий характер настроїв та ціннісних орієнтацій мешканців різних областей цього регіону. Зокрема, соціологічні опитування, проведені у 2015-2016 рр. в південних і східних областях України засвідчили, що 90% жителів Дніпропетровської та Запорізької областей відносять себе за національністю до українців, таких найменше у Луганській та Донецькій областях (66% і 71% відповідно), проте вони й у цих областях складають більшість. Росіян є найбільше у Луганській та Донецькій областях (32% і 25% відповідно), а найменше – у Дніпропетровській і Запорізькій областях (по 8% в кожній області). Найбільша частка тих, хто розмовляє вдома російською, – у Донецькій області (78%), найменша – у Дніпропетровській (57%). Серед решти респондентів у всіх областях більшість складають україно-російські білінгви.

Дніпропетровська і Запорізька області є найбільш проукраїнськими та проєвропейськими: їх жителі переважно вважають, що Донбас і Крим мають бути повернені Україні без жодних компромісів з Росією і що Росія винна у воєнному конфлікті на Донбасі. Також ці області мають найбільшу частку проєвропейськи налаштованих жителів і тих, хто вважає себе за національністю українцями. Донецька та Луганська області є найменш проукраїнськими і проєвропейськими за вищезгаданими критеріями, а Одеська та Харківська займають проміжну позицію [78, с. 50].

Центр (Житомирська, Черкаська, Вінницька, Хмельницька, Кіровоградська обл., Полтавська, Чернігівська та – дещо умовно – Сумська обл.). В обласних центрах та інших промислових містах регіону переважає російська мова, хоч і меншою мірою, ніж у містах Сходу та Півдня. Проте тут виразно простежується українська національна і державно-політична орієнтація.

Між названими регіонами існують соціально-політичні, культурно-мовні та інші відмінності, зокрема [193, с. 250]:

- різний ступінь української національної свідомості та державотворчої активності і, відповідно, супротиву політичній та культурно-мовній експансії сусідніх народів, насамперед русифікації;

- прийняття/неприйняття комуністичної ідеології, яка у пострадянський час пов'язана з прагненням до союзу з Росією;

– наявність різних літературно-мовних традицій – наддніпрянської, наддністрянської (у Галичині, на Буковині та Волині), русинської (на Закарпатті);

– наявність вужчих регіональних культурно-мовних виявів (номенклатура особових імен, вплив мови сусіднього народу).

Характерна особливість трьох регіональних компонентів полягає також у тому, що Західна Україна (близько 10 млн. мешканців) представлена україномовною нацією, де процеси модернізації і національного формування відбувалися одночасно. Центральна Україна (понад 30 млн. осіб) є україномовною, але з напівмодерною білінгвістичною ідентичністю. Донбас і Крим (близько 10 млн.) – є переважно російськомовним населенням [237, с. 381].

Значними є відмінності у знанні української мови в регіонах. Так на Заході України вільно володіють українською мовою 93% мешканців, на Півдні на такому рівні знають державну мову лише 48% жителів. Між ними знаходяться Центр країни з 84% найвищого рівня знання української мови і Схід – з 57%. Однак, це не означає, що у якійсь із частин країни є серйозні проблеми з розумінням української мови. Найбільше таких, хто практично не розуміє державної мови, на Півдні – 5% і на Сході – 2% опитаних [225, с. 50].

Своєрідними є причини етнічних протиріч і конфліктів на мовному ґрунті в регіонах [205]. Зокрема, на Заході України, особлива складність міжетнічної ситуації полягає у тому, що, паралельно з відродженням русинського руху, почався процес активної етнічної ідентифікації інших груп. Етнополітичний ренесанс українського етносу та національних меншин на Закарпатті дав поштовх лідерам русинської субетнічної групи до артикуляції претензій на свою окремість від українського етносу й переконань щодо необхідності боротьби за визнання русинів щонайменше окремою національністю, а то й взагалі нацією [246]. Однак, констатує відсутність у русинів багатьох рис, притаманних етнічній меншині, етносу, а тим більше нації (як в етнічному, так і у політичному сенсі), можна стверджувати безпідставність подібних претензій і класифікувати це як найбільш концентрований вияв процесу політизації етнічності, що має місце в умовах етнополітичного відродження не лише в Україні, а й в інших поліетнічних країнах світу.

На Буковині конфліктна ситуація була пов'язана з активізацією румунофільства і намаганням створити окремий адміністративний район. Залагодженню конфлікту сприяла діяльність змішаної міжурядової українсько-румунської комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, створена на виконання пункту 13 статті 13 Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, підписаного 2 червня 1997 р. в Констанці (Румунія) і ратифікованого Верховною Радою України 17 липня 1997 р. [125, с. 48].

Більш загрозливою склалася конфліктна ситуація в Східному регіоні України. Політична культура регіону значною мірою відрізняється від політичної культури Заходу. Тут немає пріоритету національно-державних цінностей. Зокрема, специфіка Донбасу полягає у етнічному складі його населення. Це 56,9 відсотків українців, 38,2 % росіян та 4 % людей інших національностей. Геофізичні фактори (розміщення регіону на перехрестях міграційних шляхів та міграційна політика радянського уряду) пояснюють присутність на Донбасі більш ніж 130 етногруп, 75 % представників яких вважають рідною мовою російську [178, с. 232]. Російська етнічна група має високий коефіцієнт співпадіння рідної мови з мовою своєї групи. Така ситуація є суттєвим етнополітичним фактором у взаєминах між двома найбільшими етносами України – українцями і росіянами. Найзапекліші дискусії між ними виникають саме з мовних питань, мова стає предметом політичних спекуляцій.

У цілому, конфліктність процесу етнічної ідентифікації східного регіону полягає в тому, що:

- національна ідея не стала за роки незалежності головною у масовій свідомості населення;
- різка зміна статусних характеристик українців і росіян – росіяни психологічно не можуть примиритися зі статусом національної меншини;
- значна питома вага українців, що втратили рідну мову;
- традиційна історична, економічна, культурна орієнтованість на північного сусіда – Росію;
- асиміляція національної еліти в російську.

В Автономній Республіці Крим конфліктний потенціал маскувався у специфіці етнополітичної ситуації регіону. Процес

етнічної ідентифікації на півострові обумовлювали три головні етнічні компоненти, які становили більшість його населення. Дані перепису 2001 р. засвідчили, що кількість росіян становила 58,3 %, українців – 24,3 %, повернення кримських татар довело їх чисельність з 1,9 % (1989 р.) до 12 % [229, с. 126]. На жаль, більшість українців Криму співвідносили себе з російським культурно-мовним середовищем. Процес русифікації тривав, незважаючи на проголошення незалежності і визнання української мови державною.

Гострою і конфліктогенною залишається проблема, пов'язана з поверненням і облаштуванням депортованих кримських татар та осіб інших національностей, відновлення щодо них історичної справедливості. Особливо складна ситуація пов'язана з тим, що кримський російський рух взяв курс на трансформацію суспільства в кримський народ. З огляду на це та враховуючи російськомовну більшість населення, Крим залишався “російським”: 98 % учнів навчалися російською мовою. Проросійське населення південно-східних областей України сприймало українську мову тільки як предмет вивчення або як необхідність використання [322].

Провокували напругу в міжетнічних стосунках населення Криму дії представників інших етнічних спільнот. Румуни, кримчаки, караїми бажали іменуватися автохтонним населенням Криму, а тому говорили про “національний дискомфорт”. Безумовно, це є наслідком того, що “малі” народи були постійно стурбовані збереженням своєї етностатусної та культурної системи. Не слід також недооцінювати приховану конфронтаційність представників вірменської та азербайджанської етнічних громад, яким представники кримськотатарської еліти відмовляють у праві вважати себе корінним народом півострова [50, с. 61].

Таким чином, відмінності, які існують між східними та західними територіями в Україні, складають потенційний виклик для територіальної цілісності держави, її національної безпеки, бо є значною перешкодою для можливих перспектив розвитку українського суспільства як єдиної нації. Підґрунтям цих розбіжностей, як ми встановили, є низка причин: мовна, культурна та інші відмінності українського суспільства; перебування українських земель у складі різних держав, що сприяло встановленню соціально-економічних та культурних відмінностей між регіонами України. Саме тому проблема подолання

регіонального та політичного роз'єднання країни, необхідність інтеграції та консолідації українського суспільства є головним пріоритетом державної мовної політики [11].

До *зовнішніх чинників*, які сприяють виникненню загрози міжетнічного конфлікту на мовному ґрунті, слід віднести ситуацію, пов'язану з розвитком румунського етносу, яка обумовлюється певною діяльністю політичних кіл Румунії. Вони відверто висувають територіальні претензії до України, чим підігруються антиукраїнські настрої серед румунського населення. В останні роки лунали пропозиції створити національно-територіальні утворення румун. Цьому сприяло незавершеність розпочатого 1992 р. процесу переговорів про водні кордони між Україною і Румунією. Конфлікти між румунами та іншими етногрупами регіону провокуються румунськими націоналістичними організаціями у прикордонних районах, які висувають гасло перегляду державних меж України.

Як важливий чинник впливу на мовну ситуацію в румуномовних регіонах Одеської та Чернівецької областей виступають Молдова та Придністров'я. Йдеться про політизацію існуючих мовних проблем. Серед інших країн, що прагнуть впливати на вирішення мовної проблеми України, особливе місце посідають Греція та Ізраїль, які розглядають діаспори на пострадянському просторі як джерело імміграції.

З боку турецьких політтехнологів у середовище кримських татар впроваджувалась думка, що хоча їхня ідентичність відрізняється від турецької, однак лише використання турецької мови може врятувати кримських татар від асиміляції російськомовною більшістю, оскільки лише турецька мова має високий статус та комунікативні функції, у той час як кримськотатарська може виступати хіба що символом етнічної ідентичності.

Європейські країни, зокрема Швеція, Фінляндія, надають певну підтримку ромській (циганській) мові. При цьому береться до уваги, що роми відрізняються від інших народів Європи своїм специфічним способом життя і фактично виступають як своєрідна соціальна група [224, с. 264, 267, 268].

Виникнення етносоціальної напруги в Закарпатті є наслідком дій певних політичних кіл Угорщини, які відкрито підтримують рух "політичного русинства". Слід зазначити, що русинська карта дає

можливість збільшити простір для політичного маневру в рамках регіону і перешкоджає поширенню української мови. Відродження русинського проекту було б неможливим, якби не існування потужної північноамериканської діаспори вихідців з Закарпаття, що виникла внаслідок еміграції свого часу майже половини населення краю. Ця діаспора спочатку сприяла поширенню проросійських поглядів, потім виступала за об'єднання з Чехословаччиною і, нарешті, перетворилася на живильне середовище неорусинства. [224, с. 269–270]. Деякі засоби масової інформації Угорщини перекручують стан міжетнічних відносин у Закарпатті, агітують за повернення Закарпаття до складу Угорщини або створення “спеціальної самоврядної адміністративної території”.

Величезну загрозу для національної безпеки України становить “мовна карта”, яку розігрують правлячі кола Росії. Вони зробили ставку на утвердження російських культурних цінностей і дискримінацію української мови та культури в районах з більшою часткою росіян. Саме тут найбільш популярні ідеї слов'янофільства та проросійські настрої. Після проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. позиція Росії щодо України, порівняно з історичним минулим, принципівих змін не зазнала. Російська політична еліта і пересічні громадяни Російської Федерації у своїй переважній більшості свято переконані, що Україна є частиною Росії і винна у розвалі СРСР та інших її негараздах, а незалежна державність України є геополітичною аномалією і становить стратегічну загрозу для Росії. Тому воз'єднання росіян і українців у єдиній державі має на їх думку завершитись створенням потужного надетносу з однією, звичайно російською, мовою, церквою і культурою, а Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитись як світова наддержава.

Російські великодержавники та їх проповідники звинувачують українську владу у запровадженні насильницької українізації, порушенні прав росіян та актуалізують в Росії проблему “співвітчизників”, що перетворюється на інструмент дестабілізації міжетнічної ситуації в Україні. Варто нагадати, що в Україні “плідно” працювали товариства і громадські організації “Русь”, “Русское собрание”, “Київська Русь”, “Русский клуб”, “Російський рух України”, “Русскоязычная Украина”, “Юго-Восток” та ін. Ці організації були регіональними інститутами, через які

реалізовувалось трансформування російського питання у фактор суспільного життя України.

Справжня мета вимог Росії щодо надання офіційного статусу російській та іншим мовам полягає не у захисті мовних прав меншин, а у створенні легального підґрунтя для тотального витіснення української мови з ужитку, фрагментації України на мовно відособлені один від одного регіони та її розчленуванні як єдиного державного цілого в майбутньому. Прагнення зберегти за російською мовою попередні обсяги функціонування на пострадянському просторі, відновити їх, належить до пріоритетів сучасної мовної політики Російської Федерації [144, с. 97].

Російська Федерація, грубо порушивши міжнародне законодавство, здійснила силове захоплення частини суверенної української території – Криму й неприховано прагне анексувати південно-східні області України. При цьому керівництво Росії (В. Путін) намагається брехливо прикрити відвертий акт агресії нібито захистом російськомовного населення, права якого порушується, що аж ніяк не відповідає дійсності. Усе це є наслідком примітивного, застарілого (радянсько-комуністичного) мислення та неоімперської політики владної верхівки Росії, зокрема В. Путіна, який до цього часу не може змиритися з розпадом Радянського Союзу, вважаючи той факт найгроздіознішою катастрофою минулого століття [163, с. 119–125].

Водночас, слід звернути увагу на історико-структурні проблеми щодо вжитку російської мови. Як підкреслює директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор П. Гриценко, мовна ситуація в Україні має свої особливості, головна з яких – полілінгвальність, тобто наявність у загальному функціональному полі кількох мов, серед яких одна – українська – має статус державної мови. Проте якщо співіснування української мови з болгарською, гагаузькою, словацькою, кримськотатарською, угорською, румунською мовами має ареально визначений характер (з огляду на відносно чітко окреслені зони їх поширення), то присутність російської мови має континуальний характер, а межа між сферами використання української та російської мов є рухливою [169, с. 2–3].

Не уникнула Україна негативного впливу глобалізаційних процесів через те, що, по суті, пострадянське суспільство не набуло

відповідних імунітетів, які б завадили проникненню у ще живильне україномовне середовище “вірусів” чужої ідеології і культури.

Таким чином, мовна ситуація в Україні допоки залишається переважно суперечливою і потенційно конфліктною [207, с. 123]. Заходи центральної влади, спрямовані на вирішення мовної проблеми, розширення сфери застосування державної мови, знаходять підтримку у традиційно україномовних регіонах і натрапляють на байдуже ставлення, а інколи й відвертий саботаж у регіонах, у яких домінуючі позиції й надалі належить російській мові. Тим самим зберігаються умови для використання мовного питання в інтересах різних політичних сил, що посилює конфронтацію навколо нього і стимулює політико-ідеологічний розкол країни.

Важливою змістовною складовою національної безпеки України є інформаційна безпека мовного простору [335]. У сучасному світі це поняття безпеки перетворилося на одну з важливих складових мовної політики. Не випадково у ст. 17 Конституції України зазначено: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу”.

Слід зазначити, що до розпаду Радянського Союзу на усій його території, був єдиний комуністично-радянський інформаційний простір, який суворо охоронявся і куди не допускалася жодна інформація, що не вкладалася у межі панівної ідеології. З цією метою була створена система компартійної преси та розгалужені ретрансляційні теле- і радіомережі. В умовах незалежної України в її інформаційному просторі продовжується інформаційна експансія інших країн, що негативно позначається на українському мовному просторі, руйнує спосіб мислення і деформує національну свідомість українських громадян через прищеплення їм чужих стереотипів та навіювання почуття меншовартості. Внаслідок цього відбувається розмивання ідентичності української нації, духовне знищення людського резерву, з якого формується українська еліта.

Як справедливо зазначає М. Пірен, важливим завданням оновлення світоглядних засад сучасної політико-владної еліти України є підвищення рівня її громадянської компетентності. Для цього потрібно виробити нову управлінську ідеологію, спрямовану

на модернізацію адміністративної управлінської культури державних службовців, формування готовності управлінського персоналу розробляти та приймати рішення в умовах зростаючої свободи дій та підвищення особистої відповідальності з орієнтацією на служіння державним та суспільним інтересам [242, с. 128].

Сьогодні український інформаційний простір активно використовує у своїх інтересах Росія для поширення неоімперіалістичних ідей та ідеологічної обробки українських громадян. Ця відкрита інформаційна агресія проти нашої держави несе для національної безпеки України величезну небезпеку – аж до втрати незалежності, адже через інформацію формується громадська думка. Домінуючи в інформаційному просторі, можна вміло маніпулювати суспільною свідомістю, у чому Москва має значний, ще комуністичний досвід.

Перша форма інформаційної експансії Росії – це поширення суто московських періодичних видань на терені України, зокрема, центральних російських газет, традиційно відомих тут ще з часів Союзу, коли російська преса домінувала повсюдно.

Друга типова форма експансії традиційна: завезення друкованої періодики безпосередньо з Москви.

Третя форма інформаційного проникнення в Україну – насичення національного книжкового ринку чужомовною продукцією. Московські ідеологічні стратеги точно визначили слабкі місця в царині українського книгодрукування і, користуючись політичною короткозорістю чи свідомою позицією державного чиновництва, буквально заповнили державу різноманітною російськомовною літературою.

Четверта форма російської експансії в інформаційний простір України – внутрішня, тобто та, яка має досягти все тієї ж мети зсередини, – заснування і видання української періодики російською мовою. Зокрема, про відверто антиукраїнську спрямованість засвідчив зміст часопису компартії П. Симоненка “Коммунист” та газети прогресивних соціалістів Н. Вітренко “Досвітні вогні”, які, виходячи російською або подаючи публікації як українською, так і російською, об’єктивно працювали проти України і за формою, і за змістом. Окремі російськомовні газети у південно-східних регіонах буквально пашать шовіністичною насиченістю.

Нарешті, п'ята за ліком, та чи не перша за значенням форма російської інформаційної експансії – завоювання українського телефіру. Москва за допомогою телефіру відверто практикує безпосереднє втручання у внутрішні справи нашої країни, відповідним чином коментуючи різні події в Україні, формуючи у глядачів симпатії чи антипатії до тих чи інших українських політиків [129].

Цікаво, що і під час здійснення антитерористичної операції на сході України у 2014 р. і далі експлуатовалась риторика радянського минулого, прославлялися радянські символи. Складається враження, що триває чітко продумана й добре організована інформаційно-психологічна операція щодо реанімації “единой страны”. Тим часом українському телебаченню треба було б звернути увагу на більш ніж актуальну кінодокументалістику: “Другой Челси. История из Донецка”, “Криминальная оккупация (Полная версия)”, “Донецкая мафия. Часть вторая: пришествие Януковича”, “Донецкая мафия. Часть третья: две ходки Януковича”, “Виктор Янукович. Криминальные лидеры Украины”, “Янукович! Донецкая братва! 1 Серия,” “Янукович! Донецкая братва!” 2 Серия, “Донецкая мафия у власти. Воры в законе” [129].

Слід зазначити, що “мовна війна” дуже рідко розглядається як війна і, в кожному разі, ніколи не оголошується. Культурний імперіалізм тонший за економічний, він менш відчутний і помітний, ніж політичний і військовий. Як справедливо наголошує Л. Костенко, “нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову” [161, с. 27]. Саме тому, для загарбника найпершим є завдання знищити мову, а з нею і пам'ять, і волю до боротьби. Забезпечення інформаційної безпеки мовного простору є нагальною проблемою в Україні. Підтвердженням можуть слугувати дані, отримані в ході соціологічного опитування, проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. Стан інформаційної безпеки України експерти оцінили переважно негативно (“1” і “2” – 49%) та посередньо (“3” – 39%) за 5-бальною шкалою. Середній бал склав 2,44 [332]. Тому для забезпечення національної безпеки України дуже важливо вести наступальну інформаційну пропаганду вітчизняної мовної політики. Правильну, переконливу, ефективну. Використання українських інформаційних ресурсів як додаткового засобу для поширення відвертої російської

пропаганди неприпустимо. Ворожа пропаганда має бути припинена й нейтралізована.

Таким чином, головними чинниками, які зумовлюють загрозу національній безпеці України на мовному ґрунті, є [239, с. 92]:

- стихійність становлення української поліетнічної (політичної) нації, що поглиблює етнорегіональні відмінності, заважає становленню спільної загальнонаціональної свідомості, утвердженню української національної ідеї;

- відсутність ефективної, з урахуванням регіональних особливостей, політики підтримки української мови та культури, яка була б із розумінням прийнята більшістю російськомовного населення. Результатом є подальша мовна деукраїнізація населення;

- збереження високих темпів асиміляції переважної більшості національних спільнот, як правило (за винятком польської меншини), російськомовного напрямку;

- відсутність постійного системного моніторингу політичного, соціально-економічного, культурного та мовного стану, у якому перебувають етнічні спільноти, що заважає виявленню реального рівня задоволення їхніх інтересів і потреб, і налагодженню між ними діалогу для обговорення протиріч, що виникають на ґрунті розбіжностей інтересів;

- висока присутність еміграційних настроїв у середовищі етнічних неукраїнців, що має наслідком пасивність значної їх частини при створенні в Україні громадянського суспільства;

- незавершеність процесу облаштування депортованих у минулому за етнічною ознакою народів, насамперед кримських татар;

- наявність соціально неадаптованих меншин. У першу чергу це роми, рисами життя яких є хронічне безробіття, висока дитяча смертність, високий рівень захворювань, антисанітарні умови проживання. Аналогічні проблеми притаманні й новим іммігрантським групам;

- посилення процесів міграції до України представників тих громад, які не проживали традиційно на її території, та нелегальної міграції. Більшість нелегалів прагне потрапити в країни Західної Європи, а відтак розглядає Україну як транзитну територію. Це призводить до утворення в Україні новітніх етнічних груп;

- недостатня залученість національних меншин (крім росіян) і корінних народів у процес прийняття життєво важливих для них рішень з мовного питання;

- незадовільний рівень державного етнополітичного менеджменту, фахової підготовки службовців органів місцевої влади і місцевого самоврядування, відповідальних за здійснення державної мовної політики;

- відсутність ефективної координації реалізації державної мовної політики в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

На думку М. Карпенка, основні загрози, які несе в собі відсутність чіткої мовної політики в Україні, стосуються наступних аспектів суспільно-політичного життя [136] :

- самоідентифікації Української нації;
- розділення Українського народу за мовною ознакою;
- формування комплексного розуміння напрямку розвитку країни між альтернативами: Захід (європейська демократія) – Схід (повернення в імперію);

- розвитку української культури, науки, освіти тощо;
- формування політичної культури (імунітет до спекуляцій і демагогії), зміцнення історичної пам'яті Української нації (автентичне прочитання і розуміння власної історії та перспектив поступу у світовому контексті);

- економічних факторів: мас медіа, книгодрукування, шоу бізнес тощо.

Головним конфліктопровокуючим чинником мовної ситуації в Україні залишається питання статусу російської мови, яка не є державною, проте має історично обумовлені сильні соціальні позиції та підтримку: рідною її вважає 29,6% жителів України [227, с.66]. До сфер, у яких зміна мовного режиму може сьогодні викликати найбільше вимог чи невдоволення, можна віднести також державний апарат, органи влади, сферу освіти, і, як ми вже відзначали, інформаційний простір. Край ідеологізації та політизації мовної проблеми та політичним провокаціям на мовному ґрунті може покласти тільки консенсус політиків щодо ідеології державної мовної політики та моделі співіснування найбільш поширених у країні мов.

З урахуванням мовної ситуації в Україні нормативно-правове забезпечення державної мовної політики має бути спрямована на досягнення таких цілей:

- утвердження української мови як державної (офіційної) у всіх сферах публічної сфери суспільного життя на всій території України і при здійсненні офіційними особами представницьких функцій у міжнародному спілкуванні;

- посилення функції державної мови як мови громадянства – об'єднуючого і консолідуючого чинника в українському суспільстві і засобу зміцнення державної єдності України;

- зміцнення української мови як мови міжетнічного спілкування і порозуміння в Україні, гаранта державної незалежності й національної безпеки;

- утвердження і підтримка української мови як самобутньої мови титульної нації;

- сприяння розвитку мов національних меншин із спеціальним наголосом на захисті мов, що опинились під загрозою зникнення;

- підтримання мовного розмаїття України та міжкультурного діалогу;

- сприяння підвищенню загальної мовної культури громадян;

- захист мовного простору України від чужоземної мовно-культурної експансії;

- запобігання дискримінації за мовною ознакою та запровадження заходів позитивної дискримінації щодо мов, які потребують особливого захисту, зокрема, щодо української мови у деяких регіонах України;

- сприяння у задоволенні мовних потреб українців у країнах поселення.

На думку переважної частини науковців та експертів, у внутрішньому безпековому середовищі України досить часто спостерігається неадекватність реагування державних органів на конфліктні загострення у сфері міжетнічних і мовних відносин, радикалізацію суспільних настроїв і поширення проявів екстремізму, зокрема, інспірованих ззовні. Для наукового обґрунтування і вирішення даних проблем експертами Національної академії державного управління при Президентові України запропонована процедура діагностики загроз у

внутрішньополітичній сфері. Визначені детермінанти та чинники забезпечення суспільної безпеки, досліджені її взаємозв'язки із внутрішньополітичною безпекою, обґрунтовані концептуальні засади механізму узгодження інтересів людини і суспільства. Запропоновано інструментарій аналізу внутрішньополітичної безпеки України на загальнодержавному й регіональному рівнях, виконано комплексне дослідження технологій дестабілізації суспільно-політичної й економічної систем та у цьому контексті – технологій протидії загрозам у внутрішньополітичній сфері. Визначено принципів обмеження при стратегічному плануванні забезпечення політичної безпеки. Обґрунтована доцільність розробки та структура Паспорту загроз внутрішньополітичній безпеці у контексті його практичного використання органами державної влади при моніторингу загроз національним інтересам [84].

Суть заходів держави щодо вирішення мовної проблеми має полягати не у насильницькому нав'язуванні української мови, а в наданні громадянам України, які раніше були позбавлені свободи вибору, можливість вільно опанувати рідну мову і свідомо вивчити мову свого громадянства з урахуванням перспектив, які відкриває її знання для самовдосконалення, самореалізації і повномасштабного здійснення конституційних прав. Для цього потрібен, насамперед, системний, наполегливий і відповідальний пошук виважених компромісних рішень, здатних забезпечувати подальший розвиток української мови та водночас належно сприяти розбудові правової демократичної держави.

Слід зазначити, що у роки незалежності в Україні було закладено основи законодавства про мови. Однак, характеризуючи законодавство України у мовній сфері, варто визначити головні його риси:

- відсутність адекватного сучасним реаліям комплексного закону про мови. Як наслідок, зберігається простір для різночитання, суттєво звужується сегмент формування державної політики;

- відсутність конкретних механізмів реалізації положень законодавства.

Усе це характеризувало мовне законодавство, а відтак і всю мовну політику як нечітку та несистемну [251, с. 39].

Попри декларовану толерантність, мовне законодавство України містило багато суперечностей. Деякі законодавчі положення явно застаріли й не відповідали потребам суспільства. Зокрема, норми Конституції – основоположні в питанні визначення статусу мов – мають загальний характер і не встановлюють механізмів реалізації закріплених у ній положень. Якщо брати до уваги Закон УРСР “Про мови в Українській РСР”, то перш за все слід сказати, що він був прийнятий понад два десятиліття тому: після нього відбулися події, які вимагали його переробки і доопрацювання. Так, у ст. 4 зазначалось, що “мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови. УРСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів СРСР”. Цей закон тривалий час забезпечував потужні зовнішні і внутрішні механізми захисту не стільки української, скільки російської мови: наприклад, діловодство в деяких державних органах велось українською і російською мовами (картотеки в органах внутрішніх справ велись виключно російською мовою, а нова комп’ютеризована система обліку злочинців впроваджувалась українською мовою, що спричинило проблеми з перекладом прізвищ, імен засуджених, а в подальшому і взагалі виключало можливість знайти засудженого в базі), офіційні документи, що посвідчували статус громадянина, трудові книжки виконувались двома мовами. І, відповідно, якщо в 1989 році такий підхід розглядався як компроміс і відповідав тому, що Україна виступала часткою союзної держави, то сьогодні це вже характеризується як обмеження державної мови [298, с. 154].

Важливим у вирішенні мовної проблеми мав стати “Універсал національної єдності”, укладений 3 серпня 2006 р., в якому наголошувалося на ролі української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території України – як основи самоідентифікації народу і держави, гарантування кожному громадянину вільного використання у всіх життєвих потребах російської чи іншої мови відповідно до Конституції та “Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”. Однак, Універсал мав політичний, а не юридичний характер, а тому вплив його положень на мовну політику був вкрай обмежений.

Оскільки державність української мови є ключовим системоутворюючим чинником конституційного ладу України як національної держави європейського типу, то будь-які спроби запровадити в нашій країні офіційний статус для інших, крім української, мов є порушенням Основного Закону та замахом на конституційний лад України як незалежної, самодостатньої, демократичної національної держави.

Успіх утвердження державної мови в усіх сферах суспільного життя в Україні міг бути досягнутий лише за умов створення надійної нормативно-правової бази мовної політики, механізм забезпечення якої мав розглядатись як важлива складова національної безпеки. Після тривалих спроб удосконалити мовне законодавство, в липні 2013 р. був прийнятий Закон України “Про засади державної мовної політики” [259]. Але, декларуючи “забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя української держави”, реально він був спрямований на витіснення української мови з ужитку. Формально Закон не робив російську другою державною мовою, але надавав їй “вільне функціонування практично у всіх сферах діяльності”, що рівнозначно офіційному статусу. Він був не в змозі забезпечити належний баланс між розвитком і використанням державної мови як об’єднуючого чинника в житті суспільства та розвитком і захистом мов меншин у ключових сферах суспільного використання мови, таких як державне управління, освіта та засоби телерадіомовлення. Це, ймовірно, могло призвести до скорочення використання державної мови та зменшення можливості та стимулу для широких верств населення України, спрямованих на досягнення достатніх знань державної мови. В свою чергу, це могло розширити існуючий мовний поділ всередині країни і спровокувати сильну негативну реакцію з боку прихильників зростання ролі державної мови, що призвело би до загострення напруженості.

Голова Івано-Франківської обласної ради О. Сич з приводу прийняття Закону України “Про засади державної мовної політики” заявив, що аналіз сучасної мовної ситуації у країні, прийняття з грубим порушенням Конституції та законодавства України, Закону України “Про засади державної мовної політики” свідчать про наявність політичних спекуляцій і сепаратистських настроїв щодо його використання, що суперечить інтересам національної безпеки

України, ставить під загрозу її суверенітет і може призвести до поступового зникнення з етнічної та політичної карти Європи української нації [294]. Для усунення такої загрози і розширення сфери застосування української мови, прискорення формування українського мовно-культурного та мовно-інформаційного простору обласна рада затвердила Програму захисту та розвитку української мови.

Слід зазначити, що державна українська мова буде мати блискучі перспективи лише у тому разі, коли еволюціонуватиме природним шляхом, у руслі вимог статті 10 та інших положень Конституції України, без політичного чи юридичного авантюризму. Провокаційні спонукання штучно українізувати суспільство методом правового примусу, протиприродного, насильницького юридичного унормування не тільки суперечать точно виписаним конституційним нормам і обмежують права національних меншин та російськомовних етнічних українців, а й завдадуть відчутного удару авторитетові української мови. Що ж до правового регулювання сфери всебічного розвитку і функціонування української мови, її використання, як і російської, інших мов національних меншин, захисту мов тощо, то воно є не лише можливим, а й обов'язковим. Йдеться про обережне, делікатне регулювання, суворо у межах Конституції України, з урахуванням реального національно-етнічного плюралізму (за останніми офіційними даними, українську мову вважають рідною 64,7% населення України, а російську – 32,8%), верховенства права, з явною перевагою цивільно-правових заохочувальних позитивних норм, які б формувалися шляхом правотворення знизу, тобто у реальному житті. Не виключаються при цьому і примусові позитивні норми, особливо щодо сфери відповідальності за приниження, зневажання, умисне спотворення будь-якої мови, за посягання на права особи за мовними ознаками [236].

Важливе значення має розробка процедури встановлення рівня знання державної мови для державних службовців України. Перша спроба окреслити загальні підходи до цієї процедури була здійснена у зв'язку з тим, що у Законі України “Про громадянство України” однією з обов'язкових умов прийняття громадянства України було визнано володіння українською мовою. У п. 5 Положення про порядок розгляду питань, пов'язаних із громадянством України, від 31 березня 1992 р. зазначалося, що

рівень знання заявником української мови визначається працівниками органу внутрішніх справ разом із представником навчального закладу чи органу освіти, уповноваженого виконавчим комітетом місцевої ради народних депутатів. Але із прийняттям Указу Президента України від 6 липня 1997 р. “Про заходи щодо поліпшення організації розгляду питань громадянства” це положення втратило чинність [230].

З метою впровадження української мови в усі сфери суспільного життя, у 1999 р. було розроблено проект Закону України “Про розвиток і застосування мов в Україні”. У ньому зазначалось, що українська мова як державна є основним засобом спілкування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, обов’язковою для застосування в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, установ і організацій, підприємств, незалежно від форм власності. Працівники державних установ були зобов’язані володіти українською мовою в обсязі, необхідному для виконання ними службових обов’язків, та користуватися нею у час їх виконання [112]. Тому політична еліта, уособлюючи владу, повинна бути національно свідомою та своєю діяльністю не лише впроваджувати в життя мовне законодавство, а й домагатися престижності української мови в усіх сферах суспільного життя країни. Бо, як правильно стверджує Ю. Шевчук, “...у такому суспільстві державна мова однаково природно має звучати у вустах президента країни і його дружини, простого робітника і вченого, банкіра і домогосподарки” [345, с. 28]. Державна мова має бути обов’язковою для спілкування політиків, депутатів та урядовців усіх рівнів і регіонів, бо вони захищають національні інтереси держави, незалежно від приналежності до різних партій та ідеологій.

Досить важливим у законопроекті “Про державну службу” був розділ про юридичну відповідальність за порушення мовного законодавства України. Робота над цим законопроектом тривала довгий час. Було запропоновано внести зміни до статей третьої, четвертої, десятої і дванадцятої Закону України “Про державну службу”, відповідно до яких посадові та службові особи органів державної влади повинні володіти українською мовою на рівні, необхідному для виконання ними їхніх посадових і професійних обов’язків, не допускати публічних проявів зневаги щодо української мови, знущання чи глузу над нею, а також її

дискредитації, крім того, зобов'язані складати іспит з української мови для підтвердження рівня володіння нею, необхідного для виконання ними службових обов'язків. Верховна Рада ухвалила закон “Про державну службу” 10 грудня 2015 р. і зобов'язала чиновників говорити українською мовою [112]. В законі зазначено, що українській мові надано статус мови офіційного спілкування посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування у час виконання посадових обов'язків, а також українська мова – є мовою діловодства і документації цих органів та посадових осіб. При цьому йдеться про те, що державний службовець повинен вільно володіти державною мовою “і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону”.

Дія даного закону поширюється на державних службовців, зокрема: Секретаріату Кабінету міністрів України; міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; місцевих державних адміністрацій; органів прокуратури; органів військового управління; закордонних дипломатичних установ України.

Верховна Рада проголосувала про рішення щодо набуття чинності даного закону з 1 травня 2016 р., а до того часу уряд має доопрацювати нормативні документи для вступу його в дію.

Слід зазначити, що положення статті 10 Конституції України передбачає, що держава повинна забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави. А служба безпеки України, на котру покладено завдання захисту конституційного ладу в Україні, має контролювати виконання зазначених положень Основного Закону, які є складовими конституційного ладу, аналізувати реальний стан застосування державної мови, виявляти недоліки та вносити Президентові України пропозиції про вжиття відповідних заходів із їх усунення.

Важливо розробити й ухвалити Державну програму розвитку і зміцнення міжнаціонального та міжконфесійного миру й злагоди [26, с. 55]. Це переконливо засвідчило б, що країна, яка формує ідеологію толерантності, володіє варіативністю рішень у подоланні різних видів етнічних та мовних конфліктів.

Практика застосування прийнятих законів свідчить також про необхідність внесення до них певних змін. Це стосується і нормативно-правових, і вузько-спеціалізованих актів щодо

функціонування української мови як державної та офіційної, у яких відмічено непослідовність щодо утвердження такого її статусу, невиразність політичного курсу держави щодо неухильного запровадження української мови у всі сфери суспільного життя [274].

З метою зміцнення державного статусу української мови необхідно прийняти закон "Про державну українську мову", який регулював би особливості функціонування й захисту саме державної мови. Такий закон повинен чітко встановити пріоритети державної мовної політики, подолати наявну на сьогодні цілковиту безсистемність. При цьому державна підтримка мов національних меншин має регулюватися окремими законодавчими актами.

Реалізація законодавства з мовного питання вимагає вирішення невідкладних завдань, насамперед, на засадах консолідації українського суспільства у повній відповідності до Конституції України. Лише тоді здійснення мовної політики зможе бути успішним, коли всі етноспільноти держави будуть відчувати комфорт, безпеку, державні гарантії прав і свобод, підкріплені високим рівнем матеріального забезпечення й добробуту.

У цілому, державна мовна політика в Україні повинна відповідати конституційним нормам, положенням відповідних міжнародно-правових зобов'язань України та стратегії державотворення. Тому необхідно виробити послідовні та виважені підходи у вирішенні мовних проблем з тим, щоб не допустити політичних спекуляцій і міжетнічних конфліктів, а також зберегти стабільність у державі, бо застосування мов у державі має стати чинником єднання, а не розбрату.

Розв'язання актуальних мовних проблем в контексті національної безпеки України повинно реалізовуватися не тільки шляхом удосконалення нормативно-правової бази, а в значній мірі, загальним оздоровленням соціально-політичної та економічної ситуацій, поглибленням демократизації українського суспільства, створенням сприятливих умов для реалізації громадянами України всієї сукупності гарантованих Конституцією прав та свобод, зокрема й права на задоволення своїх мовних потреб. Ці вимоги необхідно реалізовувати шляхом вдосконалення чинного законодавства, що вимагає комплексного бачення ситуації на політичному, правничому і громадському рівнях, нерозривного зв'язку із загальноприйнятими гарантіями законності.

У нинішній складній ситуації законодавче регулювання державної мовної політики, як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни, має поєднувати цілеспрямованість, тактовність і навіть обережність в засобах його реалізації [177, с. 235]. Такий підхід вимагає від органів державного управління сприяти створенню об'єктивних обставин, які робитимуть українську мову потрібною і престижною для всіх, а українську культуру – привабливою і конкурентоспроможною на всіх рівнях. Отже, державна мовна політика щодо правового врегулювання мовного життя в Україні повинна враховувати специфіку історичних традицій, особливостей як країни в цілому, так і регіонів, де єдина державна мова має урівноважувати існуючі етнічні та мовні відмінності, ставши гарантом національної єдності й територіальної цілісності України.

ПІСЛЯМОВА

У монографії вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в з'ясуванні сутності мовної політики в системі державних пріоритетів, визначенні шляхів підвищення ефективності державної мовної політики і пріоритетних напрямків її удосконалення в контексті сучасних викликів, обґрунтуванні необхідності комплексного дослідження державного управління законодавчим забезпеченням державної мовної політики в Україні.

Результати, отримані у процесі дослідження, дають підстави сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. Системний аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо загального стану розробки теми, дав змогу виявити складність і неоднозначність предмету дослідження, що було обумовлено, перш за все, багатогранністю проблем, чисельністю наукової літератури, наявністю різнобічних наукових оцінок. Оскільки мові притаманна складна архітектоніка та динамічність у часі та просторі), а її функціонуванню – діалектичний взаємовплив різних ознак (індивідуальних, групових, соціальних, територіальних тощо), то законодавче забезпечення ефективної мовної політики у кожній державі має надзвичайно специфічний характер і унеможлиблює генералізацію основних тенденцій та закономірностей. Не зважаючи на те, що автори ввели в науковий обіг значний аналітичний й фактичний матеріал, інтерес до питань мовного законодавства, та його теоретико-історичних аспектів, розробка та системне обґрунтування концептуальних засад державного управління законодавчим забезпеченням державної мовної політики в Україні ще не були предметом окремого наукового дослідження. Залучена і критично опрацьована, різноманітна за змістом джерельна база, за своїм обсягом постала цілком достатньою для проведення всебічного дослідження визначеної теми.

2. Проаналізовано основні теоретико-методологічні засади та історичні умови формування та реалізації мовної політики на основі діючого законодавства в Україні. Здійснено теоретико-методологічне узагальнення наукових концепцій, розробок і пропозицій провідних вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених державному управлінню в сфері державної мовної політики. Наголошено на необхідності поєднання в умовах України

централізаційних та децентралізаційних тенденцій мовної політики, елементів вимушеного символічного насильства держави у вигляді державної мови як конституюючої ознаки нації та ліберального принципу вільного вибору мови спілкування.

На підставі аналізу наукової літератури та джерельної бази з питань мовної політики розкрити сутність та зміст основних термінів понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема, таких дефініцій, як: “суб’єкти і об’єкти мовної політики”, “мова і політика”, “мовні відносини”, “мовна політика”, “мовне будівництво”, “мовне планування”, “мовна ситуація”, “державне регулювання мови”, “мовне законодавство”. Їх використання є надзвичайно важливим, оскільки від їх сутнісно-змістовного наповнення залежить ступінь адекватності розуміння, а отже, те, наскільки повноцінно вони можуть бути використані в процесі наукових досліджень та в управлінській практиці.

3. У результаті розгляду чинних законодавчих актів, норми яких регулюють суспільні відносини у процесі формування та реалізації мовної політики в Україні, встановлено, що у системі державних законодавчих пріоритетів мовна політика посідає чільне місце, оскільки її стратегічним завданням, поряд з гарантуванням всебічного розвитку і функціонування української мови як державної, мовних прав громадян, є утвердження суспільної злагоди і політичної стабільності, забезпечення єдності держави і зміцнення української державності.

Аналіз існуючих тенденцій у мовних відносинах держави засвідчив, що вони детерміновані суспільно-політичним ладом і його етнонаціональним складом, політичним режимом, міжетнічними відносинами й геополітичними обставинами. А це має виключне значення при формуванні мовного законодавства, покликаноного регулювати мовні відносини в країні.

Обґрунтовано, що мовні проблеми необхідно вирішувати з урахуванням нашого статусу незалежності та інтеграційних прагнень до Європи. Саме ці два пріоритети мають диктувати умови проведення мовної політики, тобто орієнтувати на ці складові наше законодавство, організаційні заходи, управлінські рішення.

4. Охарактеризовано особливості становлення та еволюції державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики в Україні. Узагальнено та систематизовано нормативно-

правову (не лише законодавчу, а й підзаконну) базу та визначено організаційно-правові засади здійснення мовної політики стосовно українців імперськими урядами Росії, яке було орієнтовано на етнічне домінування політики імперії.

Доведено, що практика державного управління у сфері законодавчого забезпечення вирішення мовного питання, який охоплює періоди Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, дає підстави для ствердження, що державна мовна політика, основною метою якої був розвиток української мови та утвердження її державності, а також задоволення мовних потреб національних меншин, має важливе історичне значення. Вона реалізовувалася за допомогою важелів державного управління, особливо ефективними з яких виступали політичний, правовий і на його основі організаційний.

З'ясовано, що роль державного управління розвитком мовного законодавства суттєво змінилися з встановленням радянського режиму в Україні. Спочатку намітилась тенденція поширення українського мовного простору в роки українізації. Ця українізація радянського типу мала один спільний знаменник з українізацією в УНР, Українській державі Скоропадського й Директорії, а саме - дерусифікацію. Але із згортанням українізації, зрозумівши, що і в наступні роки не вдається остаточно уніфікувати національно-культурне життя в СРСР, сталінське керівництво у 1938 р. переходить до відвертої русифікації, яка продовжувалась до кінця 80-х років ХХ ст.

Лише в жовтні 1989 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон "Про мови в Українській РСР". Згідно цього закону, українській мові забезпечувався статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної самобутності. Проте Закон про мови не був радикальним, оскільки постійний наголос на розширенні прав української мови супроводжувався у ньому не менш постійними застереженнями щодо забезпечення прав російської мови – практично у тому самому обсязі, що й до прийняття Закону.

З'ясовано характерні риси державного управління процесом законодавчого забезпечення мовної політики в умовах державної незалежності України. Встановлено, що процес вирішення мовної проблеми відбувався на основі чинного законодавства. Доведено,

що правове забезпечення вирішення мовних проблем в Україні, незважаючи на певні прорахунки та нечіткість окремих положень, засвідчило свою дієвість. Завдяки мовному законодавству вдалося уникнути гострих конфліктних протистоянь в Україні на мовно-національному ґрунті. Проте розвиток нормативно-правової бази вітчизняного законодавства засвідчив, що вона ще не відповідає потребам сучасності, простежується недостатня увага з боку органів державної влади щодо пріоритету дотримання принципів мовної толерантності у процесі мовного влаштування країни. Але наукове осмислення здобутків і прорахунків правового регулювання мовного питання в Україні після здобуття нею незалежності дало підстави для визначення завдань модернізації державного управління розвитком вітчизняного законодавства щодо реалізації мовної політики.

5. Узагальнення зарубіжного досвіду державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики показало, що успіх у вирішенні мовної проблеми значною мірою залежить від політичної волі влади в країні, від її бажання та реалізаційних прагнень, які ґрунтуються на правових засадах збереження державності та цілісності, консолідації та безконфліктності серед населення держави. У процесі вирішення мовного питання в зарубіжних країнах чітко прослідковуються такі важелі державного управління, як: правовий - законодавче закріплення статусу державної мови на вищому рівні, організаційний - наявність дієвих державних структур, на які покладено функції координації та контролю за виконанням чинного мовного законодавства на місцях, економічний - виділення державами бюджетних коштів на здійснення культурно-освітніх програм в галузі мовної політики, фінансування проектів наукових досліджень в мовній сфері тощо; інформаційний - усебічне висвітлення проблемних питань мовного влаштування країни.

Встановлено, що у мовному законодавстві держав світу відомі три основні підходи до розв'язання цієї проблеми. У першому випадку як державний засіб спілкування виступає мова однієї, зазвичай найчисленнішої, національності, що відіграла провідну роль в історичному формуванні держави. Другий шлях вибору загальнодержавного засобу спілкування в умовах багатомовності - визначення як офіційної, або державної, всіх основних мов країни. Практикується також третій варіант - зі співвідношенням у

законодавстві країни понять національна або державна та офіційна мови. Але слід зазначити, що у багатьох країнах західних демократій однією з найпринциповіших вимог державного будівництва є вимога утвердження державного статусу рідної мови.

Історія розв'язання мовного питання в країнах ЄС показує еволюційність цього процесу, який здійснюється в різних напрямках багаторівневості та багатоаспектності. На сьогоднішній день мовна проблематика є окремим пріоритетним напрямом діяльності ЄС, яка має офіційну назву "EU Language Policy" (Мовна політика ЄС).

Аналіз основних аспектів вирішення мовної проблеми в зарубіжних країнах та ЄС в цілому, шляхів і методів їх правового забезпечення диктує необхідність імплементації цього досвіду для удосконалення державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики України в сучасних умовах.

6. Визначено шляхи підвищення ефективності державного управління забезпеченням мовної політики у сфері захисту прав національних меншин. З'ясовано, що подальшим кроком законодавчих ініціатив у сфері мовної політики повинно стати прийняття закону про функціонування мов національних меншин та мов корінних народів. Зasadничою основою для цього закону повинна стати Європейська хартія регіональних або міноритарних мов (в автентичному перекладі), концептуальною основою якої є збереження мовного розмаїття держави, захист мов, яким загрожує зникнення, а не мовні права національних меншин, які мешкають на території держави.

Аргументовано, що основними завданнями державного управління правовим забезпеченням належних умов для розвитку мов національних меншин України є сприяння збереженню мережі навчальних закладів із викладання мовами національних меншин України, підготовка викладачів для цих навчальних закладів, сприяння створенню регіональних центрів культур національних меншин у місцях їх компактного проживання, видання літератури для школярів загальноосвітніх і студентів вищих навчальних закладів із викладання мовами національних меншин України. При правовому регулюванні мовних відносин національних меншин державний вплив має здійснюватися саме на культурні, політичні, економічні умови існування носіїв мов, а не на самі мови.

Актуальним завданням для органів державного управління постає необхідність подальших розробок загальнотеоретичних проблем мовної політики щодо представників різних національностей, що мешкають в країні. Удосконалення вітчизняного законодавства про національні меншини, формування ефективної системи захисту мовних прав національних меншин, стануть важливими чинниками подальшого становлення і розвитку України як правової і демократичної держави. Найсприятливіші умови для розвитку всіх національних спільнот має забезпечити модель, в якій зростання національної свідомості повинна відбуватися нерозривно із засвоєнням принципів толерантності.

7. Обґрунтовано пріоритетні напрямки удосконалення державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики у світлі сучасних викликів. Вони визначають необхідність модернізації державної мовної політики, яке пов'язано з цілеспрямованим коригування мети, способів і засобів вироблення, впровадження та оцінювання цієї політики, обумовленою змінами регіональних, політичних та соціокультурних чинників, які відображають мовні потреби громадян в умовах сьогодення. Головною метою модернізації державної мовної політики в Україні визначено перехід від програмно-цільового до проектного підходів стосовно формування та реалізації зазначеної державної політики.

Дослідження стану державного управління вирішенням мовного питання в Україні на основі чинного законодавства показало, що серед основних проблем слід вирізнити відсутність об'єктивної оцінки стану мовних відносин в державі, несистемний підхід до управління цією сферою, не використання повним обсягом наявних ресурсів урегулювання мовних відносин. Відсутність досконалої законодавчої та нормативної бази і політичної волі державної влади не може сприяти активізації процесу вирішення мовного питання як важливої умови забезпечення національної безпеки України. Від удосконалення державного управління розвитком мовного законодавства залежить не тільки успішна реалізація мовної політики держави, а й відповідність її мовного законодавства світовим демократичним стандартам.

Доведено, що розробка стратегії мовної політики України, має ґрунтуватися на двох принципових засадах: власному історичному

досвіді (позитивному й негативному) та загальновизнаній міжнародній практиці регулювання мовних відносин.

Українське мовне законодавство потрібно привести у відповідність до європейського законодавства, не лише враховуючи бажання України бути в Євросоюзі, а й з огляду на прогресивний характер європейського досвіду правового регулювання мовних відносин, захисту прав громадян на розвиток своєї рідної мови. Прийняття Верховною Радою України у 2012 році Закону України “Про засади державної мовної політики” засвідчило про відсутність у парламентаріїв свідомого прагнення до вирішення мовного питання, при вирішенні якого мають бути гармонійно поєднана політика підтримки і захисту української мови як державної мови, з обов’язковим толерантним ставленням до мов національних меншин в Україні - поліетнічній державі.

Правове регулювання мовних відносин в Українській державі має базуватися на гармонійному поєднанні національного інтересу з суворим дотриманням прав і свобод людини і громадянина. Для України важливо створювати не примус чи переконання, а умови об’єктивної державної необхідності вивчення чи засвоєння державної мови всіма членами суспільства.

Оскільки російський експансіонізм за допомогою телебачення відверто практикує безпосереднє втручання у внутрішні справи нашої країни, відповідним чином коментуючи різні події в Україні, формуючи у глядачів симпатії чи антипатії до тих чи інших українських політиків, дуже важливо вести наступальну інформаційну пропаганду вітчизняної мовної політики. Правильну, переконливу, ефективну. Неприпустимо використання українських інформаційних ресурсів як додаткового засобу для поширення відвертої російської пропаганди.

Ефективне державне управління правовим регулюванням функціонування мовних відносин є одним із важливих і необхідних засобів попередження мовних конфліктів у суспільстві. Тому слід прийняти новий базовий закон про мови в Україні, який має бути, з одного боку, послідовним втіленням Конституції України, а з іншого, достатньо гнучким, щоб не порушувати мовні права громадян України, не допустити обмеження свободи слова, приниження їх честі і гідності.

У цьому Законі України, відповідно до Конституції України, повинен визначатись порядок застосування мов України, принципи

мовної політики держави та її обов'язки щодо забезпечення конституційного права людини на вільне використання мов. У ньому слід врегулювати засади діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя української держави, вільного розвитку, використання і захисту російської мови, інших регіональних мов, а також щодо сприяння вивченню мов міжнародного спілкування.

У нинішній складній ситуації законодавче регулювання процесу вирішення мовного питання, як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни, має поєднувати цілеспрямованість, тактовність і навіть обережність в засобах його реалізації. Такий підхід вимагає від органів державного управління сприяти створенню об'єктивних обставин, які робитимуть українську мову потрібною і престижною для всіх громадян. Правове регулювання мовного життя в Україні у світлі сучасних викликів повинно враховувати специфіку історичних традицій, особливостей як країни в цілому, так і регіонів, де єдина державна мова має урівноважувати існуючі етнічні та мовні відмінності, ставши гарантом національної єдності й територіальної цілісності України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Аблетіоров Р. Проблеми законодавчого врегулювання державної політики щодо забезпечення прав корінних народів та національних меншин України / Р. Аблетіоров // Розробка державної політики. Аналітичні записки. – К. : вид-во “К.І.С”. – 2002. – С. 7–11.
2. Абрамова В. Е. Языковая ситуация в Нидерландах и Бельгии / В. Е. Абрамова // Вестник ИНЖЭКОНа. Сер. : Гуманитарные науки. – 2009. – № 4. – С. 249–253.
3. Абрамова Д. С. Зарубіжний досвід формування та реалізації мовного законодавства і можливості його використання в Україні / Д. С. Абрамова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ХарРІДУ НАДУ. – 2014. – № 2. – С. 248–254.
4. Абрамова Д. С. Удосконалення мовного законодавства в контексті національної безпеки України / Д. С. Абрамова // Наукові дослідження : перспективи інноваційного розвитку суспільства і технологій : всеукраїнська наук.-практ. заочн. конф., 10-11 жовт. 2014р. : тези доп. – К : ГО Інститут освітньої та молодіжної політики; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. – 2014. – С. 97–100.
5. Аврорин В. А. Ленинские принципы языковой политики / В. А. Аврорин // Вопросы языкознания. – 1970. – № 2. – С. 10–13.
6. Ажнюк Б. М. Уроки двомовності: Фінляндія. / Б. М. Ажнюк // Державність української мови і мовний досвід світу. – К. : 2000. – С. 20–26.
7. Алмаші М. М. Захист інформаційних прав національних меншин в Україні / М. М. Алмаші // Держава і право : Збірн. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 22. – С. 175–178.
8. Алмаші М. М. Захист прав національних меншин в Україні за міжнародним правом / М. М. Алмаші // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів : Львів ін.-т внутр. справ при НАВС України. – 2003. – С. 269–273.
9. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європе / Урс Альтерматт. – М. : изд-во РГГУ. – 2000. – 367с.
10. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран : учебник / Г. Н. Андреева. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 656 с.

11. Андріяш В. І. Особливості національного розвитку України на державному та глобальному рівнях [Електронний ресурс] / В. І. Андріяш. – Режим доступу: www.dy.nauka.com.ua.2013.

12. Андріяш В. І. Теоретико-методологічні засади формування етнополітики в умовах глобалізації / В. І. Андріяш // Державна етнополітика України в умовах глобалізації: моногр. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 324 с.

13. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця / С. Андрусів // Сучасність. – 1995. – № 7–8. – С. 150–151.

14. Андрушко С. Законопроект про мову приймали “мертві душі”/ С. Андрушко // Українська правда. – 2012. – 6 черв. – С. 3.

15. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект) / М. Антонович // Право України. – 1999. – № 6. – С. 73–83.

16. Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно правові стандарти / М. Антонович // Право України. – 2004 – №6. – С. 9–12.

17. Антонюк О. В. Основи етнополітики / О. В. Антонюк. – К. : МАУП, 2005. – 432 с.

18. Антонюк О.В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан / О.В. Антонюк // УІЖ. – 1999. – № 3–4.– С. 15–28.

19. Астахов С. Мови як адміністративна проблема регіонів // День. – 2000. – № 240. – 28 груд. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/movi-yak-administrativna-problema-regioniv>

20. Бабюк В. В. Мовна політика Євросоюзу / В. В. Бабюк // Гілея. – 2011. – Вип. 55(12). – С. 582–584.

21. Багалій Д. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – Х. : Основа, 1990. – 256 с.

22. Балабкіна І. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства / Інна Балабкіна // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 3. – С. 121–125.

23. Балко М. Мовна політика в сучасній Україні: основні проблеми та пошук шляхів їх вирішення / Марина Балко // Лінгвістичні студії : Збірн. наук. пр. – 2009. – Вип.19. – С.8–12.

24. Баран В. Україна 1950-1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
25. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику/ А. Баранов. – М. : Эдиториал, 2001. – 358 с.
26. Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство / Б. Баурінг // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз та рекомендації / [за ред. Ю. Бестерс-Дільгер]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 55–93.
27. Белинский В. Г. История Малороссии / В. Г. Белинский // Полное собрание сочинений. – М. : изд-во АН СССР, 1956. – Т.5. – С. 12–21.
28. Белл Р. Социолінгвістика: цели, методы и проблемы / Р. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 317 с.
29. Биков О. М. Внутрішньодержавні нормативно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні / О. М. Биков // Право України. – 2007. – № 8. – С. 25–32.
30. Биков О. М. Права та свободи національних меншин України у ХХ столітті / О. М. Биков // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. – 2007. – №1. – С. 36–43.
31. Біла книга з міжкультурного діалогу “Жити разом у рівності й гідності”, затверджена міністрами закордонних справ країн-членів Ради Європи на 118-й сесії Комітету міністрів Страсбург, 7 травня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.model21.in.ua/files/bila_knyha_.pdf
32. Бондар О. Експансія і окупація починаються зі знищення мови / О. Бондар // Слово Просвіти. – 1999. – Число 7. – С. 8–15.
33. Ботвина Н. Міжнародні культурні та етичні норми ділової комунікації : навч. посіб. / Н. Ботвина. – вид. 3-тє, доп. та перероб. – К. : АртЕк, 2006. – 220 с.
34. Бугаєв С. Право національних меншин на представництво: актуальні проблеми законодавчого забезпечення в Україні / С. Бугаєв // Вибори та демократія : Науково-просвітницький правничий журнал. – 2005. – № 1(3). – С. 51–59.
35. В Панаме вводится второй государственный язык [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.podrobnosti.ua/society/2002/05/25/25920/html>

36. Василенко В. Війна проти української мови як спецоперація для “остаточного вирішення українського питання” [Електронний ресурс] / В. Василенко. – Режим доступу : www.e-reading.co.uk/Vasilenko-Viynaprotiukrainskoimovi

37. Василенко В. Правова регламентація статусу офіційної (державної) мови у практиці європейських держав / В. Василенко. – [Електронний документ] // Центр соціогуманітарних досліджень ім. В. Липинського. – Режим доступу : <http://www.lrc.org.ua/projects/mova-ua-vasylenko.html>

38. Венеціанська комісія : проект Закону про мови обмежує статус української [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unian.net/ukr/neus/427889.html

39. Верховна Рада схвалила законопроект “Про основи державної мовної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sq.com.ua/ukr/news/novini_ukrayini/05.06.2012

40. Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К. : Рада, 1994. – 126 с.

41. Вишняк О. І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні / О. І. Вишняк // Мовна ситуація в Україні : між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – С. 34–48.

42. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи / О. Вишняк. – К. : ін-т соціології НАН України, 2009. – 176 с.

43. Вишняк О. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі / О. Вишняк // Мовна ситуація в Україні : між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – С. 144–156.

44. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 5. – С. 73.

45. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посіб. / К. М. Вітман – К. : Логос, 2008. – 392 с.

46. Вовк Б. Перспектива в конструктивізмі / Б. Вовк, А. Недільський, Я. Якимович // За вільну Україну. – 1991. – 29 березня. – С. 1

47. Вусик Г. Л. Мовна політика 20-30 років в Україні та її вплив на розвиток освітньої справи мовами національних меншин /

Г. Л. Вусик // Мовні і концептуальні картини світу: збірн. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”. – 2003. – С. 36–40.

48. Гаврина Н. До проблем етнокультурної ідентифікації та регіонального виміру глобалізації / Н. Гаврина // Соціальні виміри суспільства : збірн. наук. пр. КНУ ім. Тараса Шевченка. – К. : 2006. – Вип. 9. – С. 233–239.

49. Гай-Нижник П. П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради (1917-1918 рр.) / П. П. Гай-Нижник // Збірн. наук. пр. НДІУ. – Т. XXIV. – С.229–270.

50. Галенко О. Автохтонність як політична та наукова проблема Криму / О. Галенко // Наукові записки ІПіЕНД. – К. : 2000. – Вип. 14. – С. 61–62.

51. Головатий М. Етнополітологічні процеси: суть і проблеми в сучасному світі / М. Головатий // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 24–26.

52. Горбачук Д. Русифікаторська мовна політика в Україні у 70-80-х роках ХХ століття / Д. Горбачук, О. Зубарев // Донецький вісник наук. товариства ім. Т. Г. Шевченка. – Донецьк : Схід. видавн. дім. – 2007. – Т. 16. – 240 с.

53. Грабович Г. Советизація української гуманістики // Критика. – 1997. – № 1. – С. 18–22.

54. Грабович Р. 1932-1933 : етнічні чистки в Україні / Р. Грабович // Віче. – 2006. – № 12 – С.78–81.

55. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. : навч. посіб. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.

56. Грицяк Д. І. Мова як об’єкт державної політики [Електронний ресурс] / Д. І. Грицяк. – Режим доступу : www.dspace.nbuv.gov.ua/.../116-Hrytsyak.pdf

57. Гришаева Е. Б. Вопросы языкового планирования в западной лингвистической традиции / Е. Б. Гришаева. – М. : Наука, 1990. – 87 с.

58. Гришаева Е. Б. Социолингвистические модели изучения проблем языкового планирования / Е. Б. Гришаева. – Красноярск : РГБ ОД, 1997. – 592 с.

59. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – К. : “Лыбидь”, 1991. – 398 с.

60. Грушевський М. С. Історія України / М. С. Грушевський. – К. : Освіта, 1992. – 270 с.
61. Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т. В. Губаева. – М. : Норма, 2007. – 160 с.
62. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
63. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР / О. М. Данилевська. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 176 с.
64. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.
65. Дацюк В. Конституційно-правові межі та особливості мовної політики України на сучасному етапі державотворення / В. Дацюк // Юридична газета. – 2011. – 8 лист. – С. 9.
66. Де Гроде Герард-Рене. Язык и право / Герард-Рене Де Гроде // Журнал Российского права. – 2002. – №7. – С. 145–152.
67. Декларація прав національностей України : Закон України від 1 листопада 1991 р. № 1771-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 799.
68. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
69. Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки // Офіційний вісник України. – 2003. – № 40. – Ст. 2105.
70. Деркач Н. В. Мовні проблеми в Україні: історія та сучасність / Н. В. Деркач // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного ун-ту. – 2010. – Вип. ХХVІІІ. – С. 335–339.
71. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика. К вопросам общей теории / Ю. Д. Дешериев. – М. : Наука, 1977. – 382 с.
72. Дженис М. Европейское право в области прав человека : практика и комментарии / М. Дженис, Р. Кэй, Э. Брэдли ; пер.с англ. А. Иванченков. – Права человека - Ин-т по Конституционной и Законодательной Политике. – М. ; Будапешт : Права человека - Ин-т по Конституционной и Законодательной Политике, 1997. – 608 с.

73. Дзюба І. П'ятьдесят лет спустя / І. Дзюба // Дружба народів. – 1989. – №4. – С.116–121.

74. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : видавн. дім “КМ Academia”, 1998. – 276 с.

75. Діак І. В. Українське відродження або нова русифікація. / І. В Діак. – К. : Гранослов, 2000. – 302 с.

76. Діяльність національно-культурних товариств України на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.chdu.edu.Metodser/87/ua/81>

77. Дорошенко В. Українство в Росії : новіші часи / В. Дорошенко. – Відень : накладом СВУ, 1916. – 116 с.

78. Дослідження медіа-ситуації в південних і східних областях України / Інститут масової інформації, USAID, 2016. – 65 с.

79. Драгоманов М. Пропаций час. Українці під Московським царством (1654-1876) / М. Драгоманов // Віче. – 2002.– №11.– С.49–56.

80. Дрожжина С. В. Місце мультикультуралізму в сучасному українському соціумі [Електронний ресурс] / С.В. Дрожжина. – Режим доступу : www.culturalstudies.in.ua

81. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм / пер. с фр., послесловие и примечание А. Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с.

82. Дяківський С. І. Багатівікове нищення України. З джерел національної пам'яті: науково-популярне видання / С. І. Дяківський, А. М. Попель. – Львів: вид-во “Растр-7”, 2012. – 87 с.

83. Дьячков М. В. Миноритарные языки в полиэтничных (многонациональных) государствах / М. В. Дьячков // М. : ИНЕЮ, 1996. – 116 с.

84. Експертами Національної академії розроблено комплексну методику оцінки загроз державі у внутрішньополітичній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/news/news2014/news2014_01.html

85. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. – К. : Наукова думка, 2004. – 344 с.

86. Етнополітика в Україні: Етнічний довідник. – У 3-х ч. – К. : ЕРІДЕ УАННП, 1997. – Ч. II. – 238 с.

87. Європейська хартія регіональних мов та мов меншин // Офіційний вісник України. – 2006. – № 50. – Ст. 3381.

88. Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство / [за ред. О. В. Зайчука]. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2013. – 546 с.

89. Євсєєва Г. П. Державна мовна політика та українська національна ідея : моногр. / Г. П. Євсєєва. – Д. : ДРІУ НАДУ, 2010. – 337 с.

90. Євсєєва Г. П. Етапи державної мовної політики в Україні [Електронний ресурс] / Г. П. Євсєєва. – Режим доступу: www.rusnauka.com/4_SWMN.../59029.doc.html

91. Євсєєва Г. П. Реалізації державної мовної політики в Україні: тенденції та перспективи / Г. П. Євсєєва // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБА. – 2011. – № 4. – С. 63–67.

92. Євсєєва Г. П. Теоретичні засади державної мовної політики / Г. П. Євсєєва // Університ. наук. зап. Часопис Хмельн. ун-ту управління та права. – Хмельницький. – 2008. – Спецвип. № 3. – Ч. 1. – С. 85–87.

93. Євтух В.Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства / В.Б.Євтух // Етнічні спільноти України : довідник. – К. : Фенікс, 2001. – С. 4–13.

94. Єфіменко Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) / Г. Єфіменко // УІЖ. – 2000. – № 4. – С. 37–47.

95. Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 18–27.

96. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1991. – 261 с.

97. Жовтяк-Тараскіна Д. Громадянське суспільство і проблеми державної мови / Д. Жовтяк-Тараскіна // Ефективність державного управління. Збірн. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів. – 2012. – Вип. 33. – С. 104–109.

98. Жовтяк-Тараскіна Д. Державна мовна політика в країнах ЄС та в Україні / Д. Жовтяк-Тараскіна, Е. Попок // Україна-Польща-Європейський Союз. 3 досліджень системної трансформації на рубіжі ХХ і ХХІ століть : колект. моногр. / [ред. Г. Стронського, Я. Голоти, О. Красівського]. – Львів-Ольштин-Остроленка : [б. в.], 2014. – С.228–233.

99. Жовтяк-Тараскіна Д. Державна мовна політика російської імперії в Україні / Д. Жовтяк-Тараскіна // Ефективність державного управління. Збірн. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів. – 2013. – Вип. 37. – С. 62–69.

100. Жовтяк-Тараскіна Д. Державна політика щодо мовного питання в Україні на сучасному етапі / Д. Жовтяк-Тараскіна // Ефективність державного управління. Збірн. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів. – 2012. – Вип. 31. – С. 310–316.

101. Жовтяк-Тараскіна Д. Мовне питання в діяльності політичних партій у період виборів / Д. Жовтяк-Тараскіна // Ефективність державного управління. Збірн. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів. – 2012. – Вип. 30. – С. 283–289.

102. З порога смерті : Письменники України – жертви сталінських репресій / [упоряд. О. Г. Мусієнко]. – К. : Український письменник, 1991. – Вип. 1. – 494 с.

103. Заблоцький В. В. Толерантність у мовній політиці / В. В. Заблоцький // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна “Питання політології”. – Харків. – 2004. – № 643. – С. 205–209.

104. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Офіційний вісник України 2008. – № 93. – Ст. 3103.

105. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

106. Загальнонаціональна та регіональна ідентичність громадян України у зв’язку з подіями на Донбасі в 2014-2016 роках / Аналітична записка НІСД, 2016. – 26 с. – <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/identychnist-169d1.pdf>

107. Заєць В. А. Механізм реалізації прав і свобод національних меншин України [Електронний ресурс] / В. А. Заєць. – Режим доступу : www.ua/article/pravoviy_konsultant.html

108. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 403.

109. Закон “Про карну відповідальність за образу національної честі та достоїнності” // Нова Рада. – 1919. – 1 лют.

110. Закон ССРСР “О языках народов ССРСР” // Ведомости съезда народных депутатов ССРСР и Верховного Совета ССРСР. – 1991. – № 19. – С. 325–327.

111. Закон України “Про розвиток і застосування мов в Україні” : проект // Бюлетень. Державний комітет у справах національностей та міграції. – К. : 1999. – 216 с.

112. Закон України про державну службу від 10.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/noviy-zakon-pro-derzhavnu-sluzhbu-nabude-chinnosti-z-novogo-roku-551258.html>

113. Законодательство Екатерины II : в 2 т. – М. : Юрид. л-ра, 2000. Т. I. – 1040 с.

114. Заремба О. В. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем / О. В. Заремба, С. Ю. Римаренко // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 276–279.

115. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.

116. Застосування Хартії в Україні. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо застосування Хартії Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.council.of.Europe.ECRML\(2010\)](http://www.council.of.Europe.ECRML(2010))

117. Захист прав національних меншин в Україні: Збірн. нормативних і правових актів. – К. : Держкомнацміграції, АНКАОУ, 2003. – 388 с.

118. Звернення Президії Верховної Ради до громадян України всіх національностей від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 42. – С. 555.

119. Звернення релігійних діячів до Президента України 3 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irs.in.ua.

120. Здравомыслов А. Г. Методология и процедура социологических исследований / А. Г. Здравомыслов. – М. : “Мысль”, 1969. – 208 с.

121. Зібрання узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1923. – № 29. – С. 435.

122. Зміст телефонної розмови між Є. Кушнар'євим та Д. Рогозіним [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.stringer-news.com/publication.mhtml?Part=48&PubID=5945

123. Змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого

1998 року № 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-98-п

124. Испания. Конституция и законодательные акты. / пер. с испанск. : Борисов Э. М., Ильинская Т. И. ; [ред. и вступ. ст.: Разумович Н. Н. ; сост. и вступ. ст. : Савин В. А.] – М. : Прогресс, 1982. – 352 с.

125. Италия. Конституция и законодательные акты. / пер. с итал. Васильева Т. А. ; [Редкол. : Барабашев Г. В., Жидков О. А., Ильинский И. П., Калямин Г. П. и др.]– М. : Прогресс, 1988. – 392 с.

126. Іваницька С. Мовна проблема в концепціях української ліберально-демократичної партійної еліти (1905-1908 роки) / С. Іваницька // Українознавчий альманах Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2011. – Вип. 5. – С. 27–30.

127. Іванишин В. Я. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : видавн. фірма “Відродження”, 1994. – 218 с.

128. Ільєнко І. В пазурах двоглавого. Українство під царським гнітом (1654-1917) / І. Ільєнко. – К. : Ярославів Вал, 2004. – 226 с.

129. Інформаційний простір України. Аналітична доповідь УЦЕПД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ucerps.com.ua

130. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини // Вип. 21. Права меншин. – К., 1998. – 455 с.

131. Історичний досвід залучення національних меншин та розбудова Української держави // Державність. – 1994. – № 1–2. – С. 52–58.

132. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів : Світ, 1995. – 248 с.

133. Історія української культури : Збірн. матер. і докум. / [за ред. С. Клапчука, В. Остафійчука]. – К. : Вища школа, 2000. – 606 с.

134. Карпенко В. Ці державники цієї країни / В. Карпенко // Слово просвіти. – 2005. – 10-16 лист.

135. Карпенко М. М. Пошук ефективної парадигми мовної політики для сучасної України / М. М. Карпенко // Гуманітарна політика Української Держави в новітній період : колект. моногр. / [за ред. С. І. Здіорука]. – К. : НІСД, 2006. – 171–188 с.

136. Карпенко М. Мовна політика в Україні: стратегічний та прогностичний вимір [Електронний ресурс] / М. Карпенко. – Режим доступу : www.lrc.org.ua/projects/mova-ua.htm

137. Кафарський В. Нація і держава : культура, ідеологія, духовність / В. Кафарський. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 336 с.

138. Кельман М. С. Теорія держави : навч. посіб. / М. С. Кельман. – Тернопіль: [б. в.], 1997. – 330 с.

139. Кияк Т. Мовна політика і термінознавство / Т. Кияк // Вісник НУ “Львівська політехніка”. – Львів : вид-во НУ “Львівська політехніка”. – 2004. – № 503. – С. 8–11.

140. Клименко Н. Мовні проблеми грецької меншини в Україні [Електронний ресурс] / Н. Клименко. – Режим доступу : <http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html>

141. Ковальова Т. В. Механізми державного регулювання мовних відносин в Україні / Т. В. Ковальова, В. К. Присяжнюк, В. Д. Бакуменко. – К. : видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2009. – С. 78–85.

142. Ковальова Т. В. Особливості формування категоріально-поняттєвого апарату мовної політики / Т. В. Ковальова // Державне будівництво. – 2008. – № 1. [Електронне видання]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2008_1_22.pdf

143. Ковальова Т. Мовна політика в Україні: історико-правовий аспект / Т. Ковальова // Ефективність державного управління. Збірн. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 16/17. – С. 219–226.

144. Ковач Л. Л. Мовна політика України: проблеми, реалізація, перспективи / Л. Л. Ковач // Збірн. наук. пр. “Політологічні студії”. – 2010. – Вип. 1. – С. 92–101.

145. Ковбасюк Ю. Наука державного управління в умовах системних державно-управлінських реформ і суспільних трансформацій / Ю. Ковбасюк // Вісник НАДУ. – 2012. – Вип. 1. – С. 5–20.

146. Кожановский А. Н. Испания: этнический фактор и административные границы / А. Н. Кожановский // Обществ. науки и современность. – 2002. – №6. – С. 78–89.

147. Козьмук Б. Становлення та розвиток законодавства про мови в Україні. Історіографічний аспект / Б. Козьмук // Порівняльно аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 38–40.

148. Колісник В. Конституційне регулювання етносоціальних процесів у європейських країнах / В. Колісник // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – №2. – С. 29–36.

149. Колісник В. Національний суверенітет та право націй на самовизначення / В. Колісник // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1(24). – С. 112–120.

150. Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого вдосконалення / В. Колісник // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С. 81–91.

151. Комплексна програма функціонування української мови на 2000-2010 рр. // Рекомендації парламентських слухань “Про функціонування української мови в Україні” від 06.02.2003 року № 480-ІУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

152. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. : [у 2-х т.]. Т. 1. : Ін-т історії партії при ЦК Компартії України –1918-1941 / [редкол. : В. І. Юрчук (гол.) та ін.]. – К. : Політвидав України, 1976. – 1007 с.

153. Конституції нових держав Європи та Азії / [упоряд. С. Головатий]. – К. : Укр. правн. фундація “Право”, 1995. – 544 с.

154. Конституційне законодавство України: законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення : збірн. нормативних актів / автори-упорядники: С. В. Лінецький, М. І. Мельник, А. М. Ришелюк. – К. : Атіка, 2000. – 896 с.

155. Конституційне право України: підруч. / [за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського]. – К. : видавн. Дім “Ін Юре”, 2002. – 544 с.

156. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2001 / [відп. ред. П. Б. Євграфов]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 298 с.

157. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Парламентське вид-во, 1997. – 98 с.

158. Конституція Української Соціалістичної Республіки (1929 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України : [у 2 т.]. Т. 2. / [за ред. В. Д. Гончаренка]. – К. : Ін Юре, 1997. – 607 с.

159. Концепція державної мовної політики // Слово Просвіти. – 2006. – 20-26 липня. – С. 7–10.

160. Корж А. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні / А. Корж. – К. : КНУ, 2004. – 214 с.

161. Костенко Л. Гуманітарна аура нації : лекція, прочитана в Національному університеті “Києво-Могилянська академія” 1 вересня 1999 року / Л. Костенко. – К. : КМА, 2000. – 34 с.

162. Костицький М. Державна мова в Україні: політико-правовий огляд / М. Костицький, В. Годованець, Т. Ткаченко // Політична думка. – 2000. – № 1–3. – С. 114–130.

163. Костюк Т. Сепаратизм в Україні: ілюзія чи реальна загроза / Т. Костюк // Політичний менеджмент. – 2011. – № 4. – С. 119–125.

164. Котигоренко В. Формування сучасного українського законодавства у сфері етнонаціональних відносин: єдність і протилежність концептуальних засад / В. Котигоренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2002. – Вип. 22. – С. 64–111.

165. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – 423 с.

166. Кравчук про мовний закон: Не можна цього допустити. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?kravchuk_pro_movniy_zakon_ne_mozhna_tsogo_dopustiti&objectId=1261423

167. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, М. В. Ткаченко. – К. : “ARC-UKRAINE”, 1996. – 793 с.

168. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 24–37.

169. Круглий стіл «Мовна ситуація в Україні: оцінки стану та моделі змін» / Інститут української мови НАН України, 18 лютого 2016. – 5 с.

170. Кручек О. А. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920-1923 рр.) / О. А. Кручек. – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – 49 с.

171. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К. : К.І.С., 2004. – 176 с.

172. Кулинич І. М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) / І. М. Кулинич // УІЖ. – 1990. – № 9. – С. 18–30.

173. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959 рр. : Збірн. документів у двох томах. Т. 1. – К. : Держполітвидав, 1959. – 883 с.

174. Купрійчук В.М. Законотворча діяльність Центральної Ради у сфері гуманітарної політики (березень 1917 – квітень 1918 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts

175. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Курас. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

176. Куць О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави / О. Куць, Ю. Куць. – Х. : Березіль, 1999. – 274 с.

177. Куць О. М. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах / О. М. Куць, М. П. Мадін. – Х. : ППВ “Новое слово”, 2000. – 318 с.

178. Куць О. М. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: моногр./ О. М. Куць, В. В. Заблоцький. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 300 с.

179. Куць О. М. Мовна політика деяких зарубіжних держав: навчально-метод. посіб. / О. М. Куць. – Х. : вид. ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 200 с.

180. Куць О. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. / О. Куць. – Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2004. – 276 с.

181. Куць О.М. Етнополітичний аспект Голодомору в Україні (1932-1933 рр.) / О. М. Куць. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 120 с.

182. Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) / Л. Лазаренко // Українська мова. – 2003. – № 4. – С. 3–22.

183. Лемке М. Эпоха цензурних реформ. 1859-1865 / М. Лемке. – С.-Пб. : [б. и.], 1904. – 345 с.

184. Ленін В. І. Статті і промови про Україну : збірн. / В. І. Ленін. – К. : Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. – 350 с.

185. Леонова А. Деякі правові питання вирішення проблем національних меншин в Україні / А. Леонова // Вісник УАДУ. – 1998. – № 4. – С. 180–185.

186. Леонова А. О. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнопонаціональної політики / А. О. Леонова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 63–70.

187. Лизанчук В. Історія російщення українців / В. Лизанчук, М. Рожик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 412 с.

188. Лизанчук В. Кайдани ще кують : Факти, документи, коментарі про російщення в Україні / В. Лизанчук. – Львів : “Місіонер”, 2004. – 992 с.

189. Лизанчук В. Навічно кайдани кували : факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.

190. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.

191. Лист Президента України В. Ющенко до Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко 15 січня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua

192. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.

193. Лозинський Р. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) : моногр. / Р. Лозинський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 474 с.

194. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л. Лойко. – К. : Фоліант, 2005. – 633 с.

195. Лопушанська О. В. Правове забезпечення мовної політики в Україні / О. В. Лопушанська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 16–21.

196. Лопушанська О. В. Адміністративно-правове регулювання мовної політики: питання теорії та стан реалізації / О. В. Лопушанська // Адвокат – 2013. – № 4 (151). – С. 46–48.

197. Лопушинський І. П. Державна мовна політика в Україні: навч. посіб. / І. П. Лопушинський. – Херсон: Олді-плюс, 2010. – 478 с.

198. Лопушинський І. П. Місцеві ради і державна мовна політика в Україні: наміри та практичні кроки (хроніка

протистояння 2006 року) / І. П. Лопушинський // Збірник. наук. пр. НАДУ. – 2007. – № 1. – С. 238–251.

199. Лопушинський І. П. Період “українізації” школи в партійних і державних документах 1923-1933 років / І. П. Лопушинський // Упр. сучас. містом. – 2004. – № 7-9 (15). – С. 87–93.

200. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава : [б. в.], 1933. – Ч. 2. – 481 с.

201. Луцишин Г. Національні меншини та політичний процес в Україні / Г. Луцишин / Вісник Львів. ун-ту. Серія: філософські науки. – 2002. – Вип. 4. – С. 41–48.

202. Мала енциклопедія етностранознавства / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.

203. Маланчук В. Е. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР / В. Е. Маланчук. – М. : Политиздат, 1972. – 296 с.

204. Маланчук О. Соціальна ідентифікація в сучасній Україні / О. Маланчук // Дух і літера. – 2003. – № 11 – 12. – С. 36–47.

205. Мамонтова Е. Мовний фактор у формуванні національної концептосфери: державотворчий аспект / Е. Мамонтова // Політичний менеджмент. – 2011. – № 4. – С. 27–36.

206. Марусик І. Правові аспекти мовної політики Франції / І. Марусик // Державність української мови і мовний досвід світу : міжнарод. наук.-практ. конф., 11-12 трав. 2000 р. : тези доп. – К. : [б.в.], 2000. – С. 42–44.

207. Марусик Т. П. Практика регулювання мовної сфери: здобутки і проблеми / Т. П. Марусик // Мовна ситуація в Україні : між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 120–125.

208. Маруховська О. Про природу етнополітичних конфліктів: чому бунтують етнічні групи / О. Маруховська // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Збірн. – К. – 2005. – Вип. 25. – С. 48–52.

209. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.

210. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : КМАкадемія, 2004. – 164 с.

211. Масенко Л. Мовна ситуація України / Л. Масенко // Часопис "Ї". – 2004. – № 35. – С. 37–41.

212. Материк. Інформаціоно-аналитический портал постсоветского пространства, 23.11.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.russian.kiev.ua

213. Мацнева Є. А. Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві / Є. А. Мацнева // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 2. – С.100–107.

214. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. / Л. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.

215. Международные акты о правах человека : Сборник документов / [сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашкова]. – М. : Норма, 2000. – 753 с.

216. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації : моногр. / С. Мельник, С. Черниченко. – Ужгород : ПоліПрінт, 2010. – 164 с.

217. Механізми державного регулювання розвитку соціогуманітарної сфери : наук. розробка / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситнік та ін. – К. : НАДУ 2012. – 52 с.

218. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта ; Наука, 2001. – 312 с.

219. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: учеб. пособ. – 2-е изд., испр. / Н. Б. Мечковская. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 207 с.

220. Мироненко М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / М. Мироненко. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1995. – 328 с.

221. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. // Права людини в Україні. – К. – Вип. 21. – 1998. – С. 37–55.

222. Міжнародні зобов'язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики: збірн. статей і тез / [за ред. Г. Мацюк.] – Львів : Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2010. – 168 с.

223. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / [за ред. Ю. Бестерс-Дільгер]. – К. : КМА, 2008. – 363 с.

224. Мовна політика як інструмент розвитку комунікативного простору Європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli2009/23.html>

225. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

226. Музичко О. Ключові питання дня. Політика ЄС у національній та мовній сфері [Електронний ресурс] / Олександр Музичко. – Режим доступу <http://www.izvestiya.odessa.gov.ua/index.php?go=Newspaper&in=view&id7707>

227. Нагорна Л. Політична мова і мовна політики / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.

228. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

229. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К. : Державний комітет статистики України, 2003. – 195 с.

230. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : Збірн. документів і матеріалів / [упоряд. М. І. Панчук, І. Л. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.] – К. : Наукова думка, 1994. – 558 с.

231. Національні меншини України : Інф. довідник / [упоряд.: І. І. Пилипенко, А. І. Осауленко]. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. – 96 с.

232. Національно-державне будівництво : Концептуальні підходи, сучасна наукова література / [за ред. Ю. І. Римаренка]. – К. : Довіра, 1999. – 559 с.

233. Никольский Л. Б. Язык в политике и идеологии стран зарубежного Востока / Л. Б. Никольский. – М. : Наука, 1986. – 196 с.

234. Огієнко І. Історія української літературної мови : Українська літературна мова під софетами [Електронний ресурс] / І. Огієнко. – Режим доступу : www.litopys.narod.ru/ohukr/ohu18.html

235. Озьмінська І. Д. Мовна політика і практика: суперечності визначення та реалізації / І. Д. Озьмінська // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 56. – С. 197–205.

236. Особливості етнонаціональних відносин в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/153.html

237. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991-2004) в аспекті європейської ідентичності (за матеріалами періодики Заходу) / Р. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2005. – 468 с.

238. Панченко Г. О. Про досвід реалізації державної мовної політики в ході українізації 20-30 років ХХ століття / Г. О. Панченко // Актуальні проблеми державного управління: збірник наук. пр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 3 (39). – С. 21–24.

239. Панченко Г. Проблемні аспекти нормативно-правового забезпечення державної мовної політики України / Г. Панченко // Актуальні проблеми державного управління : збірн. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 2 (38). – С. 91–94.

240. Панчук М. До питання політичного русинства / М. Панчук // Віче. – 2009. – № 7. – С. 55–60.

241. Перегуда Є. В. Модель мовної політики у поліетнічному суспільстві : кейс України / Є. В. Перегуда // S.P.A.C.E. – 2016. – № 1. – С. 92–96.

242. Пірен М. І. Перезавантаження мислення політико-владної еліти України в процесі реалізації демократичного врядування / М. І. Пірен // Вісник НАДУ при Президентіві України – 2016. – № 1. – С. 126–131.

243. Плотницька І. М. Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні / І. М. Плотницька // Державне будівництво. – 2007. – № 1(1). – [Електронне видання]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/2007_1\(1\)](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/2007_1(1))

244. Повне зібрання законів Російської імперії : Довідник-покажчик / К. А. Тиганій, О. Г. Кулик, П. П. Музиченко; [за ред. П. П. Музиченко]. – Одеса: Юрид. л-ра, 2006. – 288 с.

245. Погрібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії / А. Погрібний. – К. : Ін-т відкритої політики, 2003. – 72 с.

246. Політична історія України : навч. посіб / [за ред. В.І. Танцюри]. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2002. – 488 с.

247. Полонська-Василенко Н. Історія України. [у 2 т.]. Т. 2 : Від середини XVII ст. до 1923 р. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 829 с.

248. Попеску И. В. Языковая политика и проекты законов о языках // Проекты законов о языках – экспертный анализ / И. В. Попеску. – К., 2000. – 216 с.

249. Послужний Л. За мир і злагоду / Л. Послужний // Голос України. – 2005. – 27 січ. – С. 4.

250. Постанова Ради народних міністрів “Про асигнування 1000000 гривен на видання на єврейській мові творів українського письменства” // Вісник Державних законів для всіх земель УНР. – 1919. – Вип. 17. – Ст. 230.

251. Потьомкін А. Українська мова : юридичний статус, проблеми застосування / А. Потьомкін // Персонал. – 2006. – №1. – С. 38–41.

252. Практика Європейського союзу з прав людини : Рішення. Коментарі. – 1999. – №1. – 146 с.

253. Пристайно В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою / В. Пристайно // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. – №1. – С. 69–75.

254. “Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. №1922 і від 26 жовтня 2001 р. №1440” : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2006 року №1035// Офіційний вісник України. – 2006. – №31. – Ст. 91.

255. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 р. : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 254 с.

256. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 року №2235-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.

257. Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року : Постанова Ради Міністрів України від 12 лютого 1991 року № 41 // 3б. постанов Уряду Української РСР. – 1991. – № 4. – Ст. 25.

258. Про запровадження української мови в банківській і торговій сфері // Нова рада. – 1918. – 24 берез.

259. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 лип. 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 23. – Ст. 218.

260. Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року №1546 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 40. – Ст. 2105.

261. Про затвердження Положення “Про Міністерство культури і туризму України” : Постанова Кабінету Міністрів

України від 08.11.2006 р. № 1566 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 45. – Ст. 3010.

262. Про затвердження Положення про Національну раду з питань культури і духовності : Указ Президента України від 07.02.2006 р. – Офіційний вісник України. – 2006. – №6. – Ст. 294.

263. Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств : розпорядження Президента України від 21 вересня 2001 р. № 252/2001-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/laws

264. Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон Української РСР від 27 жовтня 1989 р. № 8303-11 // Відомості Верховної Ради України. – 1989. – № 45. – Ст. 629.

265. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР : Закон Української РСР від 17 квітня 1959 р. // Керівні матеріали про школу; Довідник директора школи. – К. : Радянська школа, 1966. – С. 61–83.

266. Про Концепцію державної мовної політики України : Указ Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>

267. Про Міністерство культури і туризму України: Указ Президента України від 20 квітня 2005 року №680/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 16. – Ст. 829.

268. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 85.

269. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII // Голос України. – 1992. – 16 лип.

270. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

271. Про перебіг виконання Комплексної програми розвитку освіти Донецька на 2006-2010 рр. // Новини Донбасу. – 2008. – 21 трав. – С. 5–9.

272. Про раду представників громадських організацій національних меншин при голові Рівненської обласної державної

адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lawua.info/jurdata/dir262/dk262678

273. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов чи мов меншин : Закон України від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.

274. Про рекомендації парламентських слухань “Про функціонування української мови в Україні” : Постанова Верховної Ради України від 22 травня 2003 року № 886–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 325.

275. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року “Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України” : Указ Президента України від 08.06.2012 № 389/2012. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>

276. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права: навч. посіб. / П. М. Рабінович. – [вид. 6-те]. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.

277. Радевич-Винницький Я. Україна : від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : видавн. фірма “Відродження”, 1994. – 218 с.

278. Радчук В. Д. Мова як чинник консолідації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/toprint.html?id=2058>

279. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. // Права людини в Україні. – К. – 1998. – Вип. 21. – С. 135–143.

280. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України : прийнято 14.12.1999 № 10-рп/99 // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – №1. – Ст. 6–7.

281. Розовик Д. Ф. Центральна Рада і українська культура / Д. Ф. Розовик // УІЖ. – 1993. – № 2–3. – С. 16–21.

282. Руднева О. М. Правова політика України: стан, проблеми: концептуалізації та підвищення ефективності / О. М. Руднева, О. Н. Ярмиш // Правова політика України : концептуальні

засади та механізми формування : наук.-практ. конф., 5 груд. 2012 р. : аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2013. – С. 5–25.

283. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000) / Л. Рябошапко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 482 с.

284. Рябчук М. Третьюрядна проблема першорядної ваги... / М. Рябчук // Сучасність. – 2002. – № 6. – С. 50–70.

285. Савойська С. В. Історіологія джерельної бази мовної політики [Електронний ресурс] / С. В. Савойська. – Режим доступу : www.sworld.com.ua/index.php/ru/june-2013

286. Савченко Ф. До історії громадських рухів на Україні 1860-1870 рр./ Ф. Савченко. – Харків, Київ: ДВУ, 1930. – 408 с.

287. Сарбей В.Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині ХІХ ст. / В.Г. Сарбей // УІЖ. – 1991. – № 5. – С. 3–16.

288. Седнєва Н. Проблеми формування мовної політики в Україні [Електронний ресурс] / Седнєва Н. – Режим доступу : www.lib.chdu.edu.ua/index.php?m=1&b=21

289. Секрети валуєвського циркуляра 1863 року // Дух волі. Суспільно-політичне інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.duhvoli.coni.ua/index.php?text=40

290. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

291. Семьоркіна О. Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин та народів / О. Семьоркіна // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К. : УНЦД, 2004. – С. 169–187.

292. Сенюшкіна Т. Державне регулювання захисту прав національних меншин у європейських країнах / Т. Сенюшкіна // Вісник УАДУ. – 2002. – №2. – С. 313–320.

293. Сергєєва О. Ю. Конституційно-правові засади регулювання мовних відносин в Україні (1991-2006 рр.) / О. Ю. Сергєєва // Державне будівництво [Електронне видання]. – 2007. – № 1; Ч. 1. – Режим доступу : www.kbuara.kharkov.ua.

294. Сергєєва О. Ю. Мовна політика Європейського Союзу на сучасному етапі / О. Ю. Сергєєва // Актуальні проблеми

державного управління : збірн. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”. – 2005. – № 2 (25). – Ч. II. – С. 74–80.

295. Сич О. Аналіз сучасної мовної ситуації [Електронний ресурс] / О. Сич/ – Режим доступу : www.day.kiev.ua/3058833

296. Сичова М. Д. Особливості та перспективи державного регулювання кроскультурної комунікації в Україні в контексті європеїзації. [Електронний ресурс] / М. Д. Сичова. – Режим доступу : www.academy.gov.ua

297. Сікевич З. І. Соціологія і психологія національних відносин / З. І. Сікевич. – С-Пб. : вид-во Михайлова В. А., 2007. – 168 с.

298. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів : Просвіта, 1937. – 174 с.

299. Слюсаренко А. Г. Новітня історія України / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожжин. – К. : Вища школа, 2000. – 663 с.

300. Стогова О. В. Захист прав національних та етнічних меншин в Європі / О. В. Стогова // Нова політика. – 2002. – № 2. – С. 45–47.

301. Стріха М. Мовна політика і мовне законодавство України / М. Стріха // Мова і політика. – К. : Ін-т відкритої політики. – 2000. – С. 24–25.

302. Стус В. Твори у чотирьох томах / В. Стус. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 4. – 348 с.

303. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 510 с.

304. Танчин І. Чи можливий російський сепаратизм в Україні? / І. Танчин // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2000. – № 18. – С. 104–112.

305. Тарасенко О. Л. Пріоритетні напрями реалізації мовної політики Європейського Союзу / О.Л. Тарасенко // Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2010. – № 6. [Електронне видання]. – Режим доступу : www.archivemdct.ru/e-journals/Duur/2010_6/index.html

306. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання / Т. І. Тарахонич // Часопис Київ. ун-ту права. – 2009. – № 3. – С. 15–19.

307. Татаренко В. Національна школа на Україні / В. Татаренко // Літературна Україна. – 1991. – 3 січ.

308. Теоретико-методологічні засади державного управління: формування понятійного апарату : метод. рекомендації / В. В. Корженко, В. В. Говоруха, О. Ю. Амосов та ін. ; [за заг. ред. В. В. Корженка]. – К. : НАДУ, 2009. – 56 с.

309. Теоретичні засади державного управління : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, Л. М. Усаченко, О. В. Червякова ; [за заг. ред. Л. М. Усаченко]. – К. : ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2013. – 174 с.

310. Тисяча років української суспільно-політичної думки : [у 9 т.]. Т. 1. – К. : Дніпро, 2001. – 630 с.

311. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: моногр. / Є. В. Ткаченко. – Х. : ФІНН, 2010. – 333 с.

312. Тодыка О. Ю. Народовластие в условиях глобализации : моногр. / О. Ю. Тодыка. – Х. : Право, 2005. – 336 с.

313. Трибушний О. Мовна політика в Україні: проблеми і пріоритети / О. Трибушний // Віче. – 1997. – № 9. – С. 99–187.

314. Тучинський В. А. Українсько-молдавські зв'язки та переселення молдавського народу на південь України з найдавніших часів до кінця ХІХ століття / В. А. Тучинський // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє : збірн. наук. праць. – К. – 1999. – С. 60–69.

315. Удовенко Г. Мовна політика України на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Г. Удовенко. – Режим доступу : www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=107

316. Україна : етнонаціональна палітра суспільного розвитку. Словник-довідник / Ю. Римаренко, О. Картунов, І. Курас, С. Римаренко та ін. – К. : вид-во УАДУ, 1997. – 272 с.

317. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки : колект. моногр. / В. М. Даниленко, Я. В. Бондарчук, Я. В. Веремич та ін. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2003. – 330 с.

318. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) : збірн. докум. і матер. / [відп. ред. Г. Боряк ; упорядн. : Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко та ін.] ; НАН України. Інститут історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. – К. : Інститут історії України, 2013. – 810 с.

319. Українська мова. Енциклопедія / [ред. Русанівський В.]. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.

320. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : [у 2 т.]. Т. 2. : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К. : Наукова думка, 1997. – 424 с.

321. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін : Соціологічний моніторинг / [ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – 660 с.

322. Фадєєв В. Задоволення етнокультурних потреб національних меншин в Україні: нормативно-правове забезпечення [Електронний ресурс] / В. Фадєєв. – Режим доступу : www.old.niss.gov.ua/book/2004_html/009.html

323. Фомін А. Мовне питання в Україні: ідеологія, право, політика: моногр. / А. Фомін. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 208 с.

324. Х з'їзд КП(б)У. 20-29 листопада 1927 р. : Стенограф. звіт. – Харків [б. в.], 1928. – 600 с.

325. Хрущов М. С. Про культ особи та його наслідки / М. С. Хрущов // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 128–170.

326. Хюбнер К. Нация от забвения к возрождению / К. Хюбнер. – М. : Кано ОИ “Реалибитація”, 2001 – 400 с.

327. Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права / И. И. Царьков. – С-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 346 с.

328. Чередник Ю. М. Концептуальні чинники державної мовної політики в Україні / Ю. М. Чередник // Державне будівництво. – 2008. – № 2. [Електронне видання]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2008_2_61.

329. Чередник Ю. Мовне планування як складова державної мовної політики: теоретико-методологічний аспект [Електронний ресурс] / Ю. Чередник. – Режим доступу : www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dums/2010_1/10cymtma

330. Чередник Ю. Реалії та перспективи мовної політики як складової державотворення / Ю. Чередник, Н. Чередник // Актуальні проблеми державного управління : збірн. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 4 (34). – С. 33–39.

331. Черненко Г. А. Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання (на прикладі мовної ситуації в Україні) [Електронний ресурс] / Г. А. Черненко. [Електронне видання]. – Режим доступу : www.movoznavstvo.org.ua/component/.../174.html

332. Чинники ескалації загроз інформаційній безпеці України. Аналітична доповідь УЦЕПД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ucers.com.

333. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття) / Б. В. Чирко. – К. : Асоціація “Україна”, 1995. – 214 с.

334. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К. : “Абрис”, 1997. – 608 с.

335. Шамрай В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / В. О. Шамрай. – Режим доступу : www.crime-research.ru.

336. Шаповал Ю. І. Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні / Ю. І. Шаповал // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – С.12–34.

337. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993. – 352 с.

338. Шаповал Ю. Мовна ситуація в Україні: Історія й сучасний стан [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал, В. Ажнюк. – Режим доступу : www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/duhovnuj-i-kultunuj-genocyd

339. Шаров І. 100 видатних імен України / І. Шаров. – К. : видавн. дім “Альтернативи”, 1999. – 496 с.

340. Шахматов А. А. Докладная записка “Об отмене стеснений малорусского печатного слова” / А. А. Шахматов, Ф. Е. Корш, Ф. Ф. Фортунатов. – С.-Пб. : Императорская Академия Наук, 1905. – 64 с.

341. Швейцер Ф. Д. Введение в социолингвистику / Ф. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М. : Высш. шк., 1978. – 216 с.

342. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900-1941) / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 207 с.

343. Шевчук Ж. І. Інтелігенція України у формуванні національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови / Ж. І. Шевчук – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2006. – 245 с.

344. Шевчук Ж. Мовна політика в Україні (кінець 50-х - початок 90-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Шевчук

Жанна Анатоліївна ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : [б. в.], 2001. – 178 с.

345. Шевчук Ю. Чому політична еліта України мусить любити мову / Ю. Шевчук // Часопис “І”. – 2006. – № 6. – С. 21–35.

346. Шульга М. Деякі питання українського мультикультуралізму / М. Шульга // Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – С. 19–28.

347. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави / М. Шульга // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квіт.

348. Шульга О. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах / О. Шульга // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С.49–74.

349. Юсселер М. Соціолінгвістика / М. Юсселер. – К. : Вища школа, 1987. – 199 с.

350. Ющенко В. А. В Україні йде “мовна війна” / Віктор Ющенко // День. – 2010. – № 180. – 6 жовт. – С. 2.

351. Ядов В. Я. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. Я. Ядов. – [6-е изд.]. – М. : ИКЦ “Академ-книга”; “Добросвет”, 2003. – 596 с.

352. Язык и идеология. Реферативный сборник. – М. : ИНИОН АН СССР, 1987. – 292 с.

353. Як перемогти в інформаційній війні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/columns/2014/08/1/7033646

354. Яковлева О. Багатомовність як імператив доби й її значення для модернізації системи вищої освіти України / О. Яковлева // Вісник ін-ту розвитку дитини. – 2011. – Вип. 16. – С. 5–14.

355. Ялова О. В. Деякі ознаки мовної політики в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Ялова. – Режим доступу : www.Esteticamente.portal/ru/soc.gum.juptp/2010-2/ylova.html

356. Ярош О. В. Нормативно-правове регулювання мовної політики в Україні та проблеми її реалізації / О. В. Ярош // Вісник Хмельн. ін-ту регіонального управління та права. – 2003. – № 1 (5). – С. 18–22.

357. Act concerning the use of the French language : DC of 29 July 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: / www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/case-law.25743

358. Allardt E. Bilingualism in Finland: The position of Swedish as a Minority Language / E. Allardt // *Language Policy and National Unity*. – 1985. – S. 1. – 230 p.

359. Bonacich E. A. Theory of ethnic antagonism: the split labor market / E. A Bonacich // *American Sociological Review*. – 1973. – Vol. 37. – № 4.

360. Esman M. J. The Politics of Official Bilingualism in Canada / M. J. Esman // *Language Policy and National Unity* / Ed. by W. R. Beer and J. E. Jacob. – Totowa, 1986. – P. 52–53.

361. EU Language Policy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.ec.europa.eu/education/languages/eu\[languagepolicy/indexen.html](http://www.ec.europa.eu/education/languages/eu[languagepolicy/indexen.html).

362. Hartig M. The Language Situation and Language Policy in Belgium / M. Hartig // *Language Policy and National Unity* / Ed. by W. R. Beer and J. E. Jacob. – Totowa, 1986. – P. 72–78.

363. Haugen E. The Ecology of language. Essays by Einar Haugen / E. Haugen. – Standford, CA : Standford University Press, 1972. – 336 p.

364. Krzak M. Traduction et politique des langues dans les Institutions Européennes / Michel Krzak // *Plurilinguisme, interculturalité et emploi : défis pour ICEurope*. – Observatoire européen du L. Tarmattan, 2009. – P. 352–357.

365. Laitin D. Language repertoires and state construction in Africa / D. Laitin. – Cambridge, N.-Y. : Cambridge University Press, 1992. – 205 p.

366. Mc Rae D. Conflict and Compromise in Multilingual Societies / D. Mc Rae . – Helsinki, Waterloo, 1999. – 445 p.

367. Mitik M. Protection of National Minorities. Far-Reaching Importance of the Framework Convention of the Council of Europe / M. Mitik // *Review of International Affairs*. – 1998. – 31 August.

368. Official Language Act of Canada 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.laws/justice/gc/ca/en/0-3/FullText/html>

369. Official Languages Act [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aichtanna.ie/en.act.2003.0032.1.html>.

370. Official languages bill [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.irlgov.ie/bills28/bills/2002/2402/b24_b02s.pdf.

371. Pozzo B. Multilingualism and the harmonisation of European law // Barbara Pozzo, Valentina Jacometti. – Kluwer law International. – 2006. – 210 p.

372. Sagarin E. Polylingualism in the United States of America : A Multitude of Tongues amid a Monolingual Majority / E. Sagarin, R. J. Kelly // Language Policy and National Unity / Ed. by W. R. Beer and J. E. Jacob. – Totowa, 1986. – P. 40–42.

373. Shiffman H. Linguistic Culture and Linguistic Policy / H. Shiffman. – L., N. – Y., 1996. – 339 p.

Olga RUDENKO - Director of the Public Administration and Management Research Institute of the Chernihiv National University of Technology. Has the considerable experience scientific work, of work in government authorities, public organizations. Doctor of Science in Public Administration. Research interests: theory and methodology of public administration, social development, civil service, European and Euro-Atlantic integration.

o_rudenko@i.ua

Dariya ABRAMOVA - Research associate Zhytomyr State University of Technology. Has the considerable experience scientific and pedagogical work, a also practical experience in business structures. Candidate of Sciences in Public Administration. Research interests: public administration, civil service, theory and methodology of public administration, state language policy.

tzoveland@ukr.net

ISBN 978-80-972931-6-1